MŰHELY

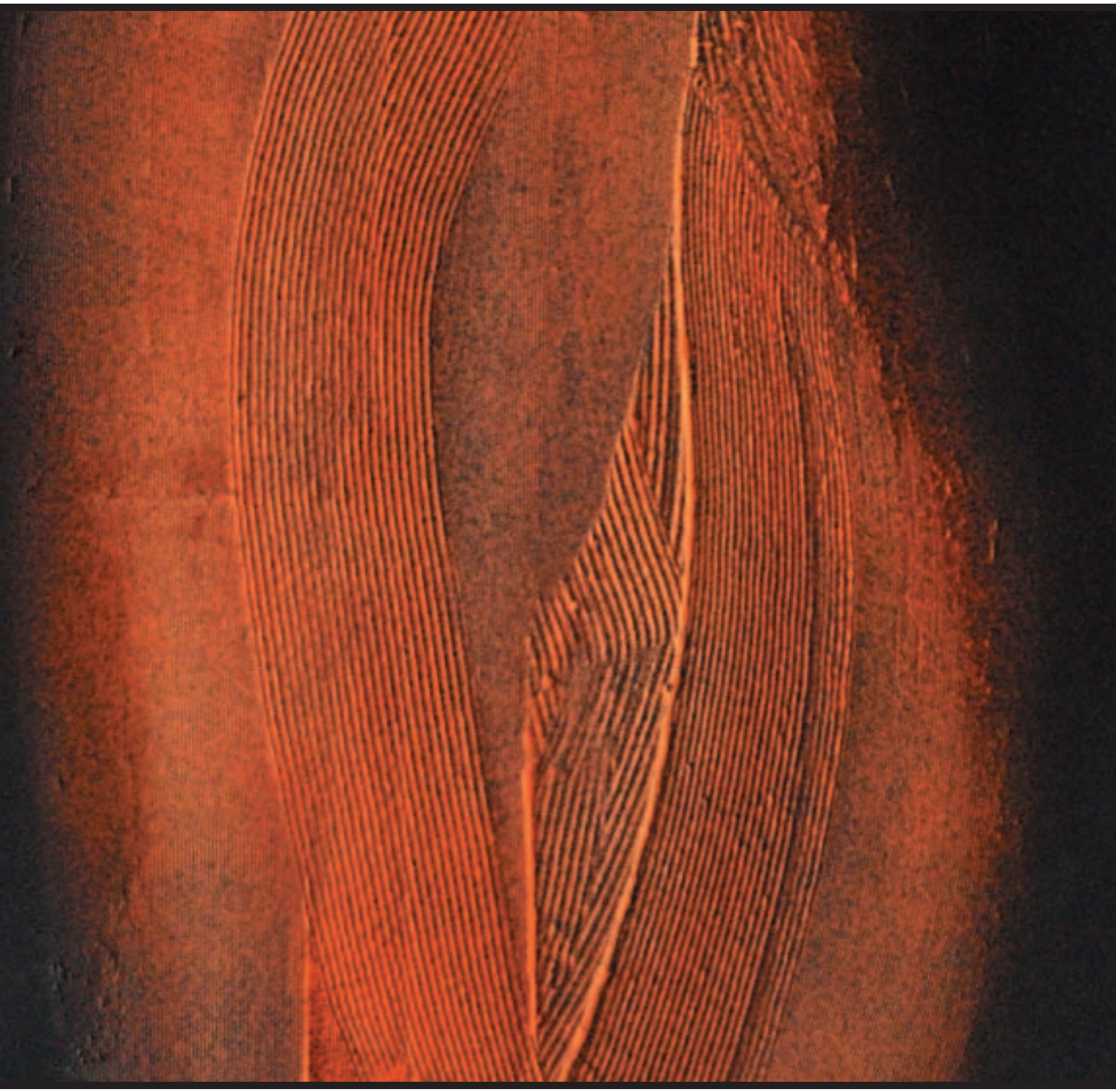

SZÉCHENYI EGYETEM

Tartalom

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A filozófia első megújítói, a szofisták 3

„A szofisták városállamról városállamra járva toborozták tanítványaikat, és munkájuk legfontosabb célja tehetséges poliszpolgárok nevelése volt. Az új mesterséget a demokrácia szülte, a nevelő filozófusok, a szofisták legfőbb célja pedig a megrendelő igénye szerint kiváló szónokok, ügyes-bajos hivatali, bírósági ügyeiket remekül intéző polgárok nevelése volt. A szofisták ilyen értelemben az első professzorok, akik társadalmi igényből fakadóan előre megszerkesztett tanmenet szerint oktatták az ifjakat.”

Egy reneszánsz ember – RUPPERT ISTVÁN orgonaművészt SZABÓ BALÁZS kérdezte 16

„…orgonaművek stílusos interpretációjához nem elegendő, ha valaki egyszerűen csak tehetséges muzsikus, hanem megfelelő tudással kell rendelkeznie a zenei stílusok, a hangszertörténet változásaiban, és alapvető ismeretekkel kell rendelkeznie a különféle egyházi liturgiákban is.”

ITTZÉS GERGELY: A zenei hang kettős természete..... 27

„A zenét is állandó mozgásként érzékeljük, melynek lendülete, változó sebessége, ereje, karaktere van. Amíg azonban még nem a zenét tárgyaljuk, hanem csak annak alapelemét, a hangot, nem beszélhetünk gesztusokról, mozdulatokról. Viszont a mozgáshoz szükséges anyagot *a zenész a hangban találja meg. Hogy ez mennyire így van, azt az is bizonyítja, hogy rendszerint úgy beszélünk a zenei hangról, mint aminek anyagi tulajdonságai vannak: hőmérséklete, mérete, színe, tapintása, halmazállapota, tömege vagy akár íze. Egy mozdulatlan hang önmagában is lehet meleg, nagy, bársonyos, folyékony, sötét, súlyos és édes is, és amint megmozdul, a játékos pillanatról pillanatra finoman vagy radikálisan változtathatja ezeket a tulajdonságokat.”*

SZABÓ BALÁZS: Zene és szó – Szenci Molnár Albert zsoltárfordításairól
(A *Genfi Zsoltároskönyv* megjelenésének 450. évfordulójára) 30

„A szövegekhez tartozó dallamokat rendkívüli gonddal alakították ki, eleve azzal a céllal, hogy megszólaltatásában a teljes gyülekezetnek részt kell majd vennie.”

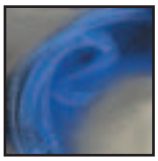

Aki játssza az építészet szimfóniáját – WINKLER GÁBOR építészt KOTTMAYER TIBOR kérdezte 37

„Az építészt sok minden inspirálja, a megrendelő, a hely, a kor és saját habitusa is. Ez ad kapaszkodót, és stimulálja, ösztönzi a feladatok megoldásában. Számomra a meglévő épületek, a táji és épített környezet az inspiráció, és a jó cél ösztönöz. És mindig tudom, hogy milyen ‚kedvű’ legyen az épületem. Az építészet csodája, hogy az alkotó elmúlik, az épületbe rejtett ‚hangulatot’ azonban épülete tovább sugározza. Évszázadokon át, …. vagy ameddig el nem pusztítják.”

CZIGÁNY TAMÁS: Szent Jakab zarándokház és erdei kápolna – Pannonhalmi Bencés Főapátság..... 43

*„A kápolnán nincs ajtó, nincs ablak, nincs benne fűtés és mesterséges világítás.
Átfúj rajta a szél, átsüt rajta a nap. Átmeneti tér a természetben.”*

RADOSZA ATTILA: A művész személyisége és környezete 45

„Számomra a hiteles művész megítélésében talán a legfontosabb szempont az, hogy az önismeret és a belső inspiráló erők vállalása milyen mértékben fejeződik ki a művészeti tevékenységében.”

TOLNAY IMRE: Geometria és gesztus jelenlétei 50

„Talán a művészetpszichológia sem foglalkozott »eleget« annak kiderítésével, hogy mennyit változott a képzőművészek ábrázolási döntéseiben a különféle elvárások szerepe az idők során. Továbbá érdekes volna összevetni a különféle alkotói tevékenységi területeket, melyiknél mekkora szerepet kap a tanult információ, a környezet, a tudatosság és az aktuális emóciók a gyerekkori emléknyomokkal szemben.”

SZAKÁL GYULA: Győr történeti modellváltásai és kapcsolata a lakosság vallási-etnikai szerkezetével és térbeli elhelyezkedésével 53

„Ennek a magatartásmintának a gyökerei pedig a város régebbi múltjába nyúlnak vissza. A katonaváros, püspöki székváros, patrícius jellegű polgárváros, nyitott kereskedőváros, majd iparváros változtatási igényében és küzdelmében mindig az új elfogadása győzött. A gazdasági és emberi kapcsolatok mindvégig nyitottak voltak. Ennek köszönhető a város befogadó jellege.”

VARGA BALÁZS: A győri politikai és közigazgatási elit a koalíciós időszak (1945–1948) helyi sajtója tükrében 61

„Az egyes sajtóorgánumok politikusaik életútjának felvázolásakor a kor ideológiájának, elvárásának megfelelő elemeket építették bele az életrajzokba. Fő céljuk természetszerűleg az volt, hogy minél nagyszerűbb jellemnek, minél állhatatosabb, rátermettebb embernek mutassák be pártjuk vezető személyiségeit. Arra törekedtek, hogy alacsony származásuk, puritán életkörülményeik felemlegetésével még inkább hangsúlyozzák legitimitásukat; azáltal, hogy ők a »nép fiai«, valóban az egyszerű emberek érdekeit képviselik a politikai színpadon.”

HONVÁRI JÁNOS: Egyetem helyett főiskola – a Győri Műszaki Egyetem terve 73

„A Győri Műszaki Egyetem ügye 1966 márciusában szerepelt utoljára a Politikai Bizottság ülésén. Az apparátus azt javasolta, hogy hatálytalanítsák az egyetem létesítéséről szóló törvényerejű rendeletet, mert az új helyzetben ‚megfelelő felsőfokú technikumi, illetve egyetemi esti és levelező oktatás esetén – az egyetem létesítésére nincs szükség’.”

WINKLER CSABA: A győri jogászképzés és térségi hatása 83

„Jelentős az a hatás is, amelyet a jogászképzés kiteljesedése az eredetileg kizárólag mérnöki szakokat gondozó intézmény jellegének alakításában, megváltozásában hozott. Ma már az intézmény hallgatói létszámának közel fele nem mérnökhallgató, s az oktatói kar is jelentősen átalakult azzal, hogy a humán területek oktatói egyre nagyobb szerepet kapnak az oktatásban. Ez a tény az intézmény külső arculatában s a humán kultúra területén a városra, illetve a térségre kifejtett hatásában jól látható.”

RECHNITZER JÁNOS: A „győri modell” – Egy kutatási program alapjai és koncepciója 86

„Győr fejlesztésének célja, hogy a Bécs−Pozsony−Budapest kelet-közép-európai fejlődési övezet alközpontjaként olyan regionális centrummá váljon, amelyben a tudást szolgáló intézményrendszer egyre teljesebb kiépítésével folyamatos megújításra kerülnek a meglévő ipari, technikai adottságai. Cél, hogy a város intézményrendszere képes legyen segíteni az Észak-Dunántúl térségének integrációját az új európai fejlődési övezetbe, s ezt az integrációt egy, a városi környezetet fenntartó, egyben adottságait növelő fejlesztés teremtse meg, aminek révén vonzó életkörülmények biztosíthatók a városban és a térségében élőknek.”

KÉPEK: KOPPÁNY ATTILA, RADOSZA ATTILA és TOLNAY IMRE festményei, CZIGÁNY TAMÁS fotói

Borító: RADOSZA ATTILA festménye (részlet)
Belső borító I.: RADOSZA ATTILA festménye
Belső borító II.: TOLNAY IMRE festménye
Hátsó borító: TOLNAY IMRE festménye

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

A filozófia első megújítói, a szofisták

I. Bevezetés

Szofista mozgalomnak a Kr. e. 5. századi Athénban kibontakozó szellemi irányzatot nevezzük, amelyről az utókor megítélése többnyire ambivalens, sőt általában elmarasztaló. A szofisták kortársaikkal, a természetfilozófusokkal ellentétben ugyanis nem váltak az antik filozófiát kedvelők vonzó kutatási témájává; annak ellenére igaz ez, hogy a görög filozófia tudománnyá érése éppen a szofista hagyománynak köszönhető. Tanulmányom első részében a Kr. e. 5. századi Athénban működő szofista bölcselő típus bemutatására vállalkozom, ezt követően tanítói mesterségük és módszerük felkutatására teszek kísérletet, végül pedig két közismert szofista filozófiai problémát vázolok, a *nomosz-phüszisz* antitézist és a *homo mensura* tételt.

***

A szofistákról minden általános filozófiatörténeti kézikönyv[1] egyértelműen fogalmaz: pénzért érvelés tudományára oktató, utazó tanítómesterek, akik a retorika segítségével a hamis ügyet képesek az igaz színében feltüntetni, elvetik a vallást, és a tagadják az abszolút morális értékeket. A kép azonban hiányos. Ha csupán a fenti definíciót ismernénk a szofistákról, nem valószínű, hogy késztetést éreznénk kutatásukra. A képet élesítenünk kell, ugyanis a szofisták nagyban hozzájárultak a görög filozófiai gondolkodás megszületéséhez. Az itt következő bevezetőben arra teszek kísérletet, hogy a méltatlanul elhanyagolt szofistákról valós képet nyerjünk.

„Nagyon óvatosnak kell lennie az embernek, amikor ismeretlen létére sorra veszi a jelentősebb városokat, és mindenütt arra akarja rábeszélni a legderekabb ifjakat, hogy hagyják ott a többiek társaságát – akár rokonok, akár idősebbek vagy ifjabbak ezek –, és csatlakozzanak hozzá, hogy a vele való jelenlét által derekabbá váljanak. Hiszen aki ilyet tesz, nem csekély irigységet, rosszindulatot és ellenségeskedést ébreszt magával szemben. Ezért is állítom, hogy a szofisztika ősrégi mesterség, csakhogy azok, akik annak idején foglalkoztak vele, féltek e név ellenszenves mellékízétől, és a dolog elleplezésére különféle álarcok mögé bújtak.”[2] Platón jellemzése és elmarasztaló véleménye a szofista filozófusok hagyományának szinte nyomtalan elmúlását eredményezte. Kutatásuk, műveik megőrzésének igénye nem vált céljává a doxográfusoknak. Töredékeik egybegyűjtése is csak működésük után jóval később, a Kr. u. 2. században történt meg,[3] amikor a szofista filozófia reneszánszát élte a római műveltek körében. Gyérnek tekinthető forrásanyaggal van dolgunk, direkt idézeteket Platón és Arisztotelész hagytak ránk. A hellenizmus korából két fontos forrás ismert: az egyik Sextus Empiricustól származik, aki egy anonim szerző művét közli, amely a *Disszoi Logoi* címet viseli; a másik Iamblikhosz *Protreptikosz* című műve, amely köztudomású, hogy egyfelől Arisztotelész elveszett *Protreptikosz*ából tartalmaz részleteket, másfelől viszont egy terjedelmesebb 5. századi görög szöveg másolatát is, amelynek szerzője szintén ismeretlen, de egyértelműen szofisztikus irat.[4] A szofistákat kutatni nem egyszerű feladat, egyrészt a források minimális száma miatt, ugyanis a preszókratikus filozófusok hagyományához képest is csekély eredeti forrás maradt ránk, másrészt pedig a hitelesség okán. Szókratész tanítványai, Platón és Xenophón szofista filozófusokat illető negatív kritikái miatt komoly nehézséget jelent a valódi szofista filozófia és filozófus körvonalazása. Platón többnyire bosszantó, önmagát kiválóságként bemutató bölcselőnek festi le a szofistákat, minden tekintetben ellenszenves, sőt ártalmas figurákként ragadja meg jellemüket, velük szembe a valódi bölcset, Szókratészt állítva. Szókratész a platóni dialógusok alapján lényegében arra törekszik, hogy elválasszsa és megkülönböztesse magát a szofistáktól, erre való igénye nyilvánvalóan tanítási gyakorlatuk különbségeivel magyarázható. Szókratész ingyen és elitista módon válogatott beszélgetőtársat, csak a megfelelő észbeli és morális képességgel rendelkezőkkel beszélgetett, a szofisták viszont bárkit oktattak, aki megfizette a tandíjat. Szókratészt nyilván nem a pénzkeresés vagy az üzleti lehetőség kihasználása zavarta, hanem a gyakorlatból következő morális probléma, hogy vajon szabad-e eszessé tenni a morálisan gyengébb jellemű tanítványt. Közismert tény, hogy a szofisták negatív megítélése elsősorban Platón szavainak köszönhető, talán nem is annyira az alapján, amit róluk mondott, hanem inkább a hatékony ellenük való beszédének. Platón ítélete a 19. századig hatott, csupán az elmúlt százötven évben tapasztalható a szofista filozófusok „rehabilitációja.”[5]

A szofista filozófus típusát a korabeli Athén politikai berendezkedése és életmódja szülte, amikor az athéni polgárok legfőbb tevékenysége a polisz intézményeinek működtetése volt, a népgyűléseken való részvétel, az ítélkezés, a törvényalkotás, a város irányítása minden athéni férfi kötelességét és feladatát jelentette. A szofista pedig éppen ebben volt tehetséges, felismerte az üzleti lehetőséget, pénzért tanította a hozzá csapódott tanítványokat, meglátásom szerint azonban ez az üzleti szemlélet nem változtathat azon a tényen, hogy a szofista filozófus éppúgy nevelő és tanító volt, miként Szókratész vagy Platón.

[1] A szofistákról kialakult kép újrarajzolásának recepcióját lásd bővebben: Bárány István, *Szofisták Athénban: egy angol liberális látomása*, Ókor, V. évfolyam 1., 44–49. o.

[2] Platón, *Prtótagorasz*, 316c5. Faragó László fordítása.

[3] Flavius Filostratus (170–247) gyűjtötte össze a szofista filozófusok tanításait *Szofisták élete* című művében.

[4] G. B. Kerferd, *A szofista mozgalom*, Osiris, 2003. 72. o.

[5] Giovanni Reale, *Isatoria filosofiei antice* 2., *Sofişti, Socrate şi mici socratici*, Galaxia Guttenberg, 2008. 32. o.

A mozgalom leghíresebb képviselői Prótagorasz[6] (Kr. e. 480–410), leontinói Gorgiász (Kr. e. 485–380), rhamnuszi Anthiphón (Kr. e. 480–400), keószi Prodikosz (Kr. e. 460–399), Hippiász, Thraszümakhosz, Kalliklész, valamint Kritiász, Platón nagybátyja, aki 404-ben Athénban a 30 zsarnok testületének tagja volt.

A szofista filozófusok elsősorban a platóni negatív jellemzések okán nem váltak népszerű kutatási témákká egészen a késő antikvitás koráig, de túlzás volna azt állítanunk, hogy a szofisták elhanyagolható korszakát jelentik a görög filozófiának, ők is fontos szereplői a filozófiatörténetnek. A szofista mozgalom eredetisége azon a ponton is tetten érhető, hogy a filozófia első megújítását a szofista filozófusoknak köszönhetjük, új témákat, új vizsgálódási területeket kezdtek kutatni, lényeges, hogy szemléletükben fontos filozófiai problémává vált az ember. Míg a természetfilozófusok a világ keletkezésére, működésére keresték a választ, addig a szofistákat az ember és környezete, a viselkedési és a társadalmi szabályok eredete és működése foglalkoztatta. De vajon minek a következményeként jelent meg a filozófiai fordulat? A választ a görög városállamok, különösen Athén politikájában találjuk meg. A görög–perzsa háborúkat (Kr. e. 500–449) követően megváltozott a polisz szerkezete. A keleti ellenség fenyegetésének megszűnése lehetőséget teremtett egy stabil gazdasági és politikai rendszer megszilárdulására. Azt lehet mondani, hogy a perzsák legyőzését követő időszak nem csak békét, de kulturális értelemben is jól-létet hozott. A fölényes győzelemmel záruló szalamiszi csatát (Kr. e. 480) követően Athén gyakorlati értelemben is hadiközponttá nőtte ki magát,[7] hajóflottája verhetetlennek bizonyult. A háborút követő időszakban Athén egyre inkább a görög városállamok hatalmi központjává vált, a déloszi szövetséget (Kr. e. 447) követően pedig már egyértelműen a legfontosabb görög polisz. Ebben az időszakban Athén új városvezetési gyakorlatot honosít, a szabad polgárok uralmát, a demokráciát. A tanulmány keretei nem adnak arra lehetőséget, hogy a fényes demokrácia megszületéséhez vezető folyamatokat feltárjuk és elemezzük, de fontosnak találom hangsúlyozni, hogy Kleiszthenész reformjai (Kr. e. 508), majd pedig követője, Periklész felvilágosult államvezetési elképzelései direkt módon járultak hozzá az athéni demokrácia (Kr. e. 495–429) megszületéséhez és működtetéséhez.[8] Az új városállamtípus új vezetési módot igényelt, ami végül is új problémákkal és új megoldásokkal is járt. A változások eredményeként a polisz polgára, a hétköznapi ember céljai is megváltoztak, egyszerre volt szabad és mégis számos kötelességgel terhelt. Az athéni demokrácia (polisz) polgárának legfontosabb napi tevékenysége a város intézményeinek működtetése volt, a népgyűlésen, a népbíróságon való részvétel éppolyan elvárássá vált, mint a vallási ünnepeken vagy egyéb kevésbé fáradságos közösségi munkákban való részvétel. Az athéni szabad férfi politikussá vált, foglalkozását pedig nem hanyagolhatta el, munkája nem csupán saját érdekeit, de a városközösségét is szolgálta. A „polgárfoglalkozás" megjelenése egy olyan mesterség megszületését eredményezte, amely a filozófia közvetlen hasznosságát is igazolta, szükség volt a mesterséget oktató filozófusokra. A szofisták városállamról városállamra járva toborozták tanítványaikat, és munkájuk legfontosabb célja tehetséges poliszpolgárok nevelése volt. Az új mesterséget a demokrácia szülte, a nevelő filozófusok, a szofisták legfőbb célja pedig a megrendelő igénye szerint kiváló szónokok, ügyes-bajos hivatali, bírósági ügyeiket remekül intéző polgárok nevelése volt. A szofisták ilyen értelemben az első professzorok, akik társadalmi igényből fakadóan előre megszerkesztett tanmenet szerint oktatták az ifjakat.

II. Ki a szofista?

1. A *szofisztész* jelentéséről

A szofista jelző filozófusra való alkalmazása már az antikvitásban negatív jelzőnek minősült, de az első filozófiatörténeti kézikönyvek is,[9] lényegében Platón és Arisztotelész tekintélyt tisztelő véleménye alapján, ellenszenves, a szócsavarás művészeiként jellemzik a szofistákat. Valóban a *szofisztész* kifejezés eredendően kevésbé jelentett bölcseletet kedvelőt, első jelentése szerint nem is mutat közös területet a filozófiával, szó szerinti fordításban szakértőt jelent, éppen ilyen értelemben használták egy-egy mesterséget, tevékenységet professzionális szinten művelő szakember megjelölésére. Ilyen értelemben *szofisztész*nek nevezhetünk egy péket, aki a legkiválóbb kenyeret süti, vagy egy sportolót, aki a leggyorsabb az olümpiai versenyfutásban. E kifejezést az 5. században a bölcseletet művelők mesterségére, azaz a filozófusokra is elkezdték alkalmazni. Lényegében *szofisztész* tehát az, aki valamilyen sajátos tevékenység, mesterség tekintetében profi, de később Szókratész hatására a név negatív fennhangot kapott, ezért hanyagolták a *szofisztész* eredeti jelentése szerinti használatát, inkább vált szitokszóvá, mint pozitív jelzővé. „*Ezért is állítom, hogy a szofisztika ősrégi mesterség, csakhogy azok, akik annak idején foglalkoztak vele, féltek e név ellenszenves mellékízétől, és a dolog elleplezésére különféle álarcok mögé bújtak. Egyesek, mint például Homérosz, Hésziodosz és Szimónidész a költészettel leplezték magukat, mások viszont, mint például Orpheusz és Muszaiosz mindenféle vallásos szertartással és jövendöléssel, sőt, mint észrevettem, néhányan testgyakorlással is: így például a tarentumi Ikkosz és a korábban Megarában élt szélümbriai Hérodikosz, akit mindmáig egyetlen szofistának sem sikerült felülmúlnia. A zene álarcával a ti polgártársatok, Agathoklész, ez a kiváló szofista, leplezte magát; aztán a keoszi Püthokleidész és sokan mások. Mindezek, ismétlem, a szofisztikával szemben táplált előítélettől tartva használták cégérül az említett mesterségeket.*"[10]

A továbbiakban vizsgáljuk meg alaposabban, miért vált oly negatív jelzővé a szofista név, tévedés volna ugyanis azt feltételeznünk, hogy csupán Szókratész és Platón ítélete miatt. Ha rávilágítunk arra, hogy miben is mutattak professzionalizmust a szofisták, könnyedén

6 Prótagorasz elsőként nevezte magát szofistának. Lásd: Platón, *Prótagorasz*, 349a2–4.

7 Szabó Árpád, *Periklész kora*, Magvető Kiadó, 1977. 71.

8 Periklész személye a szofista filozófia megértése és értékelése szempontjából is különösen fontos, ezért érintőlegesen a politikus tevékenységéről a következőkben még lesz szó.

9 Steiger Kornél, *A szofista filozófia*, Atlantisz, 1993. 163. o.

10 Platón, *Prtótagorasz*, 316c5, Faragó László fordítása.

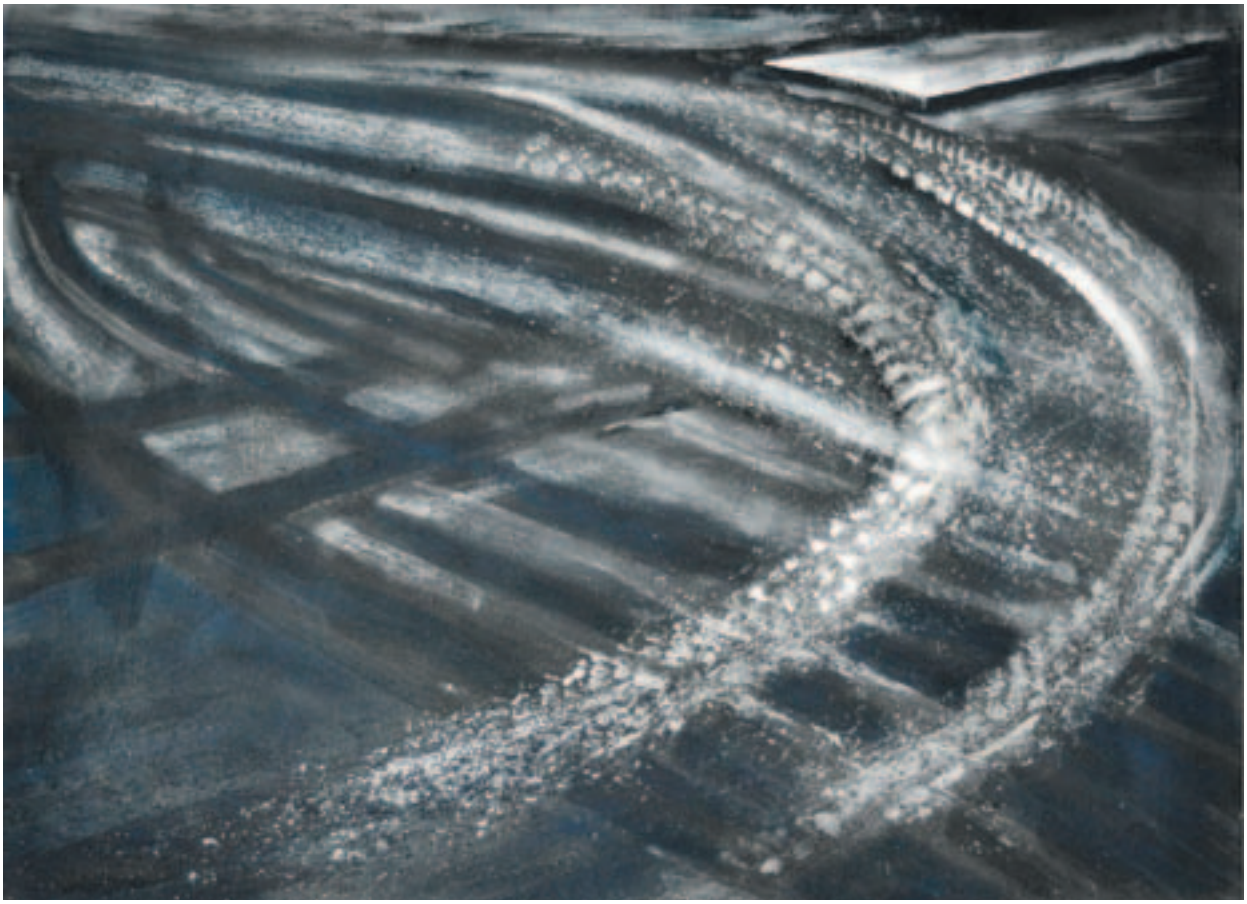

Tolnay Imre festménye

beláthatjuk, hogy maguk a szofisták is adtak elegendő alapot arra, hogy különcségükkel, vitastílusukkal ellenszenvet váltsanak ki környezetükben, tehetségük a szócsavarás művészetében csúcsosodott ki. Arisztotelész külön művet szerkesztett a szofisták érveinek kritikájához, melynek címe *Szofisztikus cáfolatok*, latin fordítása *fallacia*, ami csalárd megtévesztést jelent. A nyelvi formájú szofizmák közül csupán egyet, a kétértelműség (*amphibolia*) példáját szemléltetném, hogy megértsük a stílusuk okozta visszatetszést, és már ez önmagában elégséges lesz annak érzékeltetésére, hogy egy szofistával vitába szállni nem jelenthetett kellemes időtöltést, kivéve, ha nem még tehetségesebb szofista az illető. Íme, csupán egy szofista szócsavarás: „*Helyes dolog, ha valaki a mesterségét gyakorolja. A mészáros mestersége a vágás és a nyúzás. Tehát a mészáros vágása és nyúzása helyes dolog*."[11] A birtokos eset miatt kétértelműséget látunk a szövegben; de fontos leszögezni a szofisták védelmében, hogy az ehhez hasonló érveik a nyelvi megfogalmazás pontatlanságáról szóltak, nem a vitapartner megsemmisítéséről, bár ez utóbbi sajnálatos mellékhatása volt módszerüknek. Szintén védelmükben állítható, hogy olyan nyelvelméleti, szemantikai problémákra utaltak érvelésükben, amelyekkel a filozófia 20. századi képviselői kezdtek el foglalkozni. Negatív megítélésük elsősorban a fentihez hasonló retorikai látványosságok módszere miatt alakult ki, azzal is vádolták őket, hogy akár a valóságot is képesek voltak feladni, hogy egy vitában felülkerekedjenek. Platónt idézem: „*A valószínűt többre kell becsülni az igaznál, s ők azok, akik a szó hatalma által a kicsit nagynak, a nagyot meg kicsinynek tüntetik fel. Az újdonságot archaizálva, a régit meg modernizálva adják elő, és kitalálták, hogyan lehet bármely tárgyról kurtán avagy végtelenül hosszadalmasan beszélni*."[12] El kell ismernünk, hogy az ilyen vitapartner valóban ellenszenves és kellemetlen személyiségnek tekinthető.

Platón *A szofista* című dialógusban Theaitétosz és a vendég beszélgetésében hat módon mutatja be a szofistát, ezzel gyakorlatilag végső ítéletet is mond a szofista filozófusokról, ugyanis véleménye nagymértékben befolyásolta az utókort. A jellemzés az alábbi pontok köré gyűjthető: a pénzért való oktatás, az önreklámozás, a szócsavarás művészete és a tudósként való önmeghatározás. „*Először is tehát álljunk meg, hogy lélegzetet vegyünk és pihenés közben adjunk számot önmagunknak, hogy hányféle alakban mutatkozott előttünk a szofista. Úgy vélem, először úgy találtuk, hogy haszonlesésből gazdag ifjakra vadászik. ... Másodszor pedig, hogy a lélek használatára szánt ismeretekkel űz nagyban kereskedést…. Harmadjára viszont nem úgy tűnt-e fel, hogy kiskereskedést folytat ugyanezekkel az árukkal?... Igen, sőt negyedszer meg úgy tűnt elénk, mint ismeretek önelárusítója. ... Helyesen emlékszel vissza. Az ötödik változatára én próbálok visszaemlékezni: a küzdőmesterség körében mint az érvelés bajnoka mutatkozott, aki a vitatkozás művészetét sajátította ki. ... Valóban így volt. ... A hatodik megjelenési formája vitás volt, mégis elismertük ezt az igényét is, amennyiben úgy írtuk le, mint aki megtisztítja a lelket az ismereteknek útjában álló hiedelmektől.*"[13]

[11] Steiger Kornél, *A szofista filozófia*, Atlantisz, 1993. 174. o.

[12] Platón, *Phaidrosz*, 267a6–b8. Kövendi Dénes fordítása.

[13] Platón, *A szofista*, 231d-e. Kövendi Dénes fordítása.

2. A természetfilozófusok és a szofisták összehasonlítása

Talán akkor járunk el legszerencsésebben a szofisták bemutatásakor, ha első körben a közvetlen elődeikként ismert természetfilozófusokkal hasonlítjuk őket össze. A Szókratész előtt tevékenykedő természetfilozófusok a szofistáknak nem feltétlenül voltak kortársai, hiszen az első filozófusoknak is nevezett preszókratikus bölcsek a Kr. e. 7. században, de legfőképpen a 6–5. században működtek, a szofisták viszont lényegében csupán az 5. század második felében tevékenykedtek. Ahhoz, hogy világosan megértsük, miért is váltak tényleges különcökké, a természetfilozófiát kell bemutatnunk. Nem áll módunkban bővebben tárgyalni a preszókratikus bölcseket, de röviden vállalkozhatunk rá. Az első filozófusként a milétoszi Thálészt (Kr. e. 640–545) jegyezzük, aki egyszerre volt csillagász, hadmérnök és filozófus. Zsenialitása elsősorban matematikai elgondolásaiban nyilvánult meg, elsőként adott racionális és nem vallási, mitológiai magyarázatot a világ keletkezésére. Elképzelése szerint minden a vízből származik, hiszen a víz az élet szükséges és elengedhetetlen feltétele. Egész életében egyetlen városállamban, a Kis-ázsiai Milétoszban működött, ott választott magának követőt, tanítványt. Anaximandrosz (Kr. e. 609–549) mesteréhez hasonlóan természetfilozófiai problémákkal foglalkozott, de Thálész megoldását a világ keletkezéséről továbbgondolva, valami elvont, meghatározatlan, állandóan változó anyagot tekintett a világ alapanyagának. Anaximandrosz tanítványa szintén milétoszi volt, Anaximenész (Kr. e. 585–527), aki viszont a két nagy elődet felvetését nem átallott visszautasítani és egy harmadik megoldással rukkolt elő, ő a levegőt tette meg princípiumnak. Csupán e néhány soros ismertetés alapján is összegezhetők a természetfilozófusok jellegzetességei. Egyetlen városállamban működtek, kutatási tárgyuk a természet, és legfőképpen annak létrejötte, ősokokat kutatnak, amit görögül *arkhén*ak, latinul princípiumnak nevezünk. A mindenség okának definiálásakor többnyire materiális alapot feltételeznek, mely matéria minden természetfilozófusnál más és más. Az eleai iskola képviselői a kolophóni Xenophánész (Kr. e. 580–485), az eleai Parmenidész (Kr. e. 540–501), és az eleai Zénón (Kr. e. 495–430) inkább elvont metafizikai alapot definiál tak, míg a pütagóreusok a számarányokban megmutatkozó szépséget, aztán az 5. századi filozófusok többnyire szimbólumokkal fejezték ki a világ, a természet végső elemét, például az epheszoszi Hérakleitosz (Kr. e. 544–480) a tüzet, akragaszi Empedoklész (Kr. e. 483–423) a négy őselemet és két erőt: a gyűlöletet és a szeretetet, az abderai Démokritosz (Kr. e. 482–370) a tovább már nem osztható elemi részecskét: az atomot, a klazomenai Anaxagórász (Kr. e.496–427) pedig a mindenséget irányító *noúsz*t, vagyis az észt definiálta ősokként.[14] A természetfilozófusokat Arisztotelész nem is tekinti filozófusoknak, fizikusoknak nevezi őket,[15] tekintettel arra, hogy a mozgás okának definiálásáról megfeledkeztek, csupán a fizikai világ kialakulására, működésére figyeltek. Az első bölcsek elitisták voltak, beszélgetőpartnereiket megválogatták, általában csak egyetlen tanítvány társaságát, a legtehetségesebbét tűrték meg, vele baráti viszonyt ápoltak, ingyen tanították, nem utazgattak újabb elméletek felkutatása, tudásszerzés céljából sem, nem írtak szerkesztett tankönyveket, inkább költői eszközökkel éltek gondolataik kifejtésekor.

A szofisták a fent ismertetett jegyeket egyáltalán nem mutatják. Vándortanítók voltak, nem egyetlen városállamban működtek, időközönként áthelyezték székhelyüket, nyilvánosan toborozták tanítványaikat, nem csupán egyetlen tanítványt neveltek, ráadásul pénzért oktattak, megkülönböztetésül az átlagpolgároktól, fellépőruhát viseltek. A filozófiai témáikat tekintve is változást látunk, már nem a természet a kutatási téma, hanem az ember, a poliszban élő ember és viselkedési szokásai, a társadalmi együttlét szabályai. Meglátásom szerint a valódi filozófiai témák első művelői ők: az etika, a társadalomfilozófia, a jogelmélet, a nyelvelmélet, a retorika és a logika a szofisták hagyományából született. Természetesen nem állítható, hogy a természetfilozófusok nem érintették a felsorolt filozófiai témákat, de tény, hogy nem szerkesztettek kézikönyveket vagy tankönyveket e tárgykörökben, ahogyan az a szofisták esetében tapasztalható. Platón *A szofistá*ban a negyedik szofistajegyként írta ezt le, ahol „önelárusító”-nak nevezi a szofistát, az önreklámozásnak ez a módja manapság nagyon is bevett szokás, ám Platón a bölcsesség/tehetség áruként történő reklámozását visszataszítónak találta. Gondoljunk bele, miként reagálna ma Platón az egyetemek reklámozási gyakorlatára, ha már egyetlen tanár autopromóciója nem nyerte el tetszését. A reklámozás, lássuk be, sikerhez vezet, ha jól alkalmazzák. A szofisták pedig ebben is profiknak bizonyultak. Amint lezajlott a látványos és különleges effektusokkal színezett szofista előadás, az összecsődült tömeg azonnal hírül vitte a poliszban, hogy szofista vendég érkezett. Ezt követően a szofistának már más dolga nem volt, mint várni a felkérésekre, aki ugyanis úgy vélte, hogy gyermeke rászorul a továbbképzésre, felbérelte házitanítónak súlyos tandíj fejében. A szofista mesterségére a gazdasági stabilitás éveiben egyre inkább igény mutatkozott.

Amint láttuk, Athén a természetfilozófusok esetében nem volt vonzó, ez talán azzal magyarázható, hogy Athén a fizikusok korában még nem volt befolyásos állam, éppen a szofisták tevékenységének idejére esik Athén megerősödése, ezzel magyarázható tehát, hogy lassan a szofisták kedvelt központjává éppen Athén vált. Athénba való érkezésüknek mindemellett egy másik oka is volt, maga Periklész. A szelíd zsarnok tudománykedvelő, filozófus államférfiként is jellemezhető, nyíltan kedvelte a szofistákat, talán azért is, mert saját házitanítója is szofista volt, Damón.[16] A szofisták Periklész idejében biz-

[14] A preszókratikus filozófusok − beleértve a szofistákat is − töredékeit a 19. században két német klasszika-filológus gyűjtötte össze, Hermann Diels és Walter Kranz, munkájukat *Die Fragmente der Vorsokratiker* címmel adták ki. A modernkori feldolgozás Geoffrey S. Kirk, J. E. Raven és Malcolm Schofield nevéhez köthető, Ciszter Kálmán és Steiger Kornél fordításában magyar nyelven is hozzáférhető, a témában a legkörültekintőbb elemzést nyújtó kézikönyv: *A preszókratikus filozófusok*, Atlantisz, 1998.

[15] Arisztotelész preszókratikus filozófusokat bemutató nézetei a *Metafizika* első könyvében olvashatók.

[16] Plutarkhosz, *Periklész*, 4. „Periklészt zenére, mint legtöbben állítják, Damón tanította (nevének első szótagját állítólag röviden kell ejteni), Arisztotelész szerint azonban Püthokleidésztől kapta zenei tudományát. Damón különben nagyon népszerű szofista is volt, aki a zeneoktatást csak arra használta fel, hogy igazi tudományát elrejtse az emberek elől, és Periklészt úgy edzette a politikai küzdelmek-

tonságban érezhették magukat Athénban, Periklész halálát követően azonban a védelem megszűnt, gyakorlatilag menekülniük kellett, többen titkolták is szofista voltukat. A szofistákat követően is hosszú évszázadokon át Athén lesz a filozófia, a tudomány legfőbb centruma.

3. A szofisták tanítómesterségéről

A szofista mesterek nem tekinthetők hétköznapi bölcselőknek. Kiváló érzékkel ismerték fel a poliszlakók színvonalas nevelésre való igényét, ez utóbbi elsősorban a gazdasági változásokkal magyarázható. A polisz intézményeinek polgári kötelességből történő működtetése a lakóknak napi szinten adott elfoglaltságot, a fontosabb államügyek esetében, a határozatok megalkotásánál minden polgárnak aktívan kellett részt vállalnia. A szabad polgárok gyakorlatilag minden idejüket a város irányításával, kisebb-nagyobb horderejű ügyek tisztázásával töltötték. A görög törvénykezés verbális volt, írott törvénygyűjteményeket, igazgatási iratokat az 5. századból nem ismerünk, a népgyűlésben a szóbeli meggyőzés lehetett az egyetlen eszköz egy-egy indítvány elfogadtatásakor, vagy egy peres eljárásban a vád- vagy a védőbeszéd esetében a népbíróság előtt. A polgárok saját ügyeikben önmagukat képviselték, de a szónoklásban kevésbé jártasak fel is bérelhettek hivatásos szónokokat.[17] Arisztophanész *Felhők* című komédiája éppen egy ilyen nem túl eszes, sem tehetséges polgár esetét mutatja be, aki Szókratész tanodájában kívánta a szócsavarás művészetét elsajátítani.[18] Ha egy apa befolyásos vezetővé kívánta nevelni gyermekét, vagyis sikeres életet szánt neki, gyorsan belátta, hogy nem lehet elegendő az elemi iskolai ismeret elsajátítása, ezért természetesen profi házitanítót alkalmazott. A szofisták éppen ebben látták meg az üzleti lehetőséget, egy-egy tehetősebb polgár akár évekre kibérelhetett egy tudóst gyermekei mellé. Az elemi szintű oktatás kötelező jellegű volt már Szolón óta Athénban, minden szabad polgár írástudó volt, ezért nyilvánvaló, hogy a szofista annak ellenére, hogy az elemi tárgyakat (újra) oktatta, mégsem az írás-olvasás gyakorlására vállalkozott, egy olyan különlegességgel házalt, ami az 5. századi Athénban a politikai siker zálogának számított, a szónoklás, a kikezdhetetlen érvelés művészetének ördögi tudományát adta tovább. A szofisták módszere valójában nem nevezhető rossznak, hiszen az oktatás ismétlési módszere általában elfogadott, és mégis Platón a szofisták tanítási módszerében éppen azt kifogásolta, hogy szerinte az elemi iskolai tananyag átismétlését is számon kérték tanítványaikon, talán Prótagoraszt tartotta az egyetlen kivételnek, aki valóban a magánügyek intézésében való jártasságra nevelt.[19] Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a szofisták nem csupán retorikai mesterfogásokra oktatták tanítványaikat, a szofisztika lényegében akkor sikeres, ha a beszélő alany észjárása gyors, a következtetési és logikai szabályokat gyorsan átlátja és helyesen is alkalmazza, rögtönzési képessége kiemelkedő, ezért vitapartnere nem találhat fogást, sem hézagokat vagy hibákat érvelésében. A szofista vitatkozás valójában verseny volt, szócsata, párbaj, ahol kizárólag a tehetségesebb és gyakorlottabb érvelő kerülhet ki győztesen, az ügy, amiről a vita folyik, valójában nem is volt lényeges. A szofista szócsavarás művészetét görögül *ersztiká*nak nevezzük, Szókratész és Platón valószínű emiatt sem kedvelték a szofistákat, hiszen az érvek erejével a jó ügyek rossznak, a rosszak pedig jónak voltak feltüntetve.[20] A szofista mint szitokszó a szócsavarás művészetének, görög nevén az *erisztiká*nak volt köszönhető.[21] A másik nyilvánvaló ok a népszerűtlenségükre a mesterségükkel megszerzett vagyon. Szintén Platón és Szókratész nevéhez kötődik a szofisták pénzért való tanítási gyakorlatának lenézése. Vajon pénzért tanítani szégyenletes dolognak számított? Ismert tény, hogy a természetfilozófusok többnyire egyetlen tehetséges utódot neveltek, aki aztán egy további tehetséget választott maga mellé, esetükben a mester–tanítvány viszony nem üzleti, inkább intellektuális alapon szerveződött. A szofista bölcs ezzel szemben haszonelvűnek mutatkozik, esetében az észbeli képességet a tanítvány kiválasztásakor felváltja a tandíj. Elismerem, hogy a fent leírt intellektuális-szeretet alapú baráti mester–tanítvány viszonyhoz képest valóban kevésbé tűnik értékesnek a pénzért megvett mester-tanítványi viszony. A szofisták pénzért való tanítása Platón és Szókratész felháborodá-

---

re, mint ahogy a gyúró és az edző készíti a versenyre induló atlétát. De nem sokáig maradt titokban, hogy Damón titkokat rejteget lantja mögött, s mint politikai bajkeverőt és a zsarnokság támogatóját osztrakiszmosszal száműzték." Máthé Elek fordítása.

17 A görög szónoklás művészetként, mesterségként való művelése nem feltétlenül Athénhoz köthető. A szürakuszai Koraxot és tanítványát, Tisziaszt tekintik az első, a retorikát professzionális szinten művelő bölcsnek, szintén itt tevékenykedett a már szofistaként ismert leontini Gorgiász, aki valószínű Titiasz tanítványa volt. A jogi beszédek művészetként történő oktatása, szabályainak, esetleges fogásainak megalkotása tehát nem előzmény nélküli a görög kultúrtörténetben. A retorikai iskolák azonban nem tekinthetők azonosnak a szofistákéval, az előbbiek hivatalos perbeszédírókat képeztek, úgynevezett *logographosz*okat, az utóbbiak viszont a helyes beszéd és érvelés mellett teljes körű oktatást céloztak meg, mindenre kiterjedő, körültekintő tudományos nevelésre törekedtek, a testneveléstől, a zenei nevelésen át, a politikai ismeretekig minden témában alapos elmélyülés igényével léptek fel.

18 Arisztophanész *Felhők* című komédiája remek paródiában mutatja be általában az athéni filozófusok különc alakját, nem feltétlenül csak Szókratésznek tartott görbe tükröt ezzel a költő, de el kell ismernünk, hogy a komédia nem tett jót Szókratész hírnevének. A darabot Kr. e. 423-ban mutatták be és Szókratész maga is ott ült a bemutatón. A komédiában a filozófus az elszegényedett athéninak, Sztrepsziadésznak ad furfangos tanácsokat hitelezői kijátszására. Az igazság retorikai eszközökkel hamisan történő feltüntetése a szofisták módszere volt, akik nem tartoztak Szókratész köréhez, sőt Szókratész minden eszközzel elhatárolódott tőlük, de Arisztophanész kissé összemossa a *Felhők* Szókratészában a szofista filozófus személyiségét a valódi Szókratészéval. Platón a *Szókratész védőbeszéde*ben megemlíti a drámaköltő tévedését: „Láttatok ilyesmit magatok is Arisztophanész vígjátékában. Ott valami Szókratészt léptetnek föl, aki azt mondogatja, hogy a levegőben sétál, és sok más butaságot is összelocsog, amiből én éppenséggel semmit sem értek. Ezt pedig nem azért mondom, mintha lenézném az ilyenfajta tudományt, ha valaki ilyen tekintetben valóban bölcs – nehogy Melétosz még ezért is perbe fogjon! –, hanem azért, athéni férfiak, mert semmi közöm sincs az egészhez." Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 19c. Devecseri Gábor fordítása.

19 Platón, *Prótagorasz*, 318d7.

20 Érdekesség, hogy még magát Szókratészt is olykor szofista váddal illették. Platón tudósításából tudjuk, hogy Szókratész népszerűtlenségének egyik oka, hogy szofistának vélték az athéniak: „a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít". Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 19b.

21 „A valószínűt többre kell becsülni az igaznál, és ők azok, akik a szó hatalma által a kicsit nagynak, a nagyot meg kicsinynek tüntetik fel, az újdonságot archaizálva, a régit meg modernizálva adják elő, és kitalálták, hogyan lehet bármely tárgyról kurtán avagy végtelenül hosszadalmasan beszélni." Platón, *Phaidrosz*, 267a 6 – b3. Kövendi Dénes fordítása.

sának legfőbb indokaként szerepel minden tankönyvben. Ez azonban téves megállapításnak tűnik. Adódik a kérdés, hogy vajon a szofisták komoly vagyonosodása zavarhatta-e a kortársakat, a nagy tekintélyeket. Természetesen nem, ésszel pénzt keresni nem volt szégyen, sőt nagyon is nagyra tartották a görög városállamokban azokat a férfiakat, akik szellemi képességeikkel szereztek hírnevet, vagyont maguknak. A *rhapszódosz*ok, a költők, az énekmondók vagy a hivatásos szónokok mind a memóriájuknak köszönhették sikerességüket. Egy-egy családi összejövetelen, ünnepekkor a zenei, szórakoztató műsort a homéroszi eposzokat skandáló rhapszódoszok szolgáltatták.[22] Nyilvánvaló tehát, hogy az ésszel történő munkavégzés és vagyonosodás nem lehetett direkt oka Platón kritikájának. A probléma valójában a tanítványok válogatás nélkül történő oktatásával kapcsolatos. Ha pénzért oktatnak, akkor a kevésbé tehetséges, de gazdag tanítványt is kiművelték, ezzel pedig az elitista természetfilozófusi hagyomány szerinti egyetlen, de legtehetségesebb tanítvány választásának kritériumát elimináltak, hiszen nem vették figyelembe az intellektuális képességet. További problémát jelentett Szókratész számára, hogy a bölcsesség és az erény tanításáért kértek pénzt, ami elképzelései szerint aligha bocsátható áruba, a mesternek járó fizetség a tanítvány részéről csak a hála vagy a barátság.[23] Legfőképpen tehát ezért marasztalta el Platón a szofisták tandíjért való tanítását.[24]

A szofisták további kiváló üzleti érzékéről árulkodik az önreklámozás bevetése. Az ésszel való pénzkereset módszerének egyéb eszközét is ellesték a *rhapszódosz*októl, átvették munkavégzésükkor használt megkülönböztető öltözéküket, a bíbor köpenyt és a skandálást segítő rhapszódoszbotot. Idegenként egy városba érkezve nehéznek tűnhetett tanítványokat szerezni, szükség volt a reklámra, városi ismerős híján az önreklámozás volt az egyetlen lehetőség tudásuk áruba bocsátására. Megérkezve tehát felöltötték fellépőruhájukat, a rhapszódoszoktól kölcsönzött bíbor köpenyt, hangos szónoklatba kezdtek, ez pedig már önmagában is elég volt ahhoz, hogy futótűzként járja be a poliszt a hír, hogy szofista érkezett. Sajnos az ismeretek hiányában nem lehet megállapítani, hogy milyen gyakran öltötték magunkra a köpenyt, így tévedés volna azt feltételeznünk, hogy minden nyilvános beszéd alkalmakor, legvalószínűbb, hogy kurzusok idején viselték, illetve a bemutatkozó beszédek alatt.[25] Bizonyosnak tűnik, hogy elsősorban önreklámozás céljából, a hivatásos törvényszéki szónokoktól való megkülönböztetésük jelzéseként viselhették. A megkülönböztető viselet alkalmazása számos mesterség esetében ma is jelen van, nem kizárható, hogy a jogászi gyakorlatban, illetve az egyetemi vezetők hivatalos fellépésekor használt talár talán éppen a szofistáktól hagyományozódott ránk.

A szofisták jellegzetes előadásmódja önreklámozási céllal történt, nyilvános bemutatót tartottak, egy-egy város agoráján, azaz legforgalmasabb helyén, de párban próbavitákat is rendeztek középületekben. Sajnos ezek a beszédek elvesztek, de Platón kritikájából feltételezhetjük, hogy figyelemfelkeltő szillogizmusok sorából állhattak. Előre bejelentették, miről fognak előadást tartani, ezt nevezzük *epideixszisz*nek, amit latinra a *profiteor* igével fordítottak, az igéből képzett főnév pedig a ma is használt *professor* szó, ami az egyetemi tanároknak kijáró megnevezés, hiszen az egyetemi tanár is előad, előre bejelentett témában, éppen abban a témában, amihez a leginkább ért, és miként a szofisták, vállalják, hogy tanítványaikat is erre fogják tanítani.[26] További hasonlóság a mai felsőoktatási gyakorlattal, hogy a bemutatkozó előadást követően a szofista mesterek a hozzájuk tandíjért beiratkozó hallgatókkal már zárt helyen, esetleg a megrendelő otthonában foglalkoztak. A kurzusok hossza akár több évet is felölelhetett, talán a terjedelmet a pártfogó család anyagi körülményei is befolyásolhatták. Periklészről például ismeretes, hogy több évig is a szofista Damón nevelte, kisgyermek korától fiatal felnőtt koráig, mestere bizonyára alapos munkát végezhetett, mivel Periklész szónoklásban mindenkit felülmúlt, ebben még Platón dicséretét is kivívta.[27]

A szofista filozófusok tanítási módszere nem volt egységes, minden filozófus saját tanmenet szerint haladhatott, tévedés volna tehát azt állítanunk, hogy az itt következő ismertetés egységesen érvényes lenne minden szofista filozófusra. Platón a fő forrásunk ez esetben is. Platón a *Prótagorasz* című dialógusban alapvetően arról számol be, hogy a szofisták tanítványaikat az egyébként is már elsajátított szaktantárgyak ismétlésére fogják. *„…a többiek (ti. a szofisták) valóban gyalázatosan bánnak az ifjakkal. Ugyanis alighogy megszabadultak az iskolai tárgyak tanulásától, szofistáink megint csak erőszakkal azoknak a szakismereteknek a tanulására vetik vissza őket, és számvetésre, asztronómiára, mértanra, valamint a múzsai tárgyakra oktatják őket.”*[28] Valójában Platón túloz. A szofisták a szaktantárgyak oktatását mélyebben és alaposabban végezték, teljes körű nevelésre vállalkoztak az *enküklosz paideia* szellemében.[29] Az idézett részletből kiderül, hogy az elemi iskolában három fő tantárgyat tanultak a gyerekek, számtant, írás-olvasást, tornát. A szofisták igényességét igazolja a Platón által negatívan lefestett ismétlési módszer. Az alapfokú ismeretek elmélyítése nagyobb nehézségi fokozatok érdekében történhetett. A szofisták mai szóhasználattal az általános műveltséget célozták. Az alaptárgyak elsajátítását követően, mint a csillagászat, mértan, grammatika, nyelvelmélet, irodalmi, történelmi és zenei ismeretek, a komolyabb elmélyülést igénylő tárgyak következtek: a családi gazdaság vezetése, az állam ügyeinek intézése, jogelmélet, és a szónoklás tudománya, a retorika. Platón a többi szofistától önmagát megkülönböztető Prótagorasz módszerét ismertetve foglalja össze a

22 G. B. Kerferd, 36–37. o.

23 G. B. Kerferd, 37. o.

24 G. B. Kerferd hosszan elemzi a szofisták munkadíját. Lásd: G. B. Kerferd, 36–40. o.
A forrásaink ellentmondásosak, Platón többnyire azt állítja, hogy inkább voltak szegények, mint dúsgazdagok, de nem eldönthető, hogy kijelentését a szofista mesterségről való lebeszélés miatt tette-e. A kért tandíj nyilvánvalóan nem volt egységes, hiszen egy gazdagabb, tehetősebb megrendelőtől nagyobb összeget remélhetett a mester, és persze azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a népszerűbb szofisták nyilván többet kereshettek a kevésbé ismerteknél. Gorgiaszról és Prótagoraszról említik, hogy tetemes vagyont halmoztak fel. Lásd: Platón, *Menón*, 91d; *Nagyobbik Hippiász*, 282b.

25 G. B. Kerferd, 41. o.

26 Ritoók Zsigmond, *„Az embernél nincs csodálatosabb”*. In. Ritoók Zsigmond–Sarkadi János–Szilágyi János György, *A görög kultúra aranykora*. Gondolat, 1984. 415. o.

27 Plutarkhosz, *Periklész*, 15.

28 Platón, *Prótagorasz*, 318d4.

29 G. B. Kerferd, 35. o.

Tolnay Imre festménye

szofisták fő tantárgyát: *„... aki azonban engem keres fel (ti. Prótagoraszt), csupáncsak azt fogja tanulni, ami valóban fontos neki. Az én oktatásom a magánügyek intézésében, valamint a közügyekben akarja növendékeimet járatossá tenni: arra tanítom tehát őket, miképpen irányíthatják a legjobban a háztartásuk ügyeit, illetve miképpen tehetnek szert az államban a legnagyobb befolyásra mint gyakorlati férfiak és mint szónokok.”*[30] Prótagorasz hitvallása magáért beszél.

Érdemes még néhány szót szólnunk a szofisták tanítási technikáiról, hogyan is tanították például a szónoklás művészetére tanítványaikat. Többnyire előre megírt előadásokat gyakoroltattak be a tanulókkal, elsősorban minták elsajátítása végett. Hatásosan kellett érvelniük ugyanazon ügy esetében a vádló és a védő szemszögéből, hosszan és röviden.[31] Prótagorasznak tulajdonítják a *pro* és *contra* érvek alkalmazását: *„Elsőként ő állította azt, hogy minden dologról két, egymással ellentétes vélemény lehetséges; az ilyen ellentétes állítások segítségével alkotta meg következtetéseit tanító beszélgetéseiben.”*[32] Plutarkhosz Periklész életrajzában említi, hogy az államférfi felnőttként is kedvelte a szofista vitatkozást, egy teljes napig vitázott egy alkalommal Prótagorasszal arról, hogy a versenyjátékokon a versenyző gerelyétől megsebesülő néző esete kapcsán kit lehet felelősségre vonni, a szervezőket, a versenyzőt vagy a gerelyt.[33] Az ehhez hasonló, meddőnek látszó viták célja elsősorban a vitafogások begyakorlását szolgálhatta, Anthiphón szofistának tulajdonítunk egy nagyon töredékesen fennmaradt gyakorló kézikönyvet, amely a *Tetralógiák* címet viseli, amelyben minden tetralógiában egy adott témában négy hatásos beszédet találunk, a vád oldalán egy rövidet és egy hosszút, ugyanígy a védelem oldalán is egy rövidet és egy hosszút. A beszédminták célja a hallgatók gyakorlatoztatása, a minták leutánzása lehetett.[34]

III. A szofista felvilágosodás

A szofista mozgalom jócskán bővelkedik elemzésre méltó filozófiai problémákban. Tanulmányomban a két legismertebb szofista tanítást járom körbe a *nomosz–phüszisz* vitaként ismert, a törvények isteni (*phüszisz*) vagy emberi (*nomosz*) eredetéről, illetve a *homo mensura*

30 Platón, *Prótagorasz*, 318d7.
31 Platón, *Phaidrosz*, 267a6–b9.
32 Diogenész Laertiosz, IX. 50.

33 Plutarkhosz, *Periklész,* 36. „A fiatal Xanthipposz ... városszerte gyalázta atyját, otthoni szokásait és a szofistákkal folytatott beszélgetéseit nevetséges színben tüntette fel. Így többek közt elmondta, hogy amikor öttusában egy atléta a pharszaloszi Epitimoszt gerelyvetés közben véletlenül halálra sebezte, apja egész napon át vitatkozott Prótagorasszal, mit vagy kit kell legvétkesebbnek tekinteni a szerencsétlenségben, a gerelyt-e, vagy azt, aki a gerelyt eldobta, vagy a versenybírákat.” Máthé Elek fordítása.
34 G. B. Kerferd, 43. o.

tételt,[35] különös tekintettel azok jogelméleti és etikai vonatkozásaira; episztemológiai, logikai, metafizikai és a nyelvelméleti elemzésüktől eltekintek.

1. A *nomosz–phüszisz* antitézisről

Az elmélyültebb elemzés előtt fontos az antitézis két fogalmát tisztáznunk. A *nomosz–phüszisz* vita az együttélés szabályainak eredetéről szól. (A *phüszisz* szó jelentése természet, a *nomosz*é pedig szabály.) A *phüszisz* oldala mellett érvelők szerint minden törvény örök és abszolút érvényű, mivel az örök, isteni természetből származik; a vallási, az etikai törvények éppúgy, miként a fizika törvényei is az örök igazságot reprezentálják. A *nomosz* képviselői − a *phüszisz* álláspontot vallókkal szemben − a törvények változatosságát hangsúlyozták, mondván, hogy az emberi együttélés szabályai nem tükrözik az örök és abszolút minőséget, a normák emberi konvenciók eredményeként jelennek meg. A *phüszisz* álláspont oldalán álltak a természetfilozófusok, Szókratész és Platón, a *nomosz* oldalán pedig a szofisták. A két álláspont közti vität azonban tévedés volna valódi vitának gondolnunk, két egymásnak feszülő filozófiai szemléletről van ugyanis szó. Annak eldöntése, hogy melyik a helyes, filozófiai beállítódás kérdése.

A természetfilozófusokkal való összehasonlításból már kiderült, hogy a szofisták nem érdeklődtek a kozmológia és a fizika iránt, figyelmük a közösségben élő emberre összpontosult. A kutatási tárgy változásának oka a görög városállamok „közigazgatási reformjával" hozható összefüggésbe. A polisz működése a városállam területi egysége miatt csak bizonyos számú szabad polgárral volt lehetséges. A gazdasági stabilitás jóléttel járt, ennek eredményeként a népesség száma is nőtt. Az 5. századra a városállamok kinőtték saját kereteiket, megoldásként az új város alapítása jött számításba, gyarmatvárosokat, kolóniákat hoztak létre. Az új központot a mediterráneumban, az anyavárostól távol eső, de kereskedelmi szempontból vonzó területen hozták létre, például kikötők megépítésére alkalmas helyen. A városalapítást alapos körültekintéssel végzett munkálatok előzték meg. Polgárokat toboroztak, kisebb indulótőkével látták azokat el, cserébe a görög nyelv, a vallás és a város intézményeinek fenntartását és természetesen adók befizetését várták az új hazát választóktól. A városalapítás tervezettségét mutatja az a tény is, hogy az athéniak a dél-itáliai Thurioi alapításakor, Kr. e. 444-ben Prótagoraszt bízták meg a város alkotmányának megalkotásával.[36]

Az új területek felkutatása nem görög népekkel való érintkezéssel járt, így a görögség felismerte, hogy nem csupán „görög módon" lehet államot szervezni. Utazgatásaik során beláthatták, hogy különböző népek különböző nyelven és különböző szabályok alapján, de ugyanazt célozzák, mint a görögök, a békés, társas együttélést. A nem görög államok épp olyan jól működő központok voltak, mint a görögökéi. Hérodotosznak a görög−perzsa háború idejéből származó története a szokások emberi eredetéről hűen ábrázolja a felismerést a *nomosz–phüszisz* ellentétéről: „*Dareiosz magához hivatva azokat a görögöket, akik környezetében voltak, megkérdezte tőlük, vajon menynyi pénzért volnának hajlandók elhalt szüleiket megenni. Azok erre azt mondták, hogy semennyiért sem tennék ezt. Dareiosz ezek után az indek közül az úgynevezett kallatiakat hivatva, akik szüleiket megeszik, a görögök jelenlétében, akik tolmács útján szereztek tudomást a mondottakról, megkérdezte, mennyi pénzért vállalkoznának arra, hogy elhunyt szüleiket tűzben égessék meg. Azok erre hangosan felkiáltottak, s kérték, ne mondjon ilyen istentelen dolgot.*"[37]

A *nomosz–phüszisz* antitézis a görög filozófiában többnyire a *phüszisz* győzelmét mutatja. A természet állandó, egyetemes értékek forrásaként való definiálása az 5. századi természetfilozófusoktól ered, és talán ez azzal magyarázható, hogy az emberi szükségletek kielégítése nagymértékben a természettől függött,[38] az egyéni sors önalakítására különösebben nem volt lehetőség, a szofisták korszakában viszont már egy fejlettebb, nyitottabb és gazdaságilag is stabilabb időszakát élte a görögség. Az új helyzet teremtette meg a felismerést, hogy az egyes etikai értékek meghatározása különböző csoportok, és azon belül az egyes ember érdeke szerint történhet. A szabályok létrejöttét már nem a természet diktálta szükségletek, hanem az emberi igény irányította. A kérdés előzménye a gyarmatosítás eredményezte új szemlélet, a görögségre az 5. században jellemző önkritikus, mindent újragondoló magatartás.

A társadalmi szabályok eredetére vonatkozó kérdés feltevése, miszerint a szabályok vajon a változó emberi alkotás eredményei, vagy az örök természetéi, valójában egy még a természetfilozófusok köréhez tartozó, de témái, kérdésfeltevései és megoldásai okán mégis már a szofista filozófusok mozgalmához köthető bölcselőnek, Arkhelaosznak[39] volt köszönhető. Anaxagorasz tanítványa, Szókratész egykori mestere elsőként tette meg legfőbb filozófiai vizsgálódási tárggyá az embert.[40] A követ-

35 A szofisták újító témái közül Gorgiász *a nemlétező létezéséről* szóló tana szintén a filozófia újító elemének tekinthető, elemzése egy külön tanulmányt kíván. DK 82 B 3, Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos*, VII 65. „...Ha ugyanis létezik a nemlétező, akkor egyidejűleg fog is létezni, meg nem is. Abból a szempontból ugyanis, hogy nemlétezőnek gondoljuk, nem létezik, de abból a szempontból, hogy ő nemlétezőként van, létezik. Ám az teljességgel lehetetlen, hogy valami egyidejűleg létezzék is, meg ne is. A nemlétező tehát nem létezik. Másképpen is bizonyítható ez: ha a nemlétező létezik, akkor a létező nem létezik. Ezek ugyanis ellentétesek egymással, és ha a nemlétezőhöz járul hozzá a létezés, akkor a létezőhöz a nemlétezés fog hozzájárulni. De olyan nincs, hogy a létező ne létezzék. Ebből az is következik, hogy a nemlétező az, ami nem létezik." Steiger Kornél fordítása.

36 Diogenész Laertiosz, III. 50.

37 Hérodotosz, *Görög–perzsa háborúk*, III. 38. Ritoók Zsigmond fordítása.

38 Az ekkortájt népszerű atomista filozófia megalkotója, Démokritosz még az ízlelést is emberi megállapodás függvényeként definiálta. Az ízlelésben egy állandó van, az atomok, hogy mi szerint nevezünk valamit édesnek, keserűnek vagy savanyúnak, az megállapodás függvénye. Démokritosz B9.

39 Ritoók Zsigmond, 414. o.

40 Diogenész Laertiosz, II. 16. „Arkhelaosz Szókratész mestere volt. A »fizikus« melléknevet kapta, mivel vele ér véget a természetfilozófia, és Szókratész őt követően bevezette az etikát. Valószínű, Arkhelaosz is foglalkozott etikával, mivel tárgyalta a jót, a törvényeket és az igazságosság kérdéskörét." Arkhelaoszt tévedés volna az első ismert szofistaként említenünk, ugyanis nem vallotta sajátjának a tipikus szofista gyakorlatot, például közismert, hogy nem pénzért tanított, de nem tekinthető természetfilozófusnak sem, mivel kutatási témái nem azonosak a preszókratikus filozófusokéival. Nem volt kozmológus, így nem kutatta a világ működésének fő elveit sem, kizárólag az ember és az emberi természet foglalkoztatta, azon belül is a társas együttélés szabályainak létrejötte.

kező kérdésekből indult ki: Vajon az igazságosság és szégyenérzet természettől van-e, vagy emberi megállapodás függvényeként jöttek létre? Az igazságosság vajon természettől van-e, vagy emberi konvenció eredménye? Válasza egyértelmű, a normák megállapodásokból születnek, ugyanis az ember dönti el, mi igaz és mi hamis, hiszen éppen ez különbözteti meg az állattól. Felismerése szerint csupán az ember képes arra, hogy egyedüliként az élőlények közül társadalmi szerveződést kössön. Az igazságosság szabályai kizárólag az emberi megállapodás eredményei lehetnek, ennek bizonyítéka, hogy más és más minden népnél. Az igazságosság nem isteni eredetű, de a képesség, amelynek segítségével a megállapodásokat kötjük, vagyis a gondolkodás, Arkhelaosz szerint isteni, melyet a természet ajándékozott számunkra.

Az elgondolás mozgalmas vitát indukált. A törvények emberi konvenciók eredményei elvből következik, hogy nincsenek örök érvényű törvények, így az igazság mindig a többség, vagy az erősebb érdekei szerint érvényesül. A szofista Thraszümakhosztól[41] származó álláspont szerint a törvények és a jogok nem a társadalmi igényt, hanem az erősebb érdekét szolgálják. Thraszümakhosz tétele Platón dialógusából ismert. *„Halld meg hát! Állítom, hogy az az igazságos, ami az erősebbnek javára van. ...És mindegyik uralkodó olyan törvényeket hoz, amik önmagának hasznosak: a demokrácia a népnek, a zsarnok a zsarnoknak előnyös törvényeket, és a többiek is így. Miután meghozták, azt nyilvánítják ki az alattvalókra nézve igazságosnak, ami nekik hasznos, és az ilyen törvényt megszegőt meglakoltatják mint törvényszegőt és igazságtalant. Nos, azt állítom, legkülönb barátom, hogy minden államban az az igazságos, ami az éppen uralkodó kormánynak hasznos. Ugyanis az van hatalmon. A helyesen gondolkodó ebből következtetheti: mindenütt az az igazságos, ami az erősebbnek előnyös.”* [42]

A szofisták *nomosz*álláspontját sem Szókratész, sem Platón nem osztotta. Szókratész a ratiót, vagyis az észt tette meg a törvények kritériumának, melyet isteni és örök minőségűnek ismert el, minden törvényt vagy szokást belőle tartott levezethetőnek. Platón mesteréhez hasonlóan az egyetlen igazság mellett érvelt: az örök és változatlan legfőbb jó ideájára tekintve születnek a várost irányító törvények. Ezzel szemben a szofista elgondolás lényegében a viszonylagosság erejét kívánta hangsúlyozni. Nem hallgathatjuk el, hogy a szofisták is elismertek isteni minőségű törvényeket, amelyeket mindig azonosaknak, változatlanoknak és emberi erő által nem befolyásolhatóaknak tartottak, de ezek alatt kizárólag a természet, a fizika törvényeit értették.[43] Az emberi együttélés szabályai, a normák már nem rendelkeznek ilyen minőségekkel. Erre a következtetésre a következők alapján jutottak: a) míg a fizika törvényei minden emberre érvényesek, addig a normák csupán egy-egy csoportra; b) míg a fizika törvényei azonosak, addig a normák változatosak. A normák egyértelműen az ember alkotásai, múlandóak, megváltoztathatóak, felülírhatóak. Anthipón igazságosságról vallott tétele hűen tükrözi a *nomosz* melletti szofista álláspontot: *„Igazságosság az, ha a polgár törvényeit nem hágja át a város, amelyben él. Legnagyobb haszna az embernek az igazságosság alkalmazásából származik, ha tanúk előtt cselekedvén tartja be a törvényeket; ám egyedül és tanúk nélkül a természet parancsai szerint jár el. A törvény parancsait ugyanis meghozták, a természet parancsai ellenben szükségszerűek. A törvény parancsai továbbá közmegegyezésen alapulnak, nem pedig természettől fogva vannak; a természet parancsai ellenben természettől fogva vannak, nem közmegegyezésen alapulnak.”*[44]

Antiphón idézett töredékének első mondata az igazságosságról szól, szélsőségesnek tűnik, ezért magyarázatra szorul. Antiphón állítása szerint a legfőbb haszna az embernek az igazságosság, ha tanúk előtt betartja a törvényt, de ha senki nem látja, a természet parancsai szerint éljen, ami valójában azt jelenti, hogy akár becstelen dolgot is elkövethet, ha például az életben maradás törvénye parancsolja. Egy modern példával élve, ha tanúk vannak, akkor lyukasszunk jegyet a buszon, de tanúk nélkül őrizzük meg a jegyet sértetlen, még használható állapotban, azaz ne lyukasszunk. Nehezen eldönthető, hogy mire is buzdít Anthiphón, tény, hogy könnyen lehet a fenti jegyes példa alapján is etikátlan dolog buzdítójának találni őt. Ezért Platón ellenszenvét ki is érdemelte. Az idézett töredék második fele pontosabban fogalmaz, a város törvényei közmegegyezésen alapulnak, a természet parancsai viszont szükségszerűek. Maradva a példánknál, a város szabályozza a tömegközlekedést, jegyet kell venni, de ha a buszjegyre szánt pénzen inkább élelmet kell vennünk, akkor tanúk nélkül megmenthető a buszjegy, és elcserélhető élelemre, így éhségünk csillapítása lesz az, amit a természet szükségszerű parancsa meg is követel. A példa kissé szélsőséges, de elgondolásom szerint Anthiphón töredékének ez a helyes olvasata, ám elismerem, csak abban a kontextusban marad helyes, ha a jó szándék a mozgató, ha a szándék rossz, vagy akár csak közömbös, abban az esetben a cselekvő tette etikátlannak minősül. Anthiphón töredéke világosan mutatja a *nomosz –phüszisz* álláspont egymásnak feszülését.

A *nomosz* oldala mellett érvelő szofisták az embert teszik meg a szabályalkotás egyetlen ágensének; a gondolkodó embert minden dolog mércéjeként definiálják. A normák az ember és környezete összhangját tükrözik, abból születnek, ahogyan az ember önmagát és környezetét látja, és amilyennek látni szeretné a jövőben. Minden törvény, norma, az etikai szabályokat is beleértve, emberi produktum, és mint ilyen, nem lehet abszolút, ki van téve az állandó változásnak, sőt a pusztulásnak. Ez a racionális nézőpont Szókratész és Platón idealisztikus álláspontjával ellentétes, nem véletlen, hogy nem használtak pozitív jelzőket a szofista filozófusokkal kapcsolatban. Markáns véleményük rányomta bélyegét a szofisták *nomosz*tanításának elutasító megítélésére. A továbbiakban a szofisták az emberben megtalált egyetlen ismeretelméleti, etikai értékkritériumának tisztázására térek ki.

41 Bithüniai Thraszümakhosz Platón *Állam*ának első könyvében bukkan fel, Szókratésszel vitatkozik az igazságosság eredetéről. Termékeny szerző lehetett, mivel számos retorikai tárgyú írásának címe fennmaradt; tanai sajnos nem rekonstruálhatók.

42 Platón, *Állam*, 338c. Szabó Miklós fordítása.

43 Antiphón, DK 87 B 44. *Oxyrhynchus Papyri*, IX. „A törvény parancsait ugyanis meghozták, a természet parancsai ellenben szükségszerűek. A törvény parancsai továbbá közmegegyezésen alapulnak, nem pedig természettől fogva vannak; a természet parancsai ellenben természettől fogva vannak, nem közmegegyezésen alapulnak.” Steiger Kornél fordítása.

44 Anthipón, DK 87 B 44, *Oxyrhynchus Papyri*, IX. Steiger Kornél fordítása.

2. A *homo mensura* tétel

A *homo mensura* elnevezés latin formula és Prótagorasz legismertebb tétele, magyarul a „mindennek mértéke az ember" fordulattal szoktuk visszaadni. A tétel levezetésére első körben a retorika, majd az ismeretelmélet, végül pedig annak etikai vonatkozásainak keretei között teszek kísérletet.

A hagyomány Prótagorasznak tulajdonítja az egyetlen dologról egymásnak ellentmondó állításokkal való érvelést és annak tanítását, aki ugyanolyan hatásosan volt képes érvelni egy tényállás igazsága vagy hamissága ellen. Platón, Arisztotelész és az anonim szerzőtől származó *Disszoi logoi* – amit legmegfelelőbben „kétféle beszédeknek" fordíthatunk – is őt nevezi meg a módszer első alkalmazójaként. *„A gyengébb érvet erősebbé tenni.*" E technikát Arisztotelész és Platón elítélte, így folytatódik Arisztotelész szövege a *Retorikáb*ól: *„Méltán háborította fel az embereket Prótagorasznak ez a mondása, mert hazugság: nem igazi, hanem látszat valószínűség, amely nem lehetséges más tudományokban, csak a retorikában és a szofisztikában."*[45] A gyengébb érv erősítésére való felszólítás természetesen pedagógiai célzattal hangozhatott el, hiszen éppen az lehetett a célja, hogy a tanítványt minden felmerülő ellenérv esetére felkészítse, tévedés volna módszeréért Prótagoraszt etikátlan dolgokra nevelő mesternek gondolnunk. A szofista vágya az lehetett, hogy tanítványa hatásosan legyen képes érvelni minden témában; a brillírozó érvelés elsajátításának egyik módja a gyengébb lábakon álló argumentumok megerősítésére tett próbálkozás, a jól begyakorolt szofisztika segítségével egy látszatra alig védhető álláspontot így a jó tanítvány képes lehetett sikeresen győzelemre vinni.[46] Adódik a kérdés, hogy milyen célt szolgálhatott egy ilyen módszer elsajátítása. A törvényszéki beszédek, akár a védő, akár a vád oldalán, nem kérdés, hogy egy nem túl biztos helyzetben is győzelemhez segítették a szofisztikát ismerő szónokot, tehát a szofista művészet elsajátítása közvetlen gyakorlati haszonnal járt. A görög városállamok polgárai a városi intézmények működtetői voltak, önmaguk sikeres menedzselése elsősorban a rábeszélő erejüktől függött.

A prótagoraszi eredetű szofisztika azonban nem csupán a gyakorlati életre hatott, filozófiai vitára is okot adott. Prótagorasz legfontosabb tanítása szerint minden dologról egyformán kijelenthetők homlokegyenest ellentétes állítások, mégpedig igazként, aztán hogy melyiket fogadjuk el, csupán saját nézőpontunk kérdése, azaz az individuális emberé. A tétel a *homo mensura* elvként vált ismertté: *„Mindennek mértéke az ember, a létezőké, hogy léteznek, a nemlétezőké, hogy nem léteznek."*[47] A tanítás a relativizmus első megfogalmazása.[48] A tömör fogalmazás magyarázatra szorul. Az ember a létezők kritériuma, pontosabban az egyes ember, de ugyanakkor a nem létezők egyetlen kritériuma is. Nekem, az egyes embernek létezik az éppen tapasztalt világ egy tárgya, például a számítógép, amin gépelek; nekem, az egyes embernek ugyanakkor nem létezik a tapasztalatomnak jelenleg nem tárgyát képező kentaur, még ha el is tudom azt képzelni; nem tudhatom ugyanakkor, hogy egy másik embernek mi a létező és mi nem. Fontos kikötés tehát, hogy a létezők kritériuma nem az általános, hanem az individuális ember. Ha az általános ember volna, abban az esetben általános igazságok és törvények léteznének, ami nekem létezik, az a szomszédomnak, vagy bármilyen tőlem független embernek is ugyanúgy kell léteznie. A ráerőszakolt vélekedéseket azonban senki nem kedveli. A szofista *homo mensura* tételből véleményem szerint a tolerancia is kikövetkeztethető. Lényegét egy egyszerű példán szemléltethetjük: nekem létezik a spenótfőzelék ízletes ételként és nem létezik nem ízletes ételként, az én (ízlés)világomban ez a valóság helyes tükröződése; ugyanez pedig éppen fordítva mondható el egy spenótot nem kedvelő személy esetében, számára a spenótfőzelék nem létezik ízletes ételként, és a spenótfőzelék létezik nem ízletes ételként. A relativizmus tovább bonyolítható azzal a csavarral, ha mondjuk holnaptól már nem fogom kedvelni a spenótfőzeléket. Szókratész és Platón számára nem volt vonzó a szofista egyes ember mérce tétel, hiszen Platón az állandó, változatlan értékekben hitt, amint láttuk, a szofisták viszont az individuális ember aktuális diszpozícióiban.[49] Platón gunyorosan fogalmaz a *homo mensura* kritikájakor, érdemes idéznünk: *„Jó, hogy nem azt mondta az Aletheia elején (ti. Prótagorasz), hogy minden dolog mértéke a disznó vagy a majom, vagy valami egyéb még különösebb fajta azok közül, amelyek érzékelnek."*[50]

Az egyes ember véleménye mint kritérium nem csupán az ismeretelméletet,[51] hanem az etikát és az állam működéséről való gondolkodást is forradalmasította, az ember a poliszt irányító törvények és az erkölcsök egyetlen támpontja lesz, ez összhangot mutat a fent ismertetett *nomosz–phüszisz* elmélet kapcsán ismertetett szofista *nomosz* álláspontt al. A törvények alkotója az ember, akkor és úgy változtatja meg azokat, ahogy a közösségi élet igényli. Nincs szükség egek felett lakó eszmére, amelyre pillantva örök igazságosság uralkodhatna, miként Platón vélte később. Esetében a helyes szabályokat az igazságosság ideája szavatolja. Az ideatanból következtetve az igazságosság szabályai, ahogyan a matematika törvényei is, örök és megváltoztathatatlan jellegűek. Ilyen igazságossági szabályo-

45 Arisztotelész, *Retorika*, 1402a23. Adamik Tamás fordítása.

46 G. Reale, 49.

47 Platón, *Theaitétosz,* 151e.

48 G. Reale, 49.

49 *Disszoi logoi*, I. 1–2. „Kettős érveket mondanak Hellászban a jóról és a rosszról beszélvén azok, akik filozófiát művelnek. Némelyek azt mondják, más dolog a jó és megint más a rossz. Mások meg azt mondják, hogy a kettő ugyanaz, és hogy emezek számára jó, amazok számára meg rossz, továbbá ugyanannak az embernek a számára egyszer jó, másszor rossz. Én magam az utóbbi nézethez csatlakozom, az emberi élet alapján fogom vizsgálni, mely ételnek, italnak és szerelmi gyönyörnek örvend. Ezek ugyanis rosszak annak a számára, aki betegeskedik, ám az egészséges, akinek szüksége van rájuk jó." Steiger Kornél fordítása.

50 Platón, *Theaitétosz*, 161c.

51 A *homo mensura* tétel ismeretelméleti kritikája Platóntól származik: „tehát nem azt mondja-e ezzel, hogy amilyennek megjelenik nekem minden egyes dolog, olyanként létezik is a számomra, amilyennek pedig neked jelenik meg, számodra olyanként is létezik? Ember vagy te is meg én is … Tehát, amikor ugyanaz a szél fúj, ugye egyikünk fázik, másikunk meg nem? Az egyik didereg, a másik meg nem? – Valóban. – Mármost, vajon magát a szelet mondjuk önmagánál fogva hidegnek vagy melegnek, vagy elfogadjuk Prótagorasz állítását, mely szerint, aki fázik, annak hideg, aki meg nem, annak meg nem? – Valószínűleg. – Ugye ilyenképp is képezik meg mindegyikünk számára? – Igen. – De a »megképezik« az érzékeléshez tartozik. – Úgy van. – Eszerint akkor a meleg és minden ilyen dolog esetében a képzet és az érzékelés ugyanaz. Amilyennek tehát ki-ki érzékeli, annak a számára olyanként is létezik. …" Platón, *Theaitétosz*, 151e–161b.

Tolnay Imre festménye

kat a szofisták nem ismernek el. Válaszolniuk kell tehát a kérdésre, hogy mi a törvények erejének szavatolója. Válaszuk a gyakorlatiasságot mutatja: az erősebbek érdeke, ahogyan az fentebb Thraszümakhosz tételéből is kiderült. Az erősebb érdeke alapján kormányzott városállam bizonyítéka Prótagorasz esete is, akit az athéniak meghurcoltak és száműztek. Ha az igazságossági szabályok isteni eredetűek volnának, koholt vádak alapján senkit el nem ítéltek volna, holott számos derék férfi esett áldozatául a balga athéniaknak. Prótagorasz saját életével is igazolta a szofista tételt, hiszen száműzték filozófiai hitvallása miatt.

Periklész halálát követően az athéni közállapotok kaotikussá váltak, a Spárta elleni harc elvesztését követően az athéniak többé már nem voltak a polisz vezetésére termett férfiak, a többség akaratának megfelelően rendre fogták perbe mindazokat, akik irigység tárgyává váltak. Istentelenség vádjával számos filozófust, drámaköltőt, szobrászt perbe fogtak, száműztek vagy halálra ítéltek. Prótagorasz is áldozattá vált, száműzték, de a hajó, amelyen utazott, hajótörést szenvedett, és Prótagorasz a tengerbe veszett.[52] A *homo mensura,* azaz visszautalás a jelentésre tétel egy továbbgondolt következtetése miatt ítélték el: „*Egy másik művét meg így kezdte:* »*Az istenekről nem tudhatom sem azt, hogy vannak, sem azt, hogy nincsenek. Mert sok minden gátolja a róluk való tudást, amilyen a rejtettség és az emberi élet rövidsége*«. *(52) Ezért a kezdőmondatért aztán kiutasították az athéniak, könyveit pedig elégették*

52 A tengerbe veszés történetének hitelessége vitatott. Lásd. G. B. Kerferd, 58. o.

az agorán, miután hírnökök útján összegyűjtötték azoktól, akik megvásárolták."[53] Prótagorasz relativizmusát félreértették, az istenekről nem tudhatom sem azt, hogy léteznek, sem azt, hogy nem léteznek, hiszen ez is relatív, van, akinek léteznek, s van, akinek nem. Állításával nem ateizmusát, vagy annak propagálását célozta, hanem az általános relativizmusból fakadó etikai és vallási relativizmust. Prótagorasz felvilágosult gondolkodó volt, hallgatósága, kortársai azonban nem. Az 5. századi Athént a szabadság szellemisége mellett az üldöztetés is jellemezte; a tudósok elűzése, a nyilvános könyvégetések a szűk látókörűek gondolkodásmódját tükrözik. Hasonló koncepciós perek sorozatáról van tudomásunk, e kor áldozata volt Pheidiasz (Kr. e. 500–430), a leghíresebb görög szobrász, Anaxagorasz (Kr. e. 500–428), a filozófus,[54] aki Arisztotelészre volt nagy hatással, vagy Euripidész (Kr. e. 480–406), a híres drámaköltő, később pedig Szókratész (Kr. e. 470–399). Megdöbbentő, hogy mindez Athénban történt, a filozófia, a kultúra bölcsőjében, más városállamban hasonló perek nem fordultak elő.[55]

IV. Összegzés

Szókratész egész életében az ellen küzdött, hogy megkülönböztesse magát a szofisták körétől, illetve provokatív tanításaiktól, pedig témái, vitatkozó stílusa, például az *elenkhosz* (dialektikus cáfolat) módszere könnyedén emelik őt a legtehetségesebb szofistának kijáró emelvényre, G. B. Kerferd egyenesen az egyik legtehetségesebb szofistának nevezi.[56] Platón számos dialógusának címe viseli valamelyik szofista filozófus nevét, az őket célzó kritikája teret adott saját tudomány-, ismeret- és államelméleti tanainak kifejtésére, pontosítására. Dialógusai ellentétes érzést keltenek az olvasóban, egyfelől neheztelhetünk Platónra, hiszen negatív kritikájának köszönhetően az antikvitás tudósítóinak szövegei között alig találhatók szofista töredékek, másfelől viszont hálásak is lehetünk neki, hiszen bár kissé homályos és töredezett, de mégiscsak értékelhető adatokkal szolgált a szofisták különleges, szinte titkosnak nevezhető mozgalmáról.

Platón elemzései, beszámolói a szofisták előadástílusáról, tanítási szokásaikról, talán még a tandíj összegéről odavetett megjegyzései is hitelesek, miként a szofistáktól való idézetei is. Platón a szofisták legfőbb szakértője, bizonyára jól ismerte a szofisták által kiadott tankönyveket, hiszen szó szerint idézi Prótagorasz *homo mensura* tételét vagy Thraszümakhosz törvényekről vallott véleke-déseit. Platón dialógusaiból nem a jóságos, türelmes, tanító, inkább a szofisztikus fölényét fitogtató, gőgös szónok képe tárul elénk a szofistáról, aki Szókratész társaságában máris lelepleződik, hisz tudatlan és nem is oly eszes, mint mutatja. Valószínűleg nem minden szofistára lehet igaz a platóni éles kritika; Prótagorasz, Damón, Gorgiász sikerein felbuzdulva divathullámszerűen léphettek fel önmagukat szofista színekben feltüntető emberek Athén közterein. Az elitista Platón, aki az észt és a tehetséget a legtöbbre értékelte, kíméletlenül lecsapott rájuk, általános ellenszenve azzal járt, hogy a valódi és értékes filozófiát művelő szofistákat is elítélte. Elképzelhetetlen, milyen hatással lett volna a filozófiai hagyományra, ha a szofisták írásai nem vesztek volna el. Csekély számú töredékeik ellenére tény, hogy a szofistáknak köszönhetően született meg a görög logika, dialektika, etika, társadalomfilozófia, politikatudomány, államelmélet. Leszögezhetjük továbbá azt is, hogy Platón és Szókratész filozófiája sem volna oly élvezetes, ha nem a szofisták lettek volna elődeik, a szofista mozgalom tehát nagyban hozzájárult Szókratész és Platón filozófiai sikertörténetéhez.

Az antik filozófia korszakolását tekintve a szofista filozófusok a Szókratész előtti, ún. preszókratikus korszakba sorolhatók, azaz a nyugati filozófia első korszakába. Megdöbbentő ugyanakkor, hogy már a filozófia születésekor megmutatkozik annak egyik lényeges sajátossága, a megújulás igénye. A preszókratikus bölcsek két nagy osztályát különböztethetjük meg időben és témák tekintetében. A természetfilozófusok a kozmosz eredetét kutatták, ők voltak az első filozófusok, a szofisták pedig szinte kortársaik, akik nem továbbgondolták vagy tökéletesítették a korábbi elgondolásokat, hanem a filozófia első megújítóiként az embert tették kutatási problémává, amely ma is a filozófia mozgatója!

A filozófia rögvest születését követően megújításra szorult, és a munkát a szofisták végezték el. A bölcselettörténetben jártas szemnek is furcsának tűnhet ez a kijelentés. A filozófiának azonban ez nem szégyene, éppen ebben, a önmegújulási képességében rejlik ereje, örökkévalósága. Míg a filozófia képes önkorrekcióra, addig van filozófia.

53 Diogenész Laertiosz, IX. 50–52.

54 Plutarkhosz, *Periklész*, 31. „Pheidiaszt leginkább művészi alkotásainak hírneve miatt irigyelték; elsősorban azért, mert az istennő pajzsán az amazónok elleni háborút ábrázoló domborművön megmintázta saját magát mint kopasz öregembert, aki követ emel fel két kezével, és mert ugyanott igen sikerülten ábrázolta Periklészt is, amint egy amazónnal harcol. Egy lándzsát tartó kéz mintha ügyesen eltakarná Periklész arcát, de azért mindkét oldalról jól fel lehet ismerni. Pheidiaszt börtönbe vetették, s ott is halt meg betegen, vagy pedig, mint mások mondják, Periklész ellenségei mérgezték meg, hogy így folytassák a Periklész elleni rágalomhadjáratot. A feljelentőnek, Menónnak, Glaukón indítványára a nép adómentességet szavazott meg, és utasította a vezéreket, hogy személyi biztonságáról gondoskodjanak." Máthé Elek fordítása.

55 B. G. Kerferd, 32. o.

56 G. B. Kerferd, 73–76. o.

Irodalom

Arisztotelész, *Retorika*, Gondolat, Budapest, 1982.

Bárány István, *Szofisták Athénban: egy angol liberális látomása*, Ókor, V. évfolyam 1., 44−49. o.

Burnet, John, Greek Philosophy, Part I. *Thales to Plato*, Macmillan and Co. Limited, London, 1928.

Gargian, Michael ed., Anthipon, *The speeches, Michael Gargian*, Cambridge University Press, 1997.

Guthrie, William Keith Chambers, *The Greek Philosophers, From Thales to Plato*, Methuen, London–New York, 1984.

Hegyi Dolóresz–Kertész István–Németh György–Sarkady János, *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig,* Osiris, Budapest, 1996.

Hérodotosz, *Görög−perzsa háborúk*, Gondolat, Budapest, 1967.

Kerferd, George Briscoe, *A szofista mozgalom*, Osiris, Budapest, 2003.

Németh György, *A poliszok világa*, Korona, Budapest, 1999.

Platón, *Összes művei*, Európa, Budapest, 1984.

Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, Magyar Helikon, Budapest, 1965.

Reale, Giovanni, *Isatoria filosofiei antice 2., Sofişti, Socrate şi mici socratici*, Galaxia Guttenberg, 2008.

Ritoók Zsigmond–Sarkadi János−Szilágyi János György, *A görög kultúra aranykora*, Gondolat, Budapest, 1987.

Szabó Árpád, *Periklész kora*, Magvető Kiadó, Budapest, 1977.

Steiger Kornél, *A szofista filozófia*, Szöveggyűjtemény, Atlantisz, Budapest, 1993.

Tolnay Imre festménye

Egy reneszánsz ember

Ruppert István orgonaművészt Szabó Balázs kérdezte

Ruppert István, a Széchenyi István Egyetem Varga Tibor Zeneművészeti Intézetének igazgatója zavarba ejtő személyiség. A Zeneakadémia orgonatanára, igen jó nevű előadóművész, de szakmai életének erről az oldaláról szinte sohasem beszél, a szélesebb közönség rendszerint csak utólag értesül egy-egy nagy sikerű külföldi hangversenykörútjáról, MüPa-beli fellépéséről… Gyanítom: az egyetem zenészhallgatói közül jó néhányan nem is tudják, hogy a kerékpárjával lendületes tempóban közlekedő, mindig mosolygós, jó humorú tanár úr milyen remek orgonista. Más arcait ismerik: az Intézetet korrektül vezető igazgató, hangversenyeket szellemesen felvezető konferanszié, egyeseknek a számonkérésben igen szigorú szolfézstanár. Néhányan tanúi voltak, ahogy cipőjét lerúgva pillanatok alatt felszerelte az egyik terem falára a hangszigetelő kárpitokat, mások beszámoltak róla, hogy boszorkányos ügyességgel kezeli a projektort. Persze, hiszen eredetileg mérnöknek készült… Az idősebb generáció emlékeiben a Győri Főiskola–Győri Filharmonikusok legendás futballmérkőzéseinek tarthatatlan, szélvészgyors középcsatáraként él. Persze, hiszen futballista is volt… De hát kicsoda valójában Ruppert István?

– Sztereotip kérdéssel kezdem: honnan indultál?

– 1954. december 25-én születtem egy Veszprém megyei kis faluban, Balatoncsicsón. Édesapám a helyi templom kántora volt. 1962-ben költöztünk Győrbe, itt végeztem általános és középiskolai tanulmányaimat. Zongorázni a győri Bencés Gimnázium zenetanáránál, Jáki Teodóznál kezdtem, szintén 1962-ben. Szüleim tanácsára a középiskolát is a Bencés Gimnáziumban végeztem, mellette 1969-től magánúton Suhayda Máriánál folytattam a zongoratanulást. A gimnáziumi évek alatt intenzíven sportoltam is, évekig tagja voltam a megyei korosztályos labdarúgó válogatottnak. Látható: nagyon sok minden érdekelt, ezért a pályaválasztás komoly fejtörést is okozott – végül a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Szakára vettek fel 1974-ben. Érdekes módon a műegyetemi tanulmányok alatt kerültem kapcsolatba az orgonazenével, mely azután alapjában változtatta meg az életemet. A Műegyetem elvégzése után, édesapám korai és váratlan halálát követően családfenntartó lettem, kezdő mérnökként egy győri építőipari vállalatnál dolgoztam 1980–83 között. Amikor testvérem is végzett a Műegyetem másik karán, volt tanárom, Gergely Ferenc unszolására jelentkeztem a Zeneakadémia orgonaszakára.

– Ő vezetett el az orgonához?

– Igen, Gergely Ferenc irányításával kezdtem orgonatanulmányaimat, a sikeres felvételi után pedig Lehotka Gábor tanítványa lettem.

– Nehéz lenne két eltérőbb egyéniséget találni: az improvizáció mestere, a mindenki által szeretett lelki ember, Gergely Feri bácsi, s a vonalas, könyörtelen pártfunkcionárius hírében álló, finoman szólva nem közkedvelt Lehotka Gábor… Hogyan emlékszel rájuk?

– Gergely Ferenc – mindenki „Feri bácsija” – bámulatos ember volt. Vitalitását, életkedvét csak Liszt Ferenchez tudnám hasonlítani: millió családi tragédia, keserűség ellenére alázattal tette a dolgát, rendszeresen orgonált pesti templomokban, naponta járt be tanítani a Zeneakadémiára. Sugárzott róla az emberszeretet, igazi keresztény volt. Nemigen volt ideje gyakorolni, így ritka koncertjein valóban improvizációi nyújtották a legemlékezetesebb élményt. Lehotka tanár úr teljesen más személyiség volt, nemcsak emberi tulajdonságait, de a zenéhez való viszonyát tekintve is. Párttitkársága és politikai nézetei nem érdekeltek, mindig igyekeztem az embereket nem eszerint megítélni: például tény, hogy párttitkári pozíciójának köszönhetően sokat tehetett a hazai orgonakultúra fejlődéséért, elsősorban a német mechanikus orgonák magyarországi megépítéséért. A kapcsolatunk egyébként sokáig jó volt, de – főleg a barokk zenéről vallott felfogásunk alapvető különbsége miatt – pár év után már nem volt harmonikus. Kollégaként egyre nagyobb problémát és feszültséget okozott közöttünk tanítványaink produkcióinak megítélése is.

– Az orgonajáték amúgy is markánsan eltérő zeneszerzői és előadó-iskolákat ismer: más a francia, más a német, más a holland, más az amerikai orgonakultúra.

– A 80-as években valóban még nagyon különböző hagyományok éltek az orgonálásban: már hallás után meg lehetett különböztetni francia, német vagy éppen az amerikai előadók játékmódját. Azóta az előadóművészet sokkal homogénebbé vált, mindenki számára kinyílt a világ, s a tanárok és diákok nemzetközi vándorlásának eredményeképpen már nem igazak a

Radosza Attila festménye

régi sztereotípiák: a franciák is tudnak ritmusosan játszani, a németek fantáziadúsan, az amerikaiak pedig európai mércével mérve is stílusosan.

– *S persze a régi zene reneszánsza az orgonajátékot sem hagyta érintetlenül…*

– A Zeneakadémia alatt több nyugat-európai kurzuson vettem részt, melyek döntő lökést adtak nekem az akkor Magyarországon még szűk körben ismert historikus előadói stílus intenzív tanulmányozására. Iskolai éveim alatt elindítója és vezetője voltam az orgonatanszaki Tudományos Diákkörnek, melynek keretében előadásokat és kurzusokat szerveztem az orgonarepertoár addig ismeretlen stílusköreinek és szerzőinek megismertetésére.

– *Tanulmányaid befejezése azonban nemcsak zenei pályádon hozott döntő fordulatot…*

– A Zeneakadémia befejezése után nősültem. Feleségemmel már évek óta ismertük egymást, egy kórusban énekeltünk: ő általános iskolai – született és fantasztikus – tanítónő. Gyermekkora óta tanult zenét, így tudja és megérti, hogy zenésznek lenni nem foglalkozás, sokkal inkább hivatás és életforma. Két fiúgyermekünk született, rövidesen a házasságkötés után, 1988-ban és 90-ben, majd hosszabb szünet után a harmadik fiunk 1999-ben. A velük való foglalatoskodás a legmeghatározóbb élménye lett az életemnek. Igyekeztem tudatosítani bennük, hogy mindig mögöttük állok, mindig számíthatnak rám, rájuk mindig van időm és energiám.

– *Családod sportpályafutásodra is igen ösztönző hatással volt…*

– A sok sérülés (több lábtörés, térdműtétek) ellenére máig rendszeresen igyekszem mozogni: könnyű dolgom van, mert mindegyik fiam életében nagy szerepet tölt be a sport, gyakran focizunk, teniszezünk, pingpongozunk együtt.

– *Ahogy néhai győri főiskolai kollégád, egykori kedves tanárom, Pothof Csaba hegedűművész mondta: nem az a fontos, az embert hova veszik fel, nem az a fontos, hogy milyen színű diplomát kap; az igazán fontos a diploma utáni 2–3 év, a pályakezdés. Nálad hogyan alakult ez?*

– 1987-ben kaptam meg orgonaművész- és szolfézstanári diplomámat. Diplomám megszerzését követően a Zeneakadémián felkérést kaptam arra, hogy kezdő, óradíjas tanársegédként segítsem az egyre növekvő létszámú orgonatanszak munkáját. Utólag, sok év távlatából teljesen nonszensznek kell tartanom a szituációt, hogy az ország legtekintélyesebb zenei intézményébe pályáztatás nélkül, rögvest a diplomáját megszerezve kerüljön valaki tanárnak. A felkérésre nem tudtam nemet mondani: hatalmas kihívást, egyben óriási felelősséget jelentett. Az orgonafőtárgy mellett több tárgyat is tanítottam: az akkor újraindult egyházzenei képzésben orgonát, a főtárgyasoknak partitúraismeretet, orgonamódszertant és orgonaismeretet. Nagy erőfeszítéseket tettem, hogy megfeleljek az elvárásoknak: számos kurzuson vettem részt, s rengeteget gyakorolva bekapcsolódtam a nemzetközi koncertéletbe.

Zeneakadémiai hallgatóként persze már voltak lehetőségeim a hazai színpadokon való rendszeres fellépésre, elsősorban kortárs zeneszerzők műveinek tolmácsolásával: számos magyar orgona- és orgonakíséretes kompozíció ősbemutatóján játszottam, 1985-től folyamatosan szerepeltem a Kortárs Zenei Fesztiválon. 1989-től kezdődően azután Európa szinte valamennyi országában hangversenyeztem, ahol van orgonakultúra. Eljutottam Japánba, Brazíliába, rendszeresen hívtak-hívnak koncertekre, előadásokra és kurzusokra az USA-ba: 2002-ben meghívást kaptam az Amerikai Orgonisták Szövetségének Kongresszusára Philadelphiába, ahol Liszt Ferenc orgonazenéjéről tartottam előadást és koncertet. A szólószereplések mellett évekig rendszeres kísérője voltam a Magyar Rádió Gyermekkórusának és a Debreceni Kölcsey Kórusnak.

1994-ben az addigi óradíjas pozícióból teljes állás lett. Gergely Ferenc rosszabbodó egészségi állapota miatt Lehotka Gáborral ketten tanítottuk az orgona szakosokat. 1998-ban, adjunktusi szerződésem lejártakor a teljes állásomat két félállásra írták ki, melynek egyikét pályázat útján megnyertem. A másik félállást Pálúr János kollégám kapta, akivel a mai napig (2008 óta egykori közös tanítványunkkal, Fassang Lászlóval kiegészülve) a legnagyobb egyetértésben és harmóniában dolgozunk. Igyekeztem mindig jó kapcsolatot kiépíteni a „rivális” intézményekkel is: több alkalommal vittem el hallgatóimat Debrecenbe Karasszon Dezsőhöz szakmai konzultációra.

– *Úgy tudom, tanítványaidat nemcsak az órák keretében látod.*

– A velük való intenzív kapcsolat nem merülhet ki a heti kétórányi kötelező találkozásban. Már kezdő tanárként igyekeztem a hallgatóimból igazi közösséget kovácsolni, akik remé-

nyeim szerint tanulmányi idejüket elsősorban nem egymás versenytársaként, hanem egymásra utalt kollégákként élik meg. 1996 óta minden év június végén egy hétvégét töltünk együtt Tihanyban az „Ifjú orgonisták találkozója” program keretében.

– *Kiket tudsz kiemelni közülük?*

Radosza Attila festménye

– Volt hallgatóim közül sokan szép nemzetközi sikereket értek el: az előbb említett Fassang László megnyerte a legjelentősebb orgonaversenyeket szerte a világon. Vas Krisztina és Dóbiás Hedvig Dániában jelentős templomok orgonistái csakúgy, mint Marosvári Péter Finnországban, Kántor Zsolt és Pető László Izlandon. Varga László a miskolci főiskola orgonatanára lett. Többen szereztek doktori fokozatot: például Méhes Balázs és Kecskés Mónika, néhányan a LFZE Doktoriskolájában tanulnak. Weimarban, az egyik legjelentősebb nemzetközi orgonaversenyen Kováts Péter és Tóka Ágoston az első két helyet szerezték meg. Tanítványaim közül többen a diploma után neves külföldi intézmények orgonaszakára jutottak be és végezték el azokat sikerrel, nemzetközi versenyeken bizonyítva tehetségüket: Soós Gábor, Pintér Anna, Pétery Dóra.

– Persze nemcsak saját hallgatóidra van rálátásod…

– A hangversenyezés és a hazai tanári ismertség következményeként számos hazai és nemzetközi orgonaverseny zsürijében dolgozhattam: Nemzetközi „Buxtehude" Orgonaverseny – Szekszárd, 1993; Országos Zeneiskolai Orgonaverseny – Salgótarján, 1995; Nemzetközi Orgonaverseny „Gárdonyi Zoltán emlékére" – Győr 1996; Győri Nemzetközi Orgonaverseny, 1998; Nemzetközi Orgonaverseny – Hannover, 2006; Országos Szakközépiskolai Orgonaverseny – Budapest (2007, 2010); Nemzetközi Orgonaverseny – Salerno, 2010. Külföldön előadásokat és kurzusokat tartottam angol, illetve német nyelven, amerikai, német, dán, finn, orosz és japán egyetemek és főiskolák vendégelőadójaként.

– De vissza a gyökerekhez: hogyan kerültél Győrbe?

– Diplomám megszerzése óta párhuzamosan tanítok lakóhelyemen, a LFZF hajdani Győri Tanárképzőjében is, mely a vidéki egyetemi integrációs törekvések eredményeképpen 1996 óta a győri Széchenyi István Egyetem Zeneművészeti Intézete. Szolfézst, zeneelméletet, majd a '90-es évek vége óta orgonát és az orgona „melléktárgyait" tanítom. A 90-es évek eleje óta rendszeres kísérője voltam a Győri Leánykarnak is. 1998-ban (a zeneakadémiai félállással egyidőben) Győrben teljes állásba kerültem. 2000-től Gábor József igazgató úr helyettese lettem, majd mandátumának lejárta után az intézet igazgatójának kértek fel. 2006-ban főiskolai tanári kinevezést kaptam.

– A folyamatos tanulásnak, önképzésnek köszönhetően…

– 2004-ben summa cum laude minősítéssel szereztem meg a doktori fokozatot a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen. 2006-tól rendszeresen tartok speciálkollégiumi kurzusokat a doktoriskolás hallgatóknak, ugyanúgy fakultatív tárgyakat is az alap- és mesterképzéses diákoknak. A Doktori Iskola rendszeresen kér meg szigorlati vizsgáztatásra és doktori dolgozatok bírálatára. 2012 januárjában habilitáltam a Zeneakadémián, gyakorlatilag az intézmény „vezérkara" előtt, ugyanezen év szeptemberében vettem át a köztársasági elnöktől egyetemi tanári kinevezésemet.

– Hogyan változtatta meg az életedet, a kollégákkal való kapcsolatodat a győri vezetői kinevezés?

– Alapvetően. Hirtelen 40 kolléga és kb. 150 hallgató napi ügyes-bajos dolga szakadt a nyakamba. Ezt csak tetézte az akkor kezdődő, a bolognai rendszerre történő átállás hihetetlen adminisztrációs terhe is, hónapok mentek el az akkreditációs dokumentumok elkészítésével. (Erre a folyamatra egyébként országosan is rálátásom volt: 2008-tól 2012-ig tagja voltam a Magyar Akkreditációs Bizottság Művészeti Szakbizottságának.) Győri munkánkat siker koronázta, az intézet jogosultságot szerzett az alap-, majd a tanári mesterképzések folytatására. A Dobszay László professzor úr vezette MAB látogató bizottság jelentésében elismeréssel írt igazgatói tevékenységemről.

A vezetői megbízatást szolgálatnak élem meg. Persze ez nem könnyű dolog, mert vezetőként az intézményi érdek a legfontosabb, mely néha szemben áll az egyéni érdekekkel, akár még a régi, gondtalan barátságokkal is. Igyekszem a legkisebb veszteséggel és a legnagyobb nyereséggel megélni ezeket a problémákat. Szerencsémre kiváló kollégák segítenek ebben: a legteljesebb őszinteséggel, bizalommal és barátsággal, mindig konszenzussal próbálunk úrrá lenni az előttünk tornyosuló újabb és újabb kihívásokon.

– Hogyan éled meg a szakmai kétlakiságot?

– A két munkahelyem, a Zeneakadémia és a győri intézet látszólag versenyhelyzetben van, és elvileg talán döntenem is kellene, hova húz a szívem. Én viszont azt gondolom, és minden cselekedetemmel mindkét intézményt szolgálva azt próbálom igazolni, hogy a két intézmény nem mellé-, hanem alá-fölé rendelő viszonyban van egymással: a legtehetségesebb, művészdiplomára alkalmas hallgatóknak a Zeneakadémián van a helyük. Aki viszont oda nem fér be, vagy képességei és elhivatottsága az alapfokú tanári képesítésre predesztinálják, annak érdemes Győrbe jönnie, ahol egy jó szakmai színvonalú, barátságos intézményben taníthatjuk meg mindarra, amire a pályájához szüksége van.

– Milyen szakmai elismerésekben részesültél eddig?

– Tanári munkámat a LFZE akkori rektora, Soproni József „Rektori dicséret”-tel ismerte el 1993-ban. 2004-ben a kortárs magyar orgonazene hazai- és külföldi rendszeres megismertetéséért Artisjus-díjat kaptam. Ugyanabban az évben, sikeres amerikai koncertjeim és előadásaim eredményeképpen New Jersey állam orgonista szövetsége a „Performer of the Year” címmel jutalmazott. Győr zenei életének fejlesztése szívügyem: évek óta hangversenysorozatokat szervezek, játszom és konferálok a Szentlélek-templomban és az Egyetemi Hangversenyteremben – a volt győri zsinagógában – óvodásoknak, általános és középiskolásoknak, valamint nyugdíjasoknak. A Győr Város Kultúrájáért kitüntetést 2005-ben, a Győr-Moson-Sopron megyei Príma-díjat 2009-ben kaptam meg.

– De térjünk vissza most hangszeredhez! Repertoárod – gondolom, nem utolsósorban a sok éves tanítás miatt – felöleli az orgonairodalom teljességét.

– A régi zenéből az olasz Andrea és Giovanni Gabrieli, Frescobaldi, a németalföldi Sweelinck éppúgy műsoron van, mint a francia Couperin, Grigny, Corette és Daquin. A német barokk nagymesterei közül Buxtehude, Praetorius, Lübeck, Pachelbel, Muffat, Froberger szerepel repertoáromon. Természetesen rengeteg Bach-ot játszom, a Bach-fiúkat és Bach tanítványait is beleértve. Händel orgonaversenyeit is megszólaltatom. A klasszikát Haydn és Mozart, a romantikát Mendelssohn, Schumann, Brahms képviseli. Rendszeresen játszom Liszt szinte valamennyi orgonaművét, az utána következő generációból Reger, Karg-Elert és Hindemith néhány darabját.

– Francia zene?

– A Zeneakadémia Doktoriskolájában több kurzust tartottam a „Napkirály”, XIV. Lajos időszakában fénykorát élő francia barokk kor orgonazenéjéről, ezt az irodalmat rendszeresen játszom is – ha erre alkalmas hangszer kívánkozik. Franck valamennyi művét előadtam, mellette Guilmant, Saint-Saens, Widor, Vierne, Dubois, a 20. századból Messiaen, Dupré, Duruflé és Satie zenéje is megszólal koncertjeimen.

– Magyar szerzők?

– Kodály Zoltán, Ligeti György, Durkó Zsolt, Hidas Frigyes darabjai mellett a kortársak közül játszom Szőnyi Erzsébet, Gárdonyi Zsolt, Jeney Zoltán, Soproni József, illetve zeneakadémiai és győri zeneszerző kollégám, Olsvay Endre műveit. A nem magyar kortársak közül a dán Jesper Madsen és az amerikai Stephen Paulus érdemel említést.

– Különleges viszony fűz a Szent István-bazilika néhai orgonistája, Koloss István zenéjéhez.

– Az előbb említett névsor kiváló zeneszerzőket, és nagyszerű műveket takar, de a kedvencem közülük Koloss István. Ő – a többiekkel ellentétben – egész életében hivatásos orgonista és egyházzenész volt. Valamennyi műve igen hangszerszerű, ötvözi a magyar népzene dallam- és ritmuskincsét. Nem véletlen, hogy műveivel külföldön mindig nagy sikert arattam, nem győztem küldeni a darabok kottáit és a belőlük készült felvételeimet. Örömmel adom elő 1. és 2. szonátáját, 1. és 3. partitáját, a Réflexions-t és a Szent István fantáziát, a legnagyobb élmény mégis talán győri hallgatóink közreműködésével lemezre vett orgonaversenye volt számomra.

– Mennyi koncertet adsz évente?

– Ez változó. A 90-es évek elején, amikor próbáltam magam megismertetni a hazai és nemzetközi orgonistaéletben, igyekeztem mindenhova elmenni, ahová csak meghívtak. Erre a szakmára különösen igaz: nagyon nehéz bekerülni, de pillanatok alatt ki lehet kerülni a kör-

forgásból. Sok éven keresztül játszottam – főleg nyaranként – koncertsorozatokat Észak-Európában. Ez néha 15–20 koncertet jelentett másfél hónap alatt, például német–dán–svéd–finn útvonalon, egyedül autózva 8–10 ezer kilométert. Volt úgy, hogy két hét alatt játszottam 7–8 koncertet az USA-ban.

Igazgatói megbízatásom első éveiben ez gyökeresen megváltozott, sokkal kevesebb időm volt gyakorolni és a koncertjeimet szervezni. Mostanában igyekszem ismét rendszeresebben felkészülni és hangversenyezni. Az elmúlt nyáron nagy élvezettel játszottam Finnországban nyolc koncertet tíz nap alatt, elindulva Helsinkiből és befejezve a sarkkörön túl, naponta esetenként több száz kilométert utazgatva.

– *A mérnök mennyiben és hogyan befolyásolja az orgonistát: érdekel például az orgonaépítés, a hangszer szerkezete, akusztikája?*

– Az orgona hihetetlenül komplikált hangszer, nem árt, ha az ember minden részletét ismeri, főleg azt, hogyan kell elhárítani az esetleges, hirtelen keletkező problémákat. A mérnöki gondolkodás lényege, hogy keressük meg a problémát, és azt szisztematikusan, lépésről lépésre próbáljuk megoldani. Előfordult több esetben – nemcsak itthon, de külföldön is –, hogy a koncert előtt kellett megjavítanom az orgonát, meghangolni a hamis sípokat. Erre tanítjuk is a hallgatóinkat, ez hozzátartozik a szakmához.

– *Úgy tudom, érdekes mozzanatokkal, technikai megoldásokkal fűszerezed hangversenyeidet.*

– Igen, a szokványos, vegyes koncertműsorok mellett folyamatosan játszom tematikus hangversenyeket is, magyarázatokkal, esetenként powerpointos vetítéssel. Néhány cím mutatóban: *Itáliai billentyűs műfajok (canzona, recercare, capriccio); A barokk toccata története (Gabrielitől Bach-ig); Orgonazene a Napkirály udvarában; Bach, a virtuóz orgonista – Bach, az istentiszteleti orgonista; Zenélő órára írt művek; Liszt – fájdalom és személyes tragédiák; Reger, a meg nem értett zeneszerző; A 20. század nagy misztikusa: Messiaen; Nagy improvizátorok, amikor komponálnak (Madsen, Litaize, Guy Bovet)* – és így tovább…

– *Lemezek?*

– 1995-től kezdve 15 CD-felvételen játszottam szólistaként és kóruskísérőként.

– *Szakmázzunk egy kicsit! Mit jelentett régen és mit jelent manapság orgonistának lenni?*

– Az orgonista évszázadokig a legmagasabban képzett muzsikusnak számított. A legjelentősebb zeneszerzők közül sokan láttak el templomi orgonistaszolgálatot, amely egyrészt jelentős társadalmi presztízst, másrészt anyagi biztonságot is jelentett számukra. Nemcsak kiváló és több hangszeren játszó előadóművészek, hanem zeneszerzők, improvizátorok, karmesterek és kórusvezetők is voltak egy személyben. Ha ez az ideál ma már nem érhető is el, igyekszem hallgatóimat sokoldalúan felkészíteni előadóművészi és tanári pályájukra. Fő célkitűzésem olyan szólóhangszeres és kamaraművészek képzése, akik magas fokú technikai és sokoldalú zenei képzettséggel, továbbá széles körű pedagógiai-pszichológiai és általános műveltséggel rendelkeznek. Jártasak a zenei interpretáció különböző irányzataiban, és képesek azok között biztos ízléssel tájékozódni. Átfogóan ismerik a hangszeres és vokális irodalmat, valamint a hangszer pedagógiájának és metodikájának irodalmát.

– *Mindez nem akármilyen feladat, tekintettel hangszered bonyolultságára.*

– Valóban, orgonaművek stílusos interpretációjához nem elegendő, ha valaki egyszerűen csak tehetséges muzsikus, hanem megfelelő tudással kell rendelkeznie a zenei stílusok, a hangszertörténet változásaiban, és alapvető ismeretekkel kell rendelkeznie a különféle egyházi liturgiákban is. A 13. századtól kezdve Európa különböző országaiban, sokszor egyidőben egymáshoz képest nagyon eltérő stílusok és előadóművészeti hagyományok alakultak ki. Az orgona alapvetően a templom hangszere volt, ezért az orgonazene mindenekelőtt a liturgia céljait szolgálta: a darabok megértéséhez ezért elengedhetetlen a liturgiai háttér, valamint a mű keletkezésének története.

Egy-egy darab, életmű vagy zenei stílus tanulásánál fontosnak tartom, hogy a hallgatóknak alapos információjuk legyen azokról a hangszerekről, amelyekre a műveket írták. Egy zongorista könnyen elboldogul a világban, mert szinte mindenhol a standard Steinway, Bösendorfer vagy Yamaha zongorákkal találkozik. Az orgonákkal teljesen más

a helyzet: minden hangszert egyedileg készítettek/készítenek, az uralkodó divattól, liturgiai igénytől, pénztárcától függően – és nekünk ezeken a geometriailag, ergonómiailag nagyon különböző (sokszor kényelmetlen) hangszereken kell játszanunk minimális gyakorlási lehetőséggel. Másrészről az itthon rendelkezésre álló orgonákon sokszor nem találhatók meg azok a hangszínek, hangszín-kombinációk, melyek önmagukban is a kulcsot jelenthetik a különböző korokból-stílusokból összeálló repertoár egy-egy alapművének megértéséhez és eljátszásához.

Radosza Attila festménye

– Sarkalatos kérdés napjaink orgonistái számára, neked is felteszem: mi a véleményed az elektronikus hangszerekről?

– Az orgona mindig is sípos hangszer marad, s bármit mondanak is a forgalmazók, az elektronikus hangszerek meg sem tudják közelíteni az igazi orgonahang akusztikai élményét. Ugyanakkor tény, hogy ahová nem lehet igazi orgonát építeni, ez lehet vállalható, kompromisszumos megoldás.

– De térjünk vissza a tanításhoz…

– Amíg egy zongorista egyetlen jó hangszeren el tudja játszani a teljes repertoárt, addig nálunk egy-egy orgona csak nagyon korlátozott stíluskör megszólaltatására alkalmas. Mondhatnánk úgy is, hogy egy több zenei korszakot felölelő hangversenyműsort darabonként más és más adekvát hangszeren kellene eljátszanunk. Ez természetesen nem járható út, de úgy kell megtanítanunk a hallgatókat, hogy ha mégis találkoznak egy-egy stílusra emblematikusan jellemző instrumentummal, eligazodjanak rajta, ne érje őket meglepetés, tudjanak egy ismeretlen hangszeren stílusosan, az adott viszonyok között a legszebb hangszíneket kiválasztva sikeres produkciót nyújtani. Ezért 1996-tól kezdve rendszeresen szakmai kirándulásokat szerveztem az orgonazene szempontjából legfontosabb európai országokba: Dániába, Németországba és Franciaországba. Világhírű történelmi hangszereket tanulmányozhattunk, olyan orgonákon játszhattak a növendékek, ahová legtöbben soha nem jutottak volna el. Ez a hagyomány az utóbbi pár évben szerencsésen megerősödött: a zeneakadémiai tanártársaimmal, Pálúr Jánossal és Fassang Lászlóval most már évente külföldi tanulmányutakat szervezünk, ahol ezeken a fantasztikus hangszereken gyakorolhatunk és taníthatunk egy-egy hetet. Diákjainkat továbbá rendszeresen küldjük hazai és nemzetközi versenyekre (itt is számos orgonával ismerkedhetnek meg), a hangszerismeret gyakorlati kérdéseire pedig orgonaépítő mesterek műhelyeiben kaphatják meg a válaszokat.

– Ez persze Tőled is állandó készenlétet, folyamatos önképzést követel…

– Rendszeresen olvasom a nemzetközi orgonista folyóiratokat, kollégáim doktori dolgozatait és tanulmányait, hogy a lehető legpontosabb válaszokat tudjam adni a felmerülő zenetudományi és hangszertörténeti kérdésekre.

– Mindezek persze a tanári munkát is befolyásolják: milyen repertoárt tanítasz és miért?

– A tantervek kialakításánál kiemelt gondot fordítunk arra, hogy a rendelkezésre álló tanulmányi idő alatt diákjaink valamennyi fontos műfajt és korszakot megismerve az azokra jellemző alapműveket megtanulják, repertoárt szerezzenek minden hangszertípusra. Ezért komoly szakmai munkát követelünk meg orgonista hallgatóinktól. Európai és amerikai kollégáim elismerően nyilatkoztak arról az elvégzett és elvégzendő munkáról, amit diákjainknak a tanulmányaik alatt teljesíteniük kell. Követelményként állítjuk eléjük, hogy egyedül, minden segítség nélkül – a vizsgákon rendszeresen fejből – játsszanak, és szuverén urai legyenek bármilyen orgonának.

– Hogyan zajlik egy óra?

– Egy orgona főtárgyórán alapvetően ugyanazokkal a zenei alapszituációkkal találkozunk, mint a többi hangszernél: a legnagyobb különbség talán a kompozíciós és előadói stílusok értelmezésének kiemelt fontosságában van. Mondok egy példát! Az orgonán a dinamikai árnyalás sokkal összetettebb, mint a hangszerek legtöbbjénél, kisebbek a megvalósítás lehetőségei. Az árnyalt és választékos billentés a barokk zene legfontosabb előadói manírja, egyben a legnehezebben megvalósítható is. Kifinomult fül és érzékeny billentéskultúra kialakítása nélkül az orgona tényleg rideg, nehézkes hangszernek tűnik. Igyekszem a hallgatók figyelmét állandóan felhívni az érzékeny billentés megvalósítására, a polifon zenei szövetet ezért a tanulás során sokszor redukáljuk egy kiválasztott szólam figyelmes követésére.

Másik alapvető kérdés a barokk zenében a kétféle előadói és komponálási alapállás, a szabad, improvizáció-szerű (stylus phantasticus) és a kötött (stylus gravis) stílusok megértése és megvalósítása. Főleg a stylus phantasticus előadói gyakorlata okoz sokáig fejtörést: mi az a határ, ameddig elmehetünk a darabok egyéni értelmezésében, milyen egyéni ötletekkel tehetjük még világosabbá, megragadhatóbbá a zeneszerző szándékát? Ezért igyekszem a hallgatókat rávenni arra, hogy az adott szerzőnek ne csak egyetlen darabjával foglalkozzanak, hanem sok hasonló szerkezetű mű részleteit összehasonlítva érezzék meg az előadói szabadság lehe-

tőségeit, de korlátait is. Különösen hasznos és sikeres a francia barokk zene típustételeivel való ismerkedés: a rövid, általában 1−2 oldal terjedelmű tételek hangulatának megízleléséhez hasonló tételek tucatjait játszatom át, ráéreztetve őket a francia zene sajátosságaira.

A barokk orgonazene soha nem volt önálló, a többi zenélési formától elkülönülő praxis, sokféle vonós, billentyűs, avagy zenekari és operai elem került bele. A kor esztétikája alapvetően az ún. non-legato játékmódot preferálta, azaz különösen a polifon texturában az egyes hangok minimális elválasztását, ezáltal a szólamok plasztikus érvényesülését. Ezzel szemben a romantika alapvető eszköze a legato, a bel canto hangzás. Az orgona az a hangszer, amelyen talán a legélesebben elkülöníthető ez a kétféle megszólaltatási mód, ezt is számos darabon keresztül tapasztalhatják meg a diákok.

Az órákon felhívom a hallgatók figyelmét a művek hangzásképének tanulmányozására is. A rendszeresen nálam lévő számítógépem rengeteg zenét tárol, katalogizálva szinte a teljes orgonarepertoárt, általában művenként több előadásban is. Ez nagyban segít a különböző előadói módok értelmezésében, egyes előadói stílusok megértésében. Az aktuálisan tanulandó műveket közösen végighallgatjuk, esetenként többféle előadói koncepcióban, néha többféle hangszeren is.

− *Neked kik a kedvenc előadóid?*

− A 80-as években a magyarok közül nagyon szerettem hallgatni Karasszon Dezsőt, Spányi Miklóst, a külföldieknél olyan hosszú a lista, hogy nem tudok választani...

− *Nyilván nagy feladat mindezt heti két órába belezsúfolni.*

− Törekszem arra, hogy minden órát maximálisan kihasználjunk. Amikor egy hallgató keveset (vagy egyáltalán nem) tud egyik óráról a másikra gyakorolni, akkor is foglalkozom vele: átbeszéljük a művek formai sajátosságait, fontos harmóniai és stilisztikai jellegzetességeit. Nagy hasznát veszem a hangszeres tanításban annak, hogy ma is aktív szolfézstanár vagyok, és majd 10 évig tanítottam zeneelméletet is. Látható: egy orgonaóra nem csak a hangszerjátékról, de legalább annyira a zeneszerzésről is szól.

− *Mi a véleményed az improvizációról? Tanárod, Gergely Ferenc nagy mestere volt a műfajnak, ám az utóbbi évtizedekben a magyar orgonistagyakorlatból szinte teljesen eltűnt e művészet oktatása-gyakorlása, míg Nyugat-Európában rendületlenül virágzik.*

− A liturgikus, istentiszteleti orgonálás mindig is az improvizációról szólt. Egyszer megkérdeztem a párizsi Notre-Dame világhírű orgonistáját, Olivier Latry-t: mit játszik a miséken? Azt válaszolta: rögtönöz, közben nézi a tükröt, hol áll éppen a liturgia, és ha kell, azonnal befejezi. Tudomásul kell venni: az istentisztelet középpontja nem az orgonazene, az annak szerves, de nem lényegi része – ugyanakkor az orgonistának ott vannak benne a húsz másodpercre vagy éppen három percre terjedő momentumai, hogy bennük zeneileg meghallgatható, élvezhető muzsikát játsszon-rögtönözzön. Az improvizáció oktatása ezért mindig is az egyházzene tanításához kötődik, annak sok helyen a legfontosabb tárgya. Sajnos itthon a II. világháború utáni politikai helyzet következtében az egyházzene oktatásával együtt valóban a süllyesztőbe került, több generációra terjedő „Csipkerózsika-álomba” szenderült ez a praxis. Azért vannak üdítő kivételek: két zeneakadémiai orgonatanár kollégám, Pálúr János és Fassang László a műfaj nemzetközi élvonalába tartoznak, és nagy erőfeszítéseket tesznek az improvizáció újbóli előtérbe hozására.

− *Ez annál is inkább érdekes, mivel az orgonisták többsége – már csak a hangszerek miatt is – gyakorló egyházzenész, tehát hivatalból is találkozik az improvizáció és a liturgikus orgonajáték problémáival. Milyen a te viszonyod az egyházzenéhez?*

− 58 éves vagyok, s 46 éve rendszeresen kántorkodom a Győr-Kisbácsa-i katolikus templomban. Édesapám hétköznapi helyettese voltam sokáig, amíg aztán „kiszorítottam” az orgonapadról a vasárnapokon is. Fantasztikus élményeim voltak Nyugat-Európában és az USA-ban, emelkedett, gyönyörű zenékben bővelkedő istentiszteleteken. Mindig így volt: ha jó a lelkész és jó a kántor (és a kórus), akkor érdemes oda járni…

− *Az orgonista ugyanakkor gyakran kamarazenész is…*

− Az orgona ugyan szólóhangszernek tekinthető, de rengeteg művet írtak orgonakísérettel. A szólóhangszeres képzés mellett a kamarazene tanítására is nagy súlyt fektetünk, szerencsére sok művet komponáltak orgonára és az orgona hangjához jól társuló hangszerekre.

– A tanár pedig egyben előadó…

– Több mint tíz évig tanítottam az orgonaismeretet és módszertant, tapasztalataimat összegezve egy módszertani jegyzetet készítettem, melyet a kis hallgatói létszám miatt digitális formában használunk. A bolognai képzés néhány értelmes új tárgyat hozott a képzésbe, de a korábban jól működő, fontos tárgyak közül ki is vett, illetve egyesekre nem hagyott elegendő időt. Ezeknek a hasznos információknak a pótlására évente hirdetek meg és tartok speciális kollégiumokat.

– Néha a hallgatóknak is írniuk kell…

– Diákjaim gyakran kérnek meg a szakdolgozataik konzulensének. A szakdolgozatok témáinak kiadásánál fontos szempontnak tartom a forrásanyag elérhetőségét, külföldi kollégáim segítségével igyekszem a nehezen hozzáférhető irodalmakat megszerezni. Doktori munkám megírása közben nagy tapasztalatra tettem szert a publikációk általános tartalmi és formai követelményeinek teljesítésében, így a szakdolgozatok készítőinek, illetve a doktori munkájukat végző kollégáimnak igyekszem megtanítani a zenei publicisztika alapvető ismereteit.

– Napjainkban az orgonazene reneszánszát éljük. Számos fiatal tűnt fel a hangversenyéletben, kiváló versenyeredményekkel. Jelentős befektetésekkel új hangszerek épülnek országszerte, hadd említsem első helyen a MüPa hatalmas hangversenyorgonáját. A jelenségnek ugyanakkor árnyoldalai is vannak: egyesek kezében az orgona show-hangszerré lett, amellyel akár MüPá-t megtöltő koncerteket lehet adni – ugyanakkor a közönséget az orgonairodalom nagy darabjai mellett kétes színvonalú átiratokkal bombázva. Nem kerülöm: Varnus Xavérra és tanítványaira-követőire gondolok. Mi a véleményed erről?

– Egész világunkra jellemző a bulvárosodás, a média uralja az emberek gondolkodását. Celebvilágot élünk, az a fontos ember, akivel naponta találkoznak a médiában. Mindegy, hogy mit mond, mit tesz, csak ott legyen. Ez persze sok pénzt is jelenthet, és nagy a kísértés. Lagzi Lajcsi kezdte a sort, aztán szinte minden hangszernek meglettek a „Lajcsijai" így az orgonának is. A képlet egyszerű: az „átlagközönség" azt szereti, amit ismer, és azt ismeri, amit szeret. Minimális befektetés – maximális haszon: egyszerű közgazdaságtan. Nekünk, akik felelősek vagyunk a jövő zenész-generációjának képzéséért, ez az út nem járható: nem „égethetem" magamat a hallgatóim előtt, hogy ne a szakmailag legmagasabb értékeket kövessem és közvetítsem.

– A pálya csúcsán járva hogyan fogalmaznád meg ars poeticádat?

– A zeneakadémiai tanárság és a győri intézet igazgatása nagy megtiszteltetés, ugyanakkor nagy felelősség is, hiszen az ország legtehetségesebb hallgatóit kell tanulmányi idejük alatt minél magasabb szintre eljuttatni. Ez persze nemcsak a tanításra, de a családra is vonatkoztatható. Kedves volt osztályfőnököm, Korzenszky Richárd bencés szerzetes könyvében találtam rá azokra a gondolatokra, melyekkel munkálkodásom lényegét meg tudnám fogalmazni:

„A tanár munkája mindig olyan, mint a kertészé. A palántát a szülők hozzák. Az iskola másra nem vállalkozhat, csak arra, hogy felnöveszti a palántát. Megmunkálja a földet körülötte. Öntözi, hogy gyökerei táplálékot kapjanak. Félretolja, lenyesi a környezetéből mindazt, ami meggátolná, hogy a növekedéséhez szükséges fény elérjen hozzá. Olykor meg, ha erős a szél, a felnövekvő hajtást karóhoz köti, hogy derékba ne roppanjon. S egy idő után elveszi mellőle a karót — s ettől kezdve aggódva figyeli, most már távolabbról: vajon olyanná nőtt-e fel, amilyennek szerették volna.

A hajtásból más felnőni nem fog, csak az, amit a szülők ültettek. De hogy majd önállóan is megkapaszkodjék, hogy egyenes törzzsel álljon, hogy megnyugtató, életet sugárzó legyen: felelős érte, aki öntöz, aki kertészkedik, aki a csenevésznek látszó hajtásra esetleg tápsót is tesz."[1]

[1] Korzenszky Richárd OSB: *Szünet nélkül (Kézen fogva)*, Tihany, 2000, 9.

ITTZÉS GERGELY

A zenei hang kettős természete

Köztudott, hogy képzeletünk szabadsága messze túllépi az anyagi világ korlátait, szellemünk nincs alárendelve a fizika törvényszerűségeinek. A művészi alkotás alapvetően erre a szabadságra épít. Ha ezt a szabadságot nem demonstrálni kívánjuk, s nem mintegy a természettudományos gondolkodás tagadásaként fogjuk fel, hanem olyanként, amely e gondolkodás (nem kizárólagos) létjogosultságának elismerése mellett képes működni, termékeny szellemi játéktérre lelhetünk, mely kimeríthetetlen és tanulságos tapasztalatokkal kecsegtet.

A Teremtés megismerése, mint az ember egyik legfőbb szenvedélye, három alapformát ismer. Az egyik a ráció útja, amelyet elsősorban a *természettudomány* képvisel a maga fizikai tapasztalati megismerésével és ennek elméleti feldolgozásával. E külső megfigyeléssel szemben ott a *vallás*, amely alapvetően befelé figyel, és az érzékfeletti intuitív megismerése révén igyekszik képet alkotni a világról. E két módszer között természetesen van átjárás is, az érzéki és az intuitív megismerés jól ki tudja egymást egészíteni a pszichológiában, a filozófiában és sok más területen. De van egy harmadik út, amely lényegesen különbözik e kettőtől. A *művészet* az alkotás révén maga is teremt, a művész mintegy a Teremtő szerepét magára öltve, saját bőrén megtapasztalva akarja átélni és megismerni a teremtés folyamatát és természetét. Mivel végső soron ilyen módon is azt a világot akarjuk megismerni, amelyben élünk, művészetünk általában nem kíván teljesen új, a tapasztalati és elméleti úton megismerhető világtól lényegesen eltérő világot teremteni, megálmodni. A műfajok, stílusok, egyes műalkotások legnagyobb része elfogadja azokat az elemi természeti törvényeket, szociológiai és pszichológiai szabályszerűségeket, melyek – tapasztalataink és legjobb tudásunk szerint – világunkban működnek. A hagyományos európai művészetben épp elég ok erre, hogy itt az alkotó általában kollektív, társadalmi szintű érthetőségre törekszik, ehhez pedig a közös élmények megléte elengedhetetlen. Ezért az író olyan világról ír, amely csak részben fiktív, és kitalált fele is nagyban hasonlít az általunk megtapasztalhatóhoz; a festő olyan képet fest, amelyen tényleges vizuális élményeinkből indul ki, még ha meg is változtatja az élményt. Tegyük hozzá, hogy nemcsak a fizikai érzékeink által észlelt jelenségek inspirálhatják az alkotót, hanem legalább annyira látomásai, belső élményei is, amelyek azonban mégis az érzéki tapasztalás mintájára vésődnek be.

A zene áll a legtávolabb a hétköznapi valóságtól, ez a legelvontabb művészet, hiszen – legalábbis az experimentális zene megjelenése előtti időkig – csak kivételes esetben kívánja konkrétan utánozni a hangzó valóságot: beszédet, természeti és gépi zajokat, állati hangokat. Ezért a zene esetében különösen szabad tere nyílik az alkotó fantáziának, ezért a zenemű tud talán legteljesebben saját világot teremteni. Ugyanakkor itt sem kívánunk lemondani arról, hogy szoros közösségre leljünk a tapasztalatilag megismert világ és a zenében megalkotott rend közt. Arra, hogy hol találjuk meg ezt a közösséget, a kérdés nyitottabb, mint más művészeti formák esetében; mind a zeneszerző, mind az előadó több irányban indulhat el. Hogy az emberi világ mely szegmentumával társítjuk képzeletben a zenét, az rajtunk múlik. Hagyományosan a leggyakoribb, hogy a *mozgás*, a *számok* vagy/és az *érzelmek* analógiájaként értelmezzük a hangok áramát, s az ilyen esetekben az adott tárggyal kapcsolatos tapasztalatainkat és tudományos ismereteinket hívjuk segítségül, hogy a zene rendjét szerzőként megalkossuk vagy előadóként felismerjük és továbbítsuk. Természetesen más párhuzamokat is von(hat)unk, amelyek ugyanúgy működnek, legyen az a vizualitás, a vallás vagy a filozófia, netán az illatok, a retorika vagy az erotika köre. Ezeket az asszociációkat nap mint nap használjuk a zenei élményeinkkel kapcsolatban, különösen, mikor szavakban kell őket érzékeltetnünk, például a tanítás folyamán. Mivel sokszor nem tudunk egzakt módon nyilatkozni a zenei hangokról és műalkotásokról, gyakran hívjuk segítségül ezeket a képzettársításokat.

A világ különböző jelenségszintjei közt egyébként is szoros kapcsolat van, amely a köztük lévő megfeleléseken alapul, ahogyan azt az ősi *analogikus gondolkodás* tartja. Ezért rendelhető a különböző távol-keleti gondolkodási rendszerekben példának okáért egy-egy színhez egy-egy illat, hang, növény, hónap, karakter stb. E gondolkodás nyomai az európai kultúrtörténetben is megtalálhatóak, pl. éppen a zeneelméletben, legfrappánsabb formájában az ún. *affektustan*ban.

Amennyiben szellemünk szabadon kötheti a hangot a valóság bármely más jelenségéhez, kínálkozik a lehetőség, hogy a *fény*hez hasonlítsuk. Ez a két jelenség az, amely érzékeink számára a legtöbb információt hordozza. Az akusztikus és a vizuális inger viszonylag kiismerhető csatornákon jut el hozzánk, hiszen terjedésük meglehetősen szabályos (ellentétben pl. a szagokkal), és sokféle, jól körülírható adatot tudnak közölni.

A fényről tudjuk, hogy kettős természete van, jobban mondva: a tudománynak mindeddig nem sikerült dűlőre vinni a kérdést, *hullám*-e a fény avagy részecske természetű, tehát *anyagszerű* valami. Mindkét módon értelmezhető, s mikor egy kísérlet az egyiket feltételezné, az eredmény mindig a másikat igazolja s *vice versa*. Bár a hang valójában elfogadottan hullám, amelynek az anyag csak hordozója, közege, de – élve a szabadsággal, mely a teremtő képzeletnek adatott – mikor zenéről van szó, kapóra jöhet, hogy ezt a rezgést mégis mint anyagot képzeljük el. Ez szükséges ugyanis ahhoz, hogy a zenei folyamatot mozdulatok soraként értelmezzük, hiszen a mozdulat elsősorban az anyag helyváltoztatását jelenti számunkra.

A mozdulatok egész szorosan és elválaszthatatlanul kötődnek a zenei hang változásaihoz, nemcsak képzeleti szinten, de a valós életben is (l. tánc). A zenét is állandó mozgásként érzékeljük, melynek lendülete, változó sebessége, ereje, karaktere van. Amíg azonban még nem a zenét tárgyaljuk, hanem csak annak alapelemét, a hangot, nem beszélhetünk gesztusokról, mozdulatokról. Viszont a mozgáshoz szükséges *anyag*ot a zenész a hangban találja meg. Hogy ez mennyire így van, azt az is bizonyítja, hogy rendszerint úgy beszélünk a zenei hangról, mint aminek anyagi tulajdonságai vannak: hőmérséklete, mérete, színe, tapintása, halmazállapota, tömege vagy akár íze.[1] Egy mozdulatlan hang önmagában is lehet meleg, nagy, bársonyos, folyékony, sötét, súlyos és édes is, és amint megmozdul, a játékos pillanatról pillanatra finoman vagy radikálisan változtathatja ezeket a tulajdonságokat. A zenélés folyamatában a hang (az anyag) rendszerint mozgásban van, és ilyenkor a mozgásasszociációk már fontosabbá válnak, mint az anyag maga. Ettől a ponttól az anyag bizonyos fizikai tulajdonságai csak az egyik tényezőt teszik ki, a mozgatónak engedelmeskedni kell a közegellenállás, a gravitáció, a légmozgás és saját erőnléte adta feltételekhez is. Ezek persze mind képzelt vagy belső világunkban létező feltételek csupán, de általában a fizikai világ mintájára működnek, és egészen önkényesen nem változtathatjuk őket. A hangok közti – az adott összhangzattani rendszerre jellemző – feszültség, a metrikus súlyokhoz szükséges erő és idő és még megannyi más tényező működik itt, amelyeket ugyanúgy kell egyszerre figyelembe vennünk, ahogy egy futballistának számolni kell a labda tömegével, az ellenszéllel, a fű súrlódásával és a gravitáció, a közegellenállás, a rúgási sebesség és irány által meghatározott ballisztikus pályával. Mindezek együttesen határozzák meg, hogyan rúgjon, illetve, hogy rúgása eredményeként hova száll a labda. A zenész számára ehhez még hozzájön az a feladat is, hogy a zene drámai folyamata szerint egy bizonyos lelkiállapotban kell, hogy érezze magát, ami (nemcsak hangszeres, de elsősorban virtuális) mozdulatait erősen befolyásolja. Hiszen nem mindegy, hogy ugyanazt a tömeget lemondóan vagy lelkesen akarjuk-e elmozdítani a helyéről, gyengéden kívánjuk-e továbbítani, esetleg durván odavágni, márpedig a zenei előadás tele van az érzelmi átélés legkülönbözőbb, az izomállapotot és a mozgást is meghatározó változataival, amelyek a hallgató számára a hangerő és hangszín „mikroszkopikus” változásai által válnak megkülönböztethetővé. Külön nehézség, hogy a hangszerkezeléshez, a hangképzéshez szükséges tényleges erőkifejtés és a zenei kifejezéshez átélendő modalitás sokszor ellentmondanak egymásnak, tehát nem azonosulhatunk száz százalékig a zenei pillanattal, mert közben egészen más jellegű technikai és szellemi feladataink is vannak.

A zenész tehát, miközben a valós fizikai és lelki körülmények között tevékenykedik, átél egy másik, virtuális világot a maga anyagi és lelki vonatkozásaival. Arra kell törekednie, hogy ebben a belső világban is hasonló törvények működjenek, még ha az eseményeket ő maga határozza is meg. Ezt a belső rendet azzal tudja közvetíteni, hogy engedelmeskedik e virtuális, maga teremtette világ törvényeinek; tudomásul kell vennie, hogy cselekedeteinek itt is következménye van. Ha valamit eldob, az le is fog esni, mégpedig a dobás mikéntjétől függően nagyon is meghatározható pillanatban és helyen. Ha egy növendék ezt elvéti, arra mondja a tanár, hogy: „nem értem”. Nem érteni, mit csinál egy előadó, nem azt jelenti, hogy valamilyen konkrét közlés nem világos, hanem, hogy a világa, amelyet átél és a hangok által közvetít, alapvető törvényeiben ellentmondásos. Ez persze mind „csak” érzés, beleérzés, de az érző számára – bár számos szubjektív elem is belejátszik – éppoly objektív, mint a hangok maguk.

Az előadó szabadságát nemcsak az az elvárás korlátozza, hogy erős belső logika működjön abban, amit átél. Ő már alapvetően a zeneszerző által megálmodott világban foglal helyet. A zeneszerző hangokkal (anyaggal) és eseményekkel (mozgással) rendezi be az időt és a teret, ezek közt cselekszik az előadó, lehetőleg egyszerűen és természetesen, „amely – mint kedvenc idézetemben Madách mondja – ott ugrik csupán, ahol gödör van, ott hágy utat, ahol nyílt a tér”. De ebben a korlátozott szabadságában is szükség van képzelőerejére és arra, hogy vállalja minden mozdulata felelősségét.

Hogy mindezek az asszociációk mitől tapadnak a zenéhez, aligha lehetne pontosan anali-

1 A latin *tonus* szóból származó, számos nyelvben a hangra használt *ton* vagy *tone* szó érdekessége, hogy németül agyagot is jelent, másutt pedig a színezetre utal, ahogyan magyarul is beszélünk a színek tónusáról. Eredetileg a húr megfeszítését jelentette a szó, innen az izomtónus kifejezés.

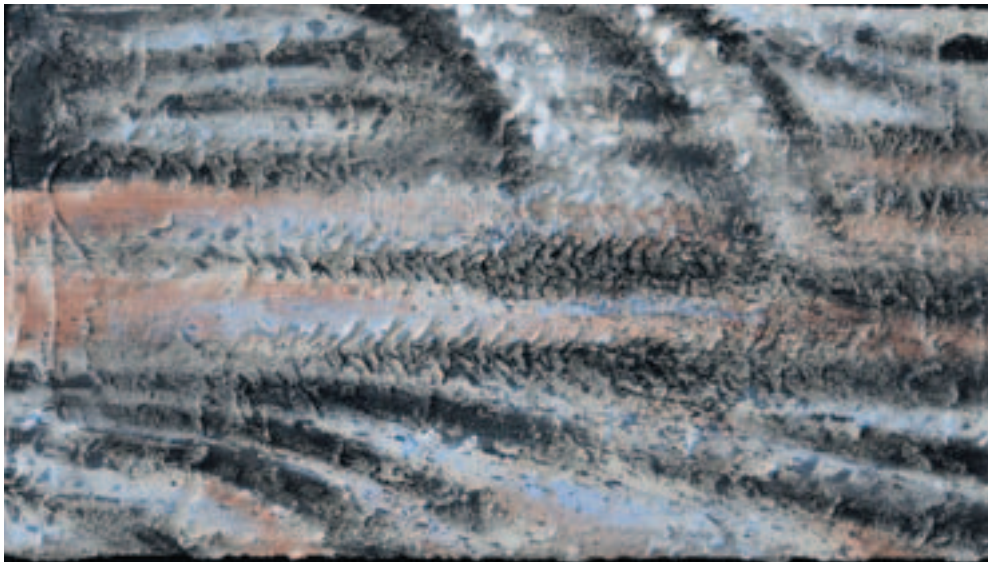

Tolnay Imre festménye

zálni, noha bizonyos akusztikai és pszichológiai tényezők bizonyosan tetten érhetők. Minden tudományos érdeklődésünk ellenére is szívesebben valljuk azt, hogy itt már a misztérium határára értünk, ahol az anyagi és a nem anyagi találkozik, és amit épp azért jelenítünk meg zenei hangokkal, mert szavakkal és elméletekkel lehetetlen vagy legalábbis nagyon körülményes volna ezt megtenni, s odaveszne a közlés tömörsége és közvetlensége.

Nem szabad megfeledkeznünk azonban a hang *hullám*természetéről sem. Ez nemcsak valóságos, fizikai értelemben igaz a hangra, hanem szellemileg is értelmezhető, ha akusztikai ismereteinkből levonjuk a megfelelő következtetéseket. Ezek a következtetések elsősorban hangképzésünkre lehetnek jó hatással, hiszen megszabadulunk attól a téves kényszerképzettől, hogy anyagot kell létrehoznunk. A hangszeres csak rezgést hoz létre, amely a környező részecskék ingamozgása révén hullámként terjed tovább, s e hullám fenntartásához további, de a kezdeti pillanathoz képest már csak kisebb energiára van szükség. A hang terjedésére nem szükséges energiát pazarolnunk, azt meggátolni is nehezen, meggyorsítani pedig egyáltalán nem tudjuk, erre irányuló igyekezetünk mindig fordítva sül el. Az egyetlen, amit tehetünk, hogy megpróbálunk ideális feltételeket teremteni a rezgés beindulására és fennmaradására, azaz minél tökéletesebb rezonáns teret igyekszünk képezni a hangkeltés környezetében. Ez egyébként a hangszerépítők egyik legfőbb feladata is, s ugyanúgy az akusztikusoké, akik a hangversenytermek belső kialakítását megtervezik. Ebből a munkából a hangszeres jócskán ki kell, hogy vegye a részét, mikor a hangot képzi. Az elv, miszerint *hullámot gerjesztünk*, de *nem terjesztünk* (legfeljebb terjedni engedünk) a zenéléskor, pálfordulást hozhat a hangképzésben is, alapvetően megváltoztathatja a hangképzésről alkotott képzeteinket.

Az ilyen értelemben hatékony hangkeltéshez hangszerének és saját testének természetét minél aprólékosabban ismernie kell a zenésznek. Ez is csak részben tárgyi tudás kérdése, nagyrészt intuitív munka, de már nem a művészi valóság, hanem az objektív fizikai világ körén belül történik. A teremtő képzeletnek azonban itt is nagy szerepe van. Minden haladó zenész tudja, mennyit segít, ha elképzeli, hogy a hang magától árad, szinte erőkifejtés nélkül, vagy ha testének fesztelenségét szuggerálja magának.

Miközben képzeletünk egyik szinten a zenemű virtuális világában terelgeti a hangot, a zene anyagát, evvel egyidejűleg a hangrezgés ideális előállítására is nagy figyelmet kell fordítanunk a tényleges fizikai körülmények között. És akkor még nem szóltunk a közönséggel való kommunikációról vagy saját hétköznapi énünk jelenlétéről és egyéb területekről, ahol öntudatunknak, idegrendszerünknek, fizikumunknak és érzelmeinknek helyt kell állnia. Ebből is kiviláglik, mennyire sokrétű tevékenység, a fizikai és képzeletbeli átélés és cselekvések milyen szövevényes egysége a zenélés. Sok ezer oldalt írtak már arról a bonyolult élményről és feladatról, ami egy zenész számára egy pillanatban összesűrűsödő, de mindig változó létérzés, és amit én most két sarokpont közé próbáltam meg felvázolni: a zenei hang mint valóságos fizikai rezgés – és mint az anyag művészi metaforája. De sohasem fogjuk tudni fogalmilag rögzíteni ezt a jelenséget, ezért hát kénytelenek leszünk továbbra is zenélni.

SZABÓ BALÁZS

Zene és szó

Szenci Molnár Albert zsoltárfordításairól

(A *Genfi zsoltároskönyv* megjelenésének 450. évfordulójára)

2009 és 2014 között a református egyház nagyszabású programok – konferenciák, kiállítások, hangversenyek – sorával emlékezik a nagy genfi reformátorra, Kálvin Jánosra (1509–1564), születésének 500., halálának 450. évfordulója előtt tisztelegve. Az ünneplésből természetesen a magyar tudományos élet is aktívan kiveszi a részét: nem szükséges e helyen Kálvinnak kultúránkra gyakorolt óriási hatását hangsúlyozni. Jelen tanulmány ennek a hatásnak most csupán egyetlen vetületére, az 1562-ben megjelent *Genfi zsoltároskönyv*re, illetve annak 1607-ben napvilágot látott magyar fordítására koncentrál.[1]

A nagy reformátorok zenei érdeklődése és képzettsége, az egyházzenéről, annak céljáról és feladatáról vallott felfogása igen érdekes probléma, mely semmit sem veszített aktualitásából: az általuk lefektetett alapelvek a mai napig erősen befolyásolják a protestáns egyházak zenei viszonyait. Az evangélikusok jártak talán a legjobban: Luther Mártonnak a muzsika iránti különleges fogékonysága közismert tény. Noha mindenekelőtt szövegíróként tevékenykedett, gondosan felügyelte a szövegekhez utólag társított melódiák kiválasztását és átdolgozását. Ihlető környezetében egész muzsikus és költőkör tevékenykedett, élén Johann Walter tergaui kántorral. Maga is komponált: legismertebb éneke a számtalan feldolgozásban ismert „*Ein feste Burg ist unser Gott*", vagyis az „*Erős vár a mi Istenünk*" kezdetű korál. A német evangélikus gyülekezeti ének a következő évszázadokban számos mester, mindenekelőtt Johann Sebastian Bach zenéjének alapjává, állandó inspirációs forrásává vált; az evangélikus istentiszteleteken pedig a muzsikának máig igen nagy szerep jut: mind az énekes, mind a hangszeres (elsősorban orgona-) zene a liturgia fontos része.

Svájc német részében Zwingli Ulrik indította el a reformációt. Bár ő is zeneértő és zenében jártas (a hangszeres zenében is képzett) teológus volt, az egyházzene kérdései nem különösebben foglalkoztatták, a gyülekezeti éneklésnek nem tulajdonított különösebb fontosságot.

Álláspontját tekintve Luther és Zwingli között foglal helyet Kálvin János. Két nagy kortársától eltérően ő nem rendelkezett sem különösebb költői, sem különösebb zenei tehetséggel, ám felismerte a zene, az ének emberi lélekre gyakorolt, semmi mással nem helyettesíthető hatását, s igyekezett helyet találni neki az általa kidolgozott liturgikus rendben. Némileg ellentmondásos, hogy csekély zenei adottságai ellenére mégis az ő inspirációjának köszönhető a protestáns egyházzenének a lutheránus korálrepertoár mellett legnagyobb értéke: a *Genfi zsoltároskönyv*.

1537. január 16-án nyújtotta be Genf város tanácsához Kálvin a genfi egyház szervezetéről szóló emlékiratát. Az egyházi éneklésről a következők olvashatók benne:

> A Zsoltárok, amelyeket az egyházban való éneklésre kívánatosnak tartunk, amint erre példa az óegyház és Pál tanúsága, aki jónak mondja a száj és szív egyességéből való éneklést. A zsoltárok tudnak arra indítani, hogy szívünket Istenhez emeljük, és olyan buzgóságra fakasztani, hogy Őt segítségül hívjuk és nevének dicsőségét dicséretekkel magasztaljuk.

Amikor 1538-ban a reformátornak – rajta kívül álló okok miatt – el kellett hagynia Genfet, előbb Bázelbe, majd Strasbourgba utazott. Utóbbi városban virágzó német nyelvű zsoltáréneklésre talált, mely láthatóan felkeltette érdeklődését és a gyülekezeti zsoltáréneklés kérdésének továbbgondolására késztette. Ennek jele első, 22 éneket tartalmazó kis zsoltároskönyvecskéje, mely „*Néhány zsoltár és dicséret énekre*" címmel 1539-ben jelent meg Strasbourgban (19 zsoltár mellett Simeon éneke, egy Tízparancsolat és egy Hiszekegy-ének is benne foglaltatott).

Genfbe való 1541-es visszatérése után az egyházi ének problémája továbbra is napirendjén maradt. Munkájához ekkorra megfelelő társra lelt Clement Marot párizsi udvari költő személyében, aki már ennek előtte is foglalkozott a zsoltárok francia fordításával. (1533

[1] A tanulmány a II. Székesfehérvári Református Napok keretében, a székesfehérvári Budai úti Református templomban 2009. október 18-án megtartott előadás kibővített változata. A hangversennyel összekötött előadás – ismeretterjesztő jellegéből fakadóan – csupán a szakirodalomban megtalálható legfontosabb ismeretek összefoglalására törekedett, s nem tekintette céljának új tudományos eredmények felmutatását.

és 1536 között 33 éneket meg is jelentetett, melyek a művelt körökben igen nagy népszerűségnek örvendtek, 1542-ig számos kéziratos másolatuk született.) Amikor a költőt 1542-ben eretnekség vádja miatt száműzték Párizsból, Kálvin hívására Genfben telepedett le. Együttműködésük eredményeképpen ugyanebben az évben jelent meg a genfi egyház első ágendáskönyve, Marot 30 és Kálvin 5 zsoltárfordításával. A költő 1543-ig további 56 ének költői átdolgozását készítette el, melyek közül a református énekeskönyvek 51-et tartottak meg: 49 zsoltárt, Simeon énekét és a Tízparancsolatot. (Jellemző Kálvin csak az ügyet néző, minden egyéni hiúságtól mentes személyiségére, hogy 1543-ban visszavonta a maga fordításait, hogy helyet adjon Marot sokkal költőibb verzióinak.)

A mozgalmas párizsi élethez szokott poéta azonban nem érezte jól magát Genf puritán légkörében: 1544-ben elhagyta a várost, s még ugyanebben az évben meghalt Torinóban. Halála után Théodore de Bèze vette át a szövegek gondozásának feladatát, aki – bár elődjénél kisebb költői invencióval bírt – magas színvonalú munkát végzett. A százötven zsoltár szövegének teljes lefordítása 1562-re fejeződött be.

A szövegekhez tartozó dallamokat rendkívüli gonddal alakították ki, eleve azzal a céllal, hogy megszólaltatásában a teljes gyülekezetnek részt kell majd vennie. Kálvin egyházában ugyanis a gyülekezet egy szólamban, orgonakíséret nélkül énekelt (még jóval a reformátor halála után is), az éneklést tudomásunk szerint a diákok kórusa előénekesként („chantre") vezette. (Kálvin maga ajánlotta, hogy az új énekeket először az ifjak és a gyermekek tanulják meg, s ők adják tovább a gyülekezet felnőtt tagjainak. 1556-ból fennmaradt egy pedagógiai célú kiadás, mely az addig elkészült 89 dallamot a szolmizáció módszerével tanítja.) A másik különlegesség: a hívők könyvet használtak az énekléshez (ez manapság magától értetődik, ám akkoriban korántsem volt az: az evangélikus gyülekezetekben például a 18. századig nem vitték magukkal az énekeskönyvet az istentiszteletre).

A genfi zsoltárdallamok számos forrásból eredeztethetők: néhány flamand eredetre látszik utalni, a legtöbb azonban egykorú népies vagy ismert francia világi dallamok motívumainak felhasználásával készült. Természetesen a gregorián befolyása is kimutatható bennük: a legnépszerűbb, legdallamosabb műfajai, a himnuszok és a szekvenciák közül többet felhasználtak az énekszerzők. Kálvin szigorúságát ismerve az persze valószínűtlen, hogy valamely korabeli „sláger" a gyülekezet számára más szöveggel ismert dallamát egy az egyben átvették volna! Ahogy fogalmazott:

> A nyilvános imádkozásnak kétféle módja van: az egyik az, amit egyszerűen élőszóval mondunk el, a másik pedig az éneklés formájában elmondott imádság. […] Keresés

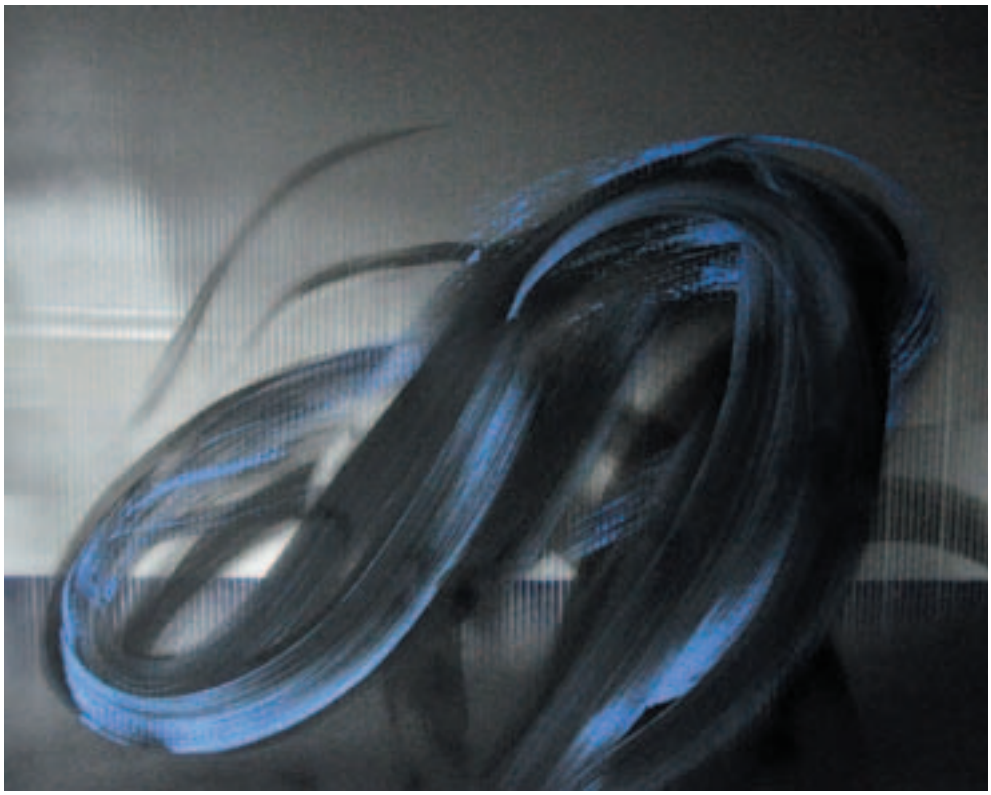

Radosza Attila festménye

céljából, bármerre is fordulunk, nem fogunk találni sem jobb, sem alkalmasabb éneket, mint Dávid zsoltárai, amelyeket a Szentlélek jelentett ki. […] Azért nagyon kell vigyáznunk, hogy itt visszaélés ne történjen. Nagy különbségnek kell lenni az olyan dallamok között, amelyeket az emberek saját gyönyörűségükre énekelnek a fehér asztalnál, és a zsoltárok dallamai között, amelyeket a templomban Isten színe előtt énekelnek. Mindenkor megszívlelendő Szent Ágoston tanácsa, hogy templomi énekeink dallama ne legyen könnyed és csapongó, hanem legyen bennük erő és magasztosság.

A 150 zsoltárhoz összesen 125 dallam társul. Mai tudásunk szerint három genfi kántor alkotta meg őket: Loys Bourgeois, Guillaume Franc és egy Péter (Pierre) mesternek nevezett zenész. (Utóbbi pontos személyazonosságát ma már lehetetlen megállapítani, a kutatások az akkoriban Genfben dolgozó Pierre Davantès-szal azonosítják a legvalószínűbben.) A két szövegíró és a három dallamszerző által alkotott „team" szigorú elvek mentén hozta létre e rendkívül egységes énekgyűjteményt: a bibliai szöveget a lehető legpontosabban strófikus versekké alakították át, minden hozzátétel és magyarázat nélkül, s hozzá mindössze kétféle ritmusértéket használó, lehetőleg egy oktáv hangterjedelmen belül maradó, jellegzetesen méltóságteljes, emelkedett szellemiségű melódiákat társítottak. A munka sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Genfi zsoltároskönyv*et 1562-es megjelenésétől kezdve azonnal használatba is vették, s 1565-ig nem kevesebb, mint 63 kiadása jelent meg. A használat – a mai gyakorlattól eltérően – a teljes könyvre vonatkozott: a genfiek a heti három alkalommal tartott istentiszteletek alkalmával féléves ciklusokban, évente kétszer elejétől végig elénekelték mind a százötven zsoltárt.

A genfi zsoltárdallamok ezzel együtt korántsem indították el a művészi feldolgozások olyan gazdag áradatát, mint az evangélikus korálok. Az énekeskönyv recepciójának különlegessége azonban, hogy egy neves zeneszerző egységesen, elejétől a végéig feldolgozta: Kálvin kortársáról, az 1505 körül született és 1572-ben (a Szent Bertalan-éji vérengzésben) elhunyt Claude Goudimelről van szó, aki már neves zeneszerzőként fogott hozzá a melódiák többszólamú vokális kompozíciókba való beépítéséhez. Három sorozatot készített, a nehezebbtől a könnyebb megoldások felé haladva. Az első sorozatban bonyolult polifóniájú, 3–6 szólamú zsoltármotettákat komponált (1551), másodjára kevésbé összetett, de még mindig polifón kíséretet szerkesztett a melódiákhoz (1564); a harmadik változat egyszerű, akkordikus köntöst szabott a tenor szólamában felhangzó dallamoknak (1565). Ez a kiadás hamar rendkívüli népszerűségre tett szert, amit számos újranyomtatása bizonyít.

Tudni kell azonban, hogy Goudimel kórusai nem liturgiai célra íródtak: házi istentiszteletek, imaórák számára komponálta őket. Ennek okát keresve számtalan formában találkozni a sommás kijelentéssel, miszerint Kálvin valamiféle szigorú puritanizmus jegyében a református egyházból száműzte a művészi zene minden formáját, s kizárólag a legegyszerűbb (mondhatni: primitív) egyszólamúságot tűrte meg benne. (Egyes kritikusok ebben a tényben látják a református egyházzene máig viszonylagos szegénysége okát.) Nos, a reformátor az egyszólamú istentiszteleti éneklés kettős igazolását abban látta, hogy 1. az ősegyház gyakorlatára megy vissza; 2. felbuzdítja a szíveket az imádságra. Könnyen belátható, hogy az utóbbi feladatnak úgy tudnak leginkább megfelelni az énekek, ha szövegüket minden pillanatban meg lehet érteni: ez a feltétel pedig sokkal könnyebben teljesül egyszólamú előadás esetén, mintha a melódia bonyolult többszólamú szövet részeként jelenik meg. (Goudimel külön is ügyelt erre a szempontra a maga feldolgozásaiban!) Nem lehet tehát kizárólagosan kijelenteni, hogy Kálvint valamiféle vak zeneellenesség jellemezte volna. Arról van szó inkább, hogy az egyházzene kizárólagos célját az igehirdetés szolgálatában jelölte ki. (Goudimel mellett természetesen mások is foglalkoztak a zsoltárdallamok feldolgozásával: olyan mesterek nevét kell itt megemlítenünk, mint Claudin le Jeune, Jan Pieterszoon Sweelinck, Clément Jannequin és Orlando di Lasso.)

A zsoltárszövegek verses fordításának divatja francia eredetre tekint vissza, a 15. század utolsó évtizedéből nyomtatott kiadásban is számos francia nyelvű verses zsoltárparafrázis maradt fenn. A francia költemények színvonalával a németek egy ideig nem versenyezhettek, az elébük állított minták gondos tanulmányozása azonban egyre jobb teljesítményekre ösztönözte őket is. Paul Schede 1572-ben kiadott, 50 zsoltárt tartalmazó fordítása például költői nyelvének gazdagságában és a fordítás pontosságában már minden tekintetben állta a sarat a szomszédnép eredményeivel. Ambrosius Lobwasser königsbergi jogászprofesszor egy évvel később, 1573-ban megjelent, a teljes *Genfi zsoltároskönyv*et feldolgozó fordítása azután még nagyobb népszerűségre jutott. Ez a verzió szolgált Szenci Molnár Albert (1574–1634) magyar zsoltárfordításának alapjául. (Előtte egyébként latin, olasz, spanyol, holland, cseh és lengyel nyelvre is lefordították a zsoltárokat, különösen Spetha latin verziója volt kedvelt.)

Szenci Molnár 1596-ban, Genfben járva hallotta Bèze prédikációját, s minden bizonnyal a zsoltáréneklés gyakorlatáról is közvetlen tapasztalatokat szerzett. Munkájához a következő lökést feltehetően 1602-ben kapta, amikor Clément Duboys francia lelkész vendége volt Frankfurtban – segítségét utóbb igénybe is vette a fordítás munkájában. A zsoltárok magyar nyelvre való ültetésének 1606. március 9-én fogott neki Altdorfban, május 29-ig 100 zsoltárt fejezett be. Ekkor szünetet tartott, szeptember 1-jén kezdett újra munkába, s szeptember 23-án készült el a teljes szövegel.

Már az anyag mennyiségét tekintve is hihetetlen teljesítmény ez, melyet a feladat összetettsége csak még értékesebbé tesz. Jóllehet Molnár a maga fordítását a német verzió alapján készítette, szövegét a genfi zsoltárok már meglévő, a francia nyelv lejtésére szabott dallamaival is össze kellett egyeztetnie. Belátható, hogy a két nyelv ilyetén kombinálása komoly nehézségekkel járt.

Ráadásul a 150 zsoltárszövegben 110 féle versszakforma fedezhető fel, s a rímelés is a legnagyobb változatosságot mutatja. Molnár hol a hangsúlyos verselés segítségével törekedett az eredeti ritmus visszaadására, hol a korabeli magyar költészetben újszerű módon jambikus, néha trochaikus ritmusú verselést alkalmazott. A vitás helyeken láthatóan mindig a melódia alapján korrigált (javítva a német verzió esetleges verselési hibáit). A végeredmény óriási jelentőségű a magyar irodalom történetében; Csomasz Tóth Kálmán, a református himnológia kutatója így értékelte:

> Hogy ez minőségben-mennyiségben mekkora teljesítmény volt, azt mai ember nem is tudja felmérni. Akár az akkori magyar nyelv kifejezésbeli gazdagságát, akár verselési-formai hajlékonyságát tekintve, Molnár Albert zsoltárversei, egyedül Balassa Bálint költeményeit kivéve, messze meghaladják mindazt, amit a magyar verses irodalom a XVII. század elejéig, sőt jóval azutánig létrehozott.

A nagy mű 1607-ben a németországi Herbornban jelent meg először „*PSALTERIUM UNGARICUM. Szent David Királynac és Prophetanac Szaz otven Soltári*” címmel; latin és magyar ajánlása IV. Frigyes rajna-pfalzi grófhoz és választófejedelemhez, valamint Móric hesseni tartományi grófhoz szólt. Molnár magvas *Előljáró beszéd*et is csatolt a kiadáshoz, melyben beszámolt munkája előzményeiről, indítékairól, a magyar éneklés és verselés problémáiról, a fordítás nehézségeiről. A kiadvány 1608-ban újra megjelent Hanauban, majd 1612-ben Oppenheimben, az ott kiadott magyar Bibliával együtt. Az oppenheimi Biblia zsoltárrésze végén (függelékként) 73, részint XVI. századi, részint új

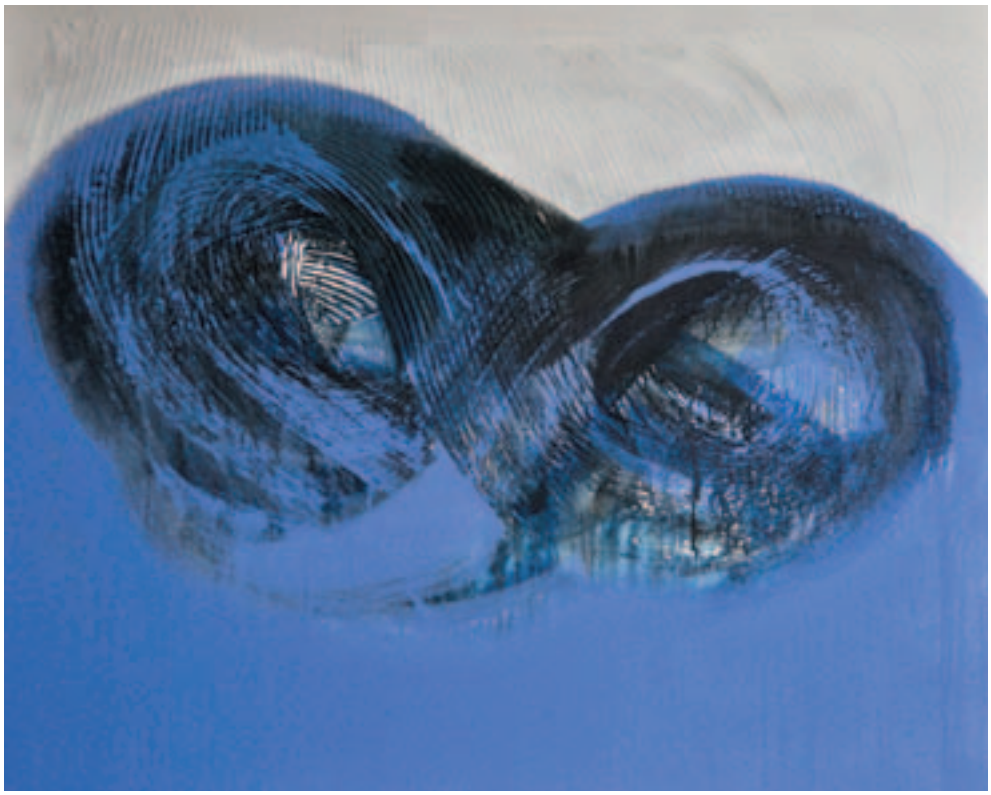

Radosza Attila festménye

magyar ének is helyet kapott, köztük zsoltárparafrázisok. A zsoltárokat 1635 óta közlik az ún. debreceni típusú magyar énekeskönyvvel egybekötve: ezekben a kiadásokban a könyv hátsó részében foglaltak helyet, az 1806-os énekügyi reform helyezte át őket az énekeskönyv elejére: oda, ahol ma is megtalálhatóak.

De következzék most egy példa! A *134. zsoltár* szövegét Károli Gáspár 1590-re elkészült Biblia-fordításában így adja meg:

Az Úr szolgáinak Isten-imádásra való serkentése

1. *Nosza, áldjátok az Urat mind, ti szolgái az Úrnak, a kik az Úr házában álltok éjjelente!*
2. *Emeljétek fel kezeiteket a szenthelyen, és áldjátok az Urat!*
3. *Áldjon meg téged az Úr a Sionról, a ki teremtette az eget és a földet.*

A *Genfi zsoltároskönyv*ben e zsoltárt Théodore de Bèze foglalta versbe, dallamát Bourgeois komponálta. Francia szövege:

1. *Or sus, seruiters du Seigneur / Vous qui de nuict en son honneur / Dedans sa maison le seruez / Louezle, et son nom cleuez.*
2. *Leuez les mains au plus sainct lieu / De ce tressainct temple de Dieu / Et le los qu'il a merité / Soit par vos bouches recité.*
3. *Dieu qui a fait, et entretient / Et terre et ciel par son pouuoir / Du mont Sion, ou il se tient / Ses biens te fac apperceuoir.*

A Lobwasser-verzió:

1. *Ihr knecht des Herren allzugleich / Den Herren lobt im himmelreich / Die ihr in Gottes hauss beynacht / Als seine diener hüt und wacht.*
2. *Zum heiligthumb die händ auffhebt / Lob ehr und preiss dem Herren gebt / Dancksaget ihm von hertzen grund / Sein lob stets führt in ewerm mund.*
3. *Gott der geschaffen hat die welt / Und alles durch sein krafft erhält / Der segne dich vom berg Sion / Mit seinen gaben reich und schon.*

Ezek ismeretében kellett Molnár Albertnek a maga verzióját megalkotnia:

Éjtszakai dícséret a templomban

1. *Úrnak szolgái mindnyájan / Áldjátok az Urat vígan / Kik az ő házában éjjel / Vigyázván, vagytok hűséggel.*
2. *Felemelvén kezeteket / Dícsérjétek Istenteket / Szívből néki hálát adván / Őt áldjátok minduntalan.*
3. *Megáldjon téged az Isten /A Sionról kegyelmesen / Ki teremtette az eget, / A földet és mindeneket!*

Az egyformán nyolc szótagú egységekből álló, négysoros strófaszerkezet a középkori zeneelmélet tónusrendszere szerint úgynevezett hypo-ión, ma dúrnak nevezett hangsorú, az első három sorban ráadásul ugyanazzal a ritmusképlettel élő dallamával társul. Az egyik legnépszerűbb, legtöbbet énekelt zsoltár a mai református gyakorlatban, szövege miatt egyaránt alkalmas a legkülönbözőbb ünnepi alkalmakon való használatra, a templomszenteléstől kezdve a lelkészbeiktatáson át az esküvőig és a keresztelőig.

Mármost jól látható, hogy Molnár (nyilván a francia szöveg mintájára is) az első strófában megbontotta a kiegyensúlyozott versszerkezetet, amikor a harmadik sort a metszetet áttörve a negyedikben fejezte be: „Kik az ő házában éjjel vigyázván – vagytok hűséggel." Iskolapéldája lehetne a szó és zene olykor divergáló kapcsolatának: míg a Biblia verziója világosan eligazít a „szereplők" vonatkozásában, ha a dallam tagolása szerint énekeljük a zsoltárszöveget, itt esetleg úgy is értelmezhetjük a szöveget, hogy Istennek a templomban éjjel összegyűlt szolgáira valakik (mondjuk: őrtállók) hűségesen vigyáznak – pedig maguk az Istent áldó szolgák a templom éjjeli hűséges felvigyázói!

Érdemes felfigyelni ugyanakkor a második strófa párokba rendeződő igealak-használatára: felemelvén – dícsérjétek / adván – áldjátok; vagy ugyanebben a strófában a kezeteket – Istenteket rímjátékára. Molnár ugyanakkor nem rabja saját megoldásainak (esetleg idő hiányában nem talált jobb verziót?): a második strófa második sorpárjában eléggé szabadon értelme-

zi a rímet (hálát adván – minduntalan).[2] Szerkezetében is ez a legkiegyensúlyozottabb strófa: rövid szavak gondos kiválogatásával a nyolc szótagos sorokon belül négy-négy szótagokra (egy/két szó) bomlanak a félsorok. Pontosan az ellentétét látjuk a harmadik strófában: kaleidoszkópszerűen színes a különböző szótagszámú, a négy szótagos kis egységek határain állandóan átlendülő szavak és a szépen összecsendülő rímek kavalkádja. Ez a sokszínűség még figyelemreméltóbb, ha meggondoljuk: a ritmusértékek szempontjából a dallam mindig ugyanaz, első három sora 1 hosszú – 4 rövid – 3 hosszú hangból, a záró sor 3 hosszú – 2 rövid – 3 hosszú hangból áll.

Molnár Albertnek történelmünk egyik legsötétebb korszakából idevilágító zsoltárfordításai (az anyag méretéből fakadóan itt-ott felbukkanó, meg-megdöccenő, kevésbé ihletett megoldások ellenére) a magyar nyelv és nyelvi gondolkodás egy olyan őserejű és egészséges állapotát mutatják, melynek szépségét-értékét aligha vitathatjuk. Nincs méltóbb megfogalmazása ennek a Németh Lászlóénál:

> Molnár Albert visszaadott valamit Dávid királynak, amit Marot és Béza elvett tőle. Nem dúlhatta szét az adott dallamú francia verseket, de elmélyítette s biblikusakká tette. Panaszkodik, hogy a hosszú magyar igékkel nehéz volt a rövid francia igék értelmét visszaadni. De épp ez a nehézség s ezek a hosszú igék teszik az ő zsoltárait komolyabbakká és sötétebben zengőkké. Kevesebb a finnyásság s több az erő bennük. Ritkábban viszi át egy sor értelmi szólamát a másik sorba, nem olyan folyamatos, mint Marot, de sorai erővel odavetett foltok. A Marot zsoltárait udvaronc írta, a Molnárét próféta fordította. […] De van ebben a verseskönyvben még valami. Az, ami az ébredő kultúrák első igazi művészeiben mindig is meghatotta az embert. Érzem az ellenállást, amely ellen ezek a versek íródtak. Érzem az anyagnak a visszaütését, melyet a költőnek újra és újra le kellett bírnia. Ez a harcban fogantság az, ami a primér irodalmi alkotások és a kópiák közt a lényegbe vágó különbség. […] Csodálatosan fiatalok ezek a zsoltárok, mert amikor keletkeztek, egy születő kultúra fiatalsága voltak. Érzem a megoldott nehézség fölötti örömet s a romlatlan, de ellenálló magyar szavakat maga alá gyűrő férfierőt, valami nyelvújítás előtti tisztaságot: a magyar kálvinizmus hajdani hevét.

Felhasznált szakirodalom

Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés.* (Budapest, A Magyar Református Egyház kiadása, 1950).

Csomasz Tóth Kálmán: Új dokumentumgyűjtemény a hugenotta zsoltár történetéhez. In: *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára* (Budapest, Cantio Bt., 2003) 405–417.

Csomasz Tóth Kálmán: Hesseni Móric és a református egyházi zene. In: *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára* (Budapest, Cantio Bt., 2003) 417–425.

Csomasz Tóth Kálmán: Négyszáz év halhatatlanság. Szenci Molnár Albert születésének évfordulójára (1974). In: *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára* (Budapest, Cantio Bt., 2003) 426–436.

Csomasz Tóth Kálmán: Szenci Molnár Albert és a magyar zenei írásbeliség (1974). In: *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára* (Budapest, Cantio Bt., 2003) 436–451.

Csomasz Tóth Kálmán: A négyszáz éves genfi zsoltár magyar tanulságai (1962). In: *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára* (Budapest, Cantio Bt., 2003) 481–490.

Jenny, Markus: A reformátusok hozzájárulása a XVI–XVII. századi gyülekezeti énekhez és egyházzenéhez In: *Magyar Egyházzene 2* (1994 / 1995) 4. szám, 395–403.

Németh László: A református énekeskönyv. In: Németh László munkái. *Az én katedrám. Tanulmányok* (Budapest,Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1975) 105–115.

Németh László: Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk. In: Németh László munkái. *Az én katedrám. Tanulmányok* (Budapest, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1975) 90–98.

[2] Ezen a ponton persze nem hagyható figyelmen kívül, hogy a XVII. század elején a magyar nyelv négyféle *a* hangot ismert, tehát a rímek összehangzásában nem szabad „mai füllel” végleges ítéletet mondani.

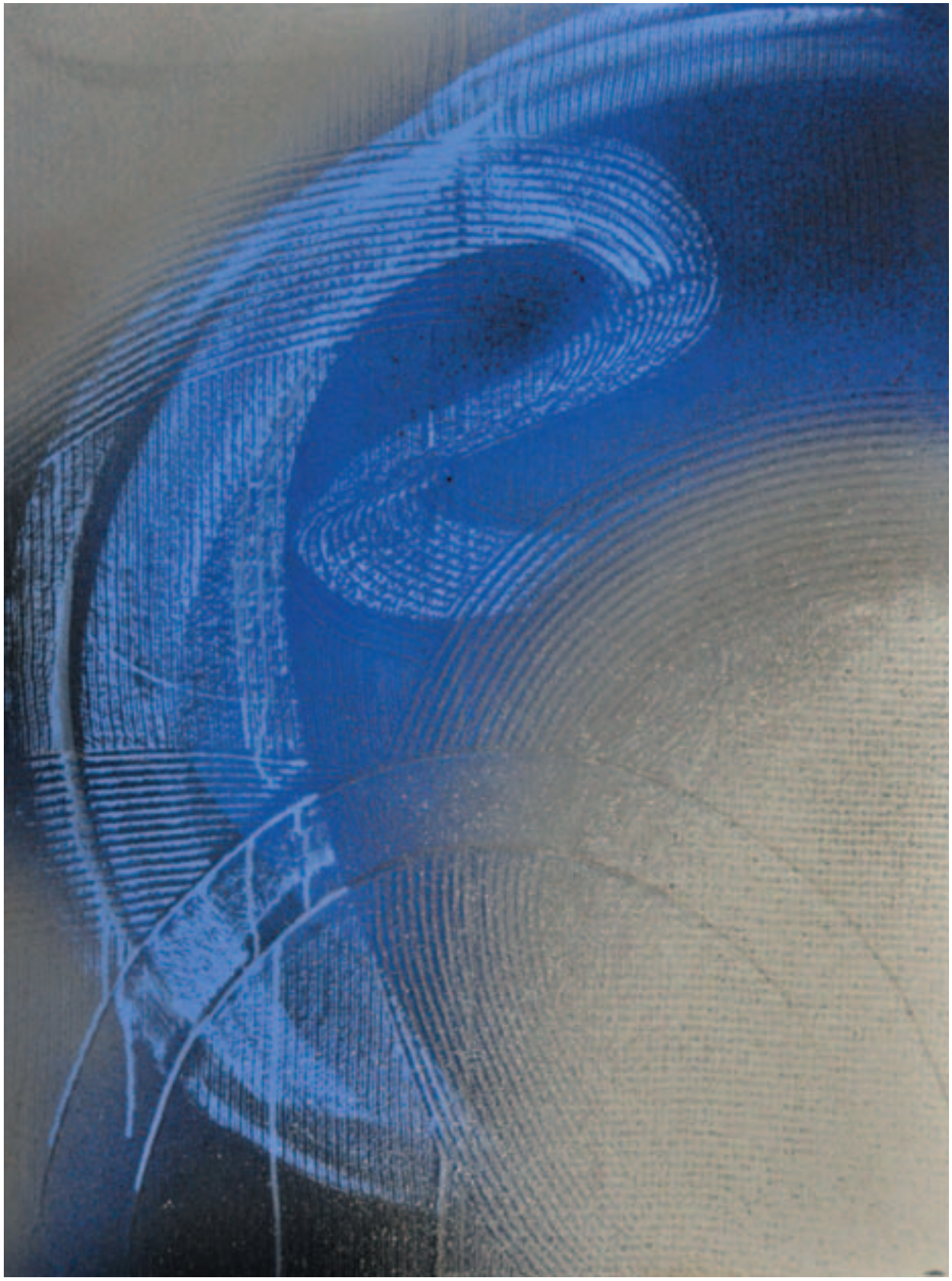

Radosza Attila festménye

Aki játssza az építészet szimfóniáját

Winkler Gábor építészt Kottmayer Tibor kérdezte

Szalagablak párkányán régi „dán” rádió. Nagy hangfalak az asztal alatt. Halk zene. Világvevő. A falon pár rajz, és egymással szemközt két óra. Naponta más, és mindig ugyanaz.

Az építészettörténet tanára és a műemlékvédelemé. Szerdán és pénteken főépítész Pápán, kedden tervezőmérnök, új ház, fölújítás, projekt, konzultáció, hétfőn, ha lehet, férj és még kicsit apa, csütörtökön társadalmi ember, Europa Nostra, ICOMOS, Falu- és Városvédők „… si est vita …”. Huszonhárom éve ismerem. Tizenhárom éve tanítunk együtt, én csak itt, ő fáradhatatlanul kétházom helyen. Minden héten megy a „zenészekhez”, a zsinagógába. Ezt csak egy győri érti, ő sem teljesen, és milyen könnyű félreérteni. Tehát szabatosan: a zeneművészeti kar hallgatóinak hetente kétórás előadást tart építészet- és művészettörténetről az egykori zsinagóga mellett álló iskolaépületben, amely ma a Széchenyi István Egyetem Varga Tibor Zeneművészeti Intézetének épülete.

A fennmaradó időben akadémiai doktor, a vonaton cikket ír és olvas, aztán ha megérkezik, bekapcsolja a rádiót vagy a lejátszót, és halk zene szól. Az időben létrejövő szerkezet, amely ma már ismételhető ugyan, de a térben csak hangja van, mégis csodálatos mérnöki szerkezet. Melegénél pihen meg a megfagyott muzsikus[1]. Fényénél keresi a következő szót, mondatot.

Induljunk innen.

Az egyetemen, közös tanszéki szobánkban beszélgettünk. Azt mondta: küld egy cikket, illetve kettőt, 1975-ből, egy Mahler-hangversenyről. Induljunk innen. A Hetediktől[2]. Aztán a beszélgetést a Páva utcában folytatjuk. A házat Jurcsik Károly[3] tervezte, magastetős panel.

– Az építészet világképet közvetít: ezt úgy magyarázom el hallgatóimnak, hogy gondoljanak saját szobájukra. Ez itt a szobám: én-világmodell.

Örülök, hogy itt kezdjük a beszélgetést. Gábor az íróasztalnál ül, én a könyvespolc mellett a sarokban, egy alacsony fotelban. Mindennek története van. Ahol nem könyvek, kéziratok, lemezek vannak, az íróasztal mögött a falon képek, családi galéria. Két újvárosi látkép között egy komoly férfiportré.

– A hatvanas évek második felében, az egyetem után építésvezetőként kezdtem dolgozni Győrben. Három év a kivitelezésben. Lakásépítkezéseket vezettem: Bartók Béla út, Szabolcska utca, Ipar utca. Ez fontos iskola volt. Háromszáz ember munkáját irányítottam, vigyáztam a rendre, testi épségükre – és kéthetente fizetést osztottam. A nagynénémnél laktam albérletben. Ha azt akartam, hogy békén hagyjanak, akkor kimentem a Rába-partra és festettem. Ezek a képek is akkor készültek. Az egyiken a zsinagóga tömege látszik, a másikon a szigeti templom tornya magaslik a háztetők fölött.

– *Akvarell?*

– Hasonlít, de nem az, fedőfesték. Szerettem használni. Az újvárosi gyerekek odajöttek és nézték. Ami nem sikerült, azt nekik adtam. Amikor ezt a két képet professzortársam, Ekler Dezső meglátta, meglepődött, mert később inkább csak rajzokat készítettem.

– *És a két kép között a portré?*

– Handler Nándor[4], aki eleinte németesen használta nevét: Ferdinand Handler. Amikor cégtulajdonos lett, áttért a magyarra. Bécsben előadást tartottam róla az egyetemen, egy ottani rokon hozta el megmutatni a képet. Tirolban, egy vadászházban lőtáblának használták, látszanak a golyónyomok. Onnan szerezte, és az előadás végén nekem adta. Ajándékozólevéllel vettem át. Ez még a nyolcvanas években volt. Azóta többször vissza akarta szerezni a rokonság, de itt maradt. Olajkép, kicsit mögém néz, a távolba.

– *Miért került a főhelyre?*

– Utolsóéves voltam az egyetemen, Sódor Alajos tanár úr[5] előadását hallgattam a XIX. századi és a modern építészetről. Azt mondta, hogy aki ír egy nyolcvanoldalas tanulmányt bármely XIX. századi építészeti témáról, az megajánlott jegyet kap. Nyomába eredtem Ferdinand Handlernek. Ő Sopron historizáló építészetének meghatározó egyénisége volt, élete végéig „Architekt”, építész, így is írta alá rajzait. Ez azt jelenti, hogy tervet nem adhatott be, azt csak az apja, aki építőmester és jó üzletember volt. A nagyapa, Jakab is jó szakember, építőmester, neki köszönhetjük a győri székesegyház klasszicizáló nyugati homlokzatát. De Ferdinánd volt az igazi tehetség, aki megelőzte korát. Vele sajnos a család egyenes ágon kihalt. Aztán ebből a dolgozatból kisdoktori, majd nagydoktori lett. A tervezés mellett elkezdtem kutatni építészetét. Mivel Handler útirajzai azt sejttették, hogy kapcsolatban állhatott Karl Friedrich Schinkellel[6] is, német és osztrák kollégáim érdeklődését is felkeltette a téma, így hívtak meg előadást tartani Bécsbe.

– Ahol tizenöt éves kora óta Gustav Mahler is tanult, 1897-től pedig karmester volt, ezt tőled tudom. Miért fontos ez?

– Mert ahogy a zenében is nagyon fontos volt, és számomra a modern kezdetét jelentette Mahler zenéje, úgy az építészetben is meghatározó ez a kor. Handler igazi zseni volt, aki szívvel-lélekkel át tudta élni a múltat, helyi, azaz soproni építészeti példákból merített, és ez az inspiráció egy saját útra vezetett. Nem hódolt be a divatnak. Épületein nagyon korán megjelennek olyan elemek, megoldások, amelyet ma szecessziónak nevezünk. Egy német tanulmányban a „soproni Lechnernek”[7] nevezik. Csakhogy ő tíz évvel korábban épített már ilyesfajta épületeket.

Szokatlan egy beszélgetésben hosszan, teljes egészében idézni hatoldalnyi szöveget, egy kordokumentumot. Gábor kiindulópontnak küldte, én pedig megszerettem minden mondatát. Az aláírást, a kopott írógépbetűket, a megszólítást a borítékon. Egy nagyon letűnt kor dokumentumai.

Mi is történt? Egy 1975-ös Mahler-koncertről Homolya István írt kritikát: megtalálható a Magyar Nemzet internetes archívumában[8]. Homolya nem az előadást kifogásolta, hanem a tényt, hogy Ferencsik Mahler-művet dirigált. Erre válaszol az építészmérnök. Miután cikke nem jelenik meg, elküldi Pernye Andrásnak[9], aki a Magyar Nemzet zenekritikusa – tehát nem szerkesztője – volt. Több generáció személyes ismerőse a televízióból legalább, amelynek akkor még csak két csatornája volt.

Két ember beszélget, akik a kultúrára és a művészetre támaszkodva élték át a létező szocializmust. És alkottak, alkotnak is. Kérem a tisztelt Olvasót, hogy most elmélyülten, ízlelgetve olvasson, aki élt abban a korban, az újra érezni fogja azokat az ízeket, és ez nem nosztalgia. Komoly tanulság lesz annak is, aki már a XX. század legvégén született.

Gábor meg nem jelent cikke bevitt szövegként, de betűhíven itt olvasható, mert az indigós másodpéldányt megőrizte a szerző.

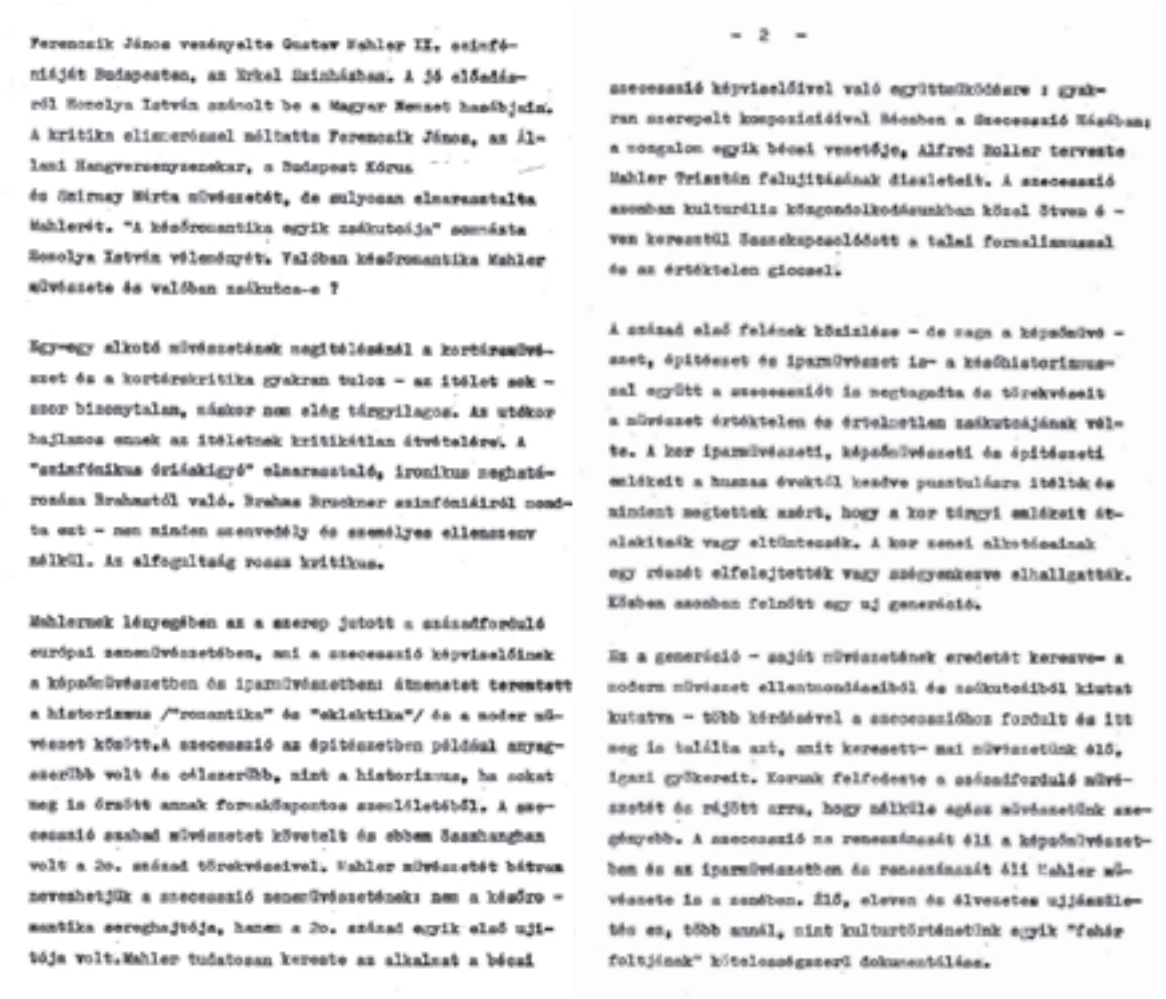

Ferencsik János vezényelte Gustav Mahler II. szimfóniáját Budapesten, az Erkel Színházban. A jó előadásról Homolya István számolt be a Magyar Nemzet hasábjain. A kritika elismerőssel méltatta Ferencsik János, az Állami Hangversenyzenekar, a Budapest Kórus és Simrany Mária művészetét, de mélyesen elmarasztalta Mahlerét. "A későromantika egyik zaklatója" szerzése Homolya István véleményét. Valóban későromantika Mahler művészete és valóban zaklatója-e ?

Egy-egy alkotó művészetének megítélésénél a kortársművészet és a kortárskritika gyakran tulos - az ítélet sok - szor bizonytalan, máskor nem elég tárgyilagos. Az utókor hajlamos ennek az ítéletnek kritikátlan átvételére. A "szimfonikus óriáskígyó" elmarasztaló, ironikus meghatározása Brahmstól való. Brahms Bruckner szimfóniáiról mondta ezt - nem minden szenvedély és személyes ellenszenv nélkül. Az elfogultság roppa kritikus.

Mahlernek lényegében az a szerep jutott a századforduló európai zeneművészetében, mint a szecesszió képviselőinek a képzőművészetben és iparművészetben: átmenetet teremtett a historizmus /"romantika" és "eklektika"/ és a modern művészet között.A szecesszió az építészetben például anyagszerűbb volt és célszerűbb, mint a historizmus, ha csakat meg is érezte annak formakincsének szemléletéből. A szecesszió szabad művészetet követelt és ebben összhangban volt a 20. század törekvéseivel. Mahler művészetét bátran nevezhetjük a szecesszió zeneművészetének: nem a későromantika szerzőjéje, hanem a 20. század egyik első ujítója volt.Mahler tudatosan kereste az alkalmat a bécsi

szecesszió képviselőivel való együttműködésre : gyakran szerepelt kompozicióival Bécsben a Szecesszió Házában; a zongalon egyik bécsi vezetője, Alfred Roller terveste Mahler Triestén felujításának diszleteit. A szecesszió azonban kulturális közgondolkodásunkban közel Steven é - ven keresztül összekapcsolódott a talmi formalizmussal és az értéktelen giccsel.

A század első felének közizlése - de vagy a képzőmű - vészet, építészet és iparművészet is- a későhistorizmussal együtt a szecesszióét is megtagadta és törekvéseit a művészet értéktelen és értelmetlen zaklatójának vélte. A kor iparművészeti, képzőművészeti és építészeti emlékeit a huszas évektől kezdve pusztulásra ítélték és mindent megtettek azért, hogy a kor tárgyi emlékeit átalakítsák vagy eltüntessék. A kor zenei alkotásainak egy részét elfelejtették vagy szégyenkezve elhallgatták. Ebben azonban felnőtt egy uj generáció.

Ez a generáció - saját művészetének eredetét keresve- a modern művészet ellentmondásaiból és zaklatóiból kiutat kutatva - több kérdésével a szecesszióhoz fordult és itt meg is találta azt, amit keresett- mai művészetünk élő, igazi gyökerét. Korunk felfedezte a századforduló művészetét és rájött arra, hogy nélküle egész művészetünk szegényebb. A szecesszió az reneszánszát élti a képzőművészetben és az iparművészetben és reneszánszát élti Mahler művészete is a zenében. Élő, eleven és élvezetes ujjászülése ez, több annál, mint kulturtörténetünk egyik "fehér foltjának" kötelezettségszerű dokumentálása.

- 3 -

Mahler szimfóniáinak mondanivalója valóban filozófikus: művei együttesen és önmagukban is "egy-egy egész világot hordoznak" magukban. Ha nagyvárosa hosszúságukat és ezért tőlünk meg maguk mellett olyan nehezen más műveket a hangversenyek programjában. És ezen a mondanivaló alapszik Mahler újfajta szerkezetépítő művészete: igazi művészeti eredmény ez, az indítástól a finálé felé törő, szenvedélyes teremtő akarat művészi megvalósítása. Mbe a folyamatba ill - leszkedik a zeneszerző szintézisalkotó törekvése - és mindez nem csupán Grez, eklektikus modor.

A szimfóniák koncertszerűen kétségtelenül nehezen előadhatók: ez is Mahler művészetének jellegéből következik. Mahlez megsejtett valamit abból, amit ma törzsű hangszínek, elektronikus hangtérnek, sztereofóniának nevezünk - és anélkül, hogy ismerte volna már az elektrotechnika adta új lehetőségeket, épített azokra és felhasználta hatását. Művészetét is valóban az elektrotechnika fejlődése tette általánosan elérhetővé : hanglemezboltjaiskban alkotásainak egy sor jó stúdiófelvételét lehet kapni szovjet, német és cseh sztereolemezen - de művei eszinte minden héten szerepelnek a Magyar Rádió harmadik programjának sztereoműsorában.is. Mahler sztereofonikus elképzeléseit a stúdiófelvételeken, változtatható akusztikájú térben, hozzáértő zenei rendezéssel, jó mikrofon beállításával és a keverőpultokon hiteleszbben lehet megvalósítani, mint a zeneszerző zenei térvilágától akusztikailag i döges hangversenytermekben. Mindez természetesen nem befolyásolja művészetének hitelét és élvezhetőségét.

- 4 -

Mahler zenéjének meghonosodásáb hazánkban - úgy gondolom - legjobban a hanglemez és a rádió szolgálja. Nagyszerű kiegészítése ennek az Állami Hangversenyzenekar és Ferencsik János Mahler vállalkozása - úgy örülök és remélem, a kísérlet nem marad egyedül.

dr. Winkler Gábor
építészmérnök

Pernye András válasza fénykép másolatban. Maguk a szavak is micsoda időtávokat hordoznak!

Kedves tisztelt Winkler Úr!

Elnézését kell kérnem, amiért ilyen megkésetten válaszolok érdekes és okos levelére, valamint tanulmányára (utóbbin mind a "kézirata, mind a nyomtatott tanulmány egyaránt értem). Az nem jelentett számomra meglepetést, hogy a Magyar Nemzet nem közölte írását, hiszen a szerkesztőség az ilyesmiit elvszerűen kerüli. Sajét kritikusainak véleménye ellen írott vitacikket nem közöl.

Most ne bolygassuk azt, hogy ez helyes-e, vagy nem. Mahlerről való véleményem inkább szembe ketvéshez áll közel, mintsem az Önéhez, ami természetesen nem jelentheti azt, hogy nem Önnek van igaza. Én a magam részéről Mahlerrel nem foglalkoztam eddigi alaposan, az eddigi néhány megfigyelésemet ezért hangsúlyosottan impresszionisztikus jellegűnek és minőségűnek szánom.

Tudja kérem, én azért vissza el mehetek azt a Mahlert, mert... Mielőtt azt kifejtném, szeretnék Önnek egy hasonlatot adni, melynek segítségével meg fogja érteni szándékomat.

Ki jellemzi a kiszolgáltat Szónoknak elsőszorban a következő dolog. Vesz egy autót. Ő tudja, hogy ugyanabból az autóból több típusos van, tudja, hogy az ő autója pontosan ugyanolyan, mint a többi. De elnevezi "Szamnak", vagy az úg tudja, minek és azkor telelli, meg van győződve arról, hogy az ő autója lényegileg különbözik minőségi adásától. A kiszolgáltatott az az szabad, ahol a birtoklás tényétől megszabadosodik és tudatában a tény minőségi ugrásnak -- tehát a birtoklás tényétől -- új formát, alakot és tartalmat nyer.

Nos: Mahler néhány hasonlít erre az szabertípusra.

Pontosan tudja, hogy az ő C-dúr akkordját már harmincszázszor leírták előtte, de ez a C-dúr, ami Önnek szól, száltal nyer különös jelentést, hogy ő írta le. Ez tehát az ő C-dúr akkordja. Abban Önnek igaza van, hogy Mahler kitűnően tálalja az ő saját C-dúr akkordját -- és minden akkordját --, de hangsúlyosnak kell, hogy csakis a tálalás újszerű benne. Mondhatja ugyan Ő ezre, hogy "az is valami" -- viszont erre én azt felelem, hogy a szemben a tálalás -- pontosabban kifejezve a hangszerelés -- nem elsőrangú szakma. Gondolja át kérem, hogy ha a hangszerelés valóban elsőrangú szakma lenne, akkor a legnagyobb mesternek bertlioz, Rimszkij-Korszakovot, valamint Ravelt kellene tartanunk, mert háromfajukról jobban senki sem hangszerelt -- esetleg csak Stravinsky. Ez pedig igyekszik egyszerűen nem felel meg a nagyságrend valóságának. (Bartók pl. kifejezetten gyengén hangszerelt.)

Jóllehet az Ő véleménye igen gyakran hallható -- amely szerint "Ő nem a kísérletezés szerelmeljtője, hanem a 20. század egyik első díjjtója volt" -- azt azonban a puszta kijelentésen felül még senki nem igazolta be hitelt érdemlően. Kívánatos azonban lenne alátámasztani, hogy Schönberg, Webern és Berg igen szerettik Mahler szimfóniáit. Ha tény, erre sok dokumentumunk van. Az azonban nekem megtehetően kevésnek látszik.

Nem gyűjtöm eléggé hangsúlyozni, hogy véleményem szubjektív. A jelenkor -- világirodalomban -- Önnek ad igazat és nem nekem. Mahler alkotásainak szinesen létezett reneszánszaa-e meg végbe, rengeteget játszik és a karmesterek megszoktak szerettik, tekintettel arra, hogy ő, "Kapellmeister-zenét"-et írt. Egyszerűbben szólva: van aki vezényelni a Mahler-szimfóniákon. (Ő maga megszerű dirigensz volt, mint azt bizonyára tudja, azt, utalt is rá.)

Bármilyen viszont le szeretném beszélni arról, hogy a képzőművészet és a szóbeli kötött anyire egyszerű kapcsolatot hozzanszon, mint ahogyan azt kéziratom írásban teszi. Azt is egy példával szeretném megvilágítani.

Közismert dolog, hogy Wagner Ő, Gesamtkunstwerkszerű elveket vallott. Gondosan elírta mennyiszőr szerzi, hanem évszámra, díszletre, koncertre, stb, vonatkozó szándékait. Nem mindeddig a szem marad élő, a wagneri művészet fellegvárában, Bayreuth-ban is törekszenek újjáteremteik, újra díszletesítik darabjait, a koncertekről nem is beszélve, melyeket ha Ő megláthatna egy mai szimpadon, karaván nevetésre fakadna. Az "Gesamtkunstwerk"-ből tehát lényegileg semmi nem marad, mivel Wagner muszikusként -- és csakis muszikusként -- kiszorult hatalmatlan alkotóműszerének.

A szimfóniáról problémájáról írott cikkével viszont teljesen egyetértek. Ha ezen a téren sikerül valamit elérni, mindenekelőtt az utókor lesz igen hálás Önnek, hiszen egy vagy két évszázad múlva a 19. század lesz a régmúlt. Az a hangszerelés, amely ezen a téren szintesítik, valóságban az értőknek ugyanolyan panaszkodva fog vezetni, mint a történelem során mindig. Ha jól tudom, mindig azt csinálták, hogy a szövetlen szőtet vesszi hagyták, aztán, azkor új generáció -- vagy néginkább új évszázad -- jött, akkor már nem tudta kibogyászni a "magyapa-korszak" alkotásait. De itt megint fel szeretném hívni a figyelmét egy lényeges körülményre. A szemléletmód legalább fél évszázad el marapadt. Irdatlan tömegű remekmű vár megszólaltatásra. Válogatnunk kell, mégpszerd a lehető legkiválóbbtól, tekintettel arra, hogy a legjobb esetben sincs több teremben, ahol azokat lehet megszólaltatni, kettő darabból. Általában viszont inkább egyetlen teremre számíthatunk -- az Erkel-színház szinpán ritka esetben alkalmi két koncert-teremmel. Hozzátenni: itt áll

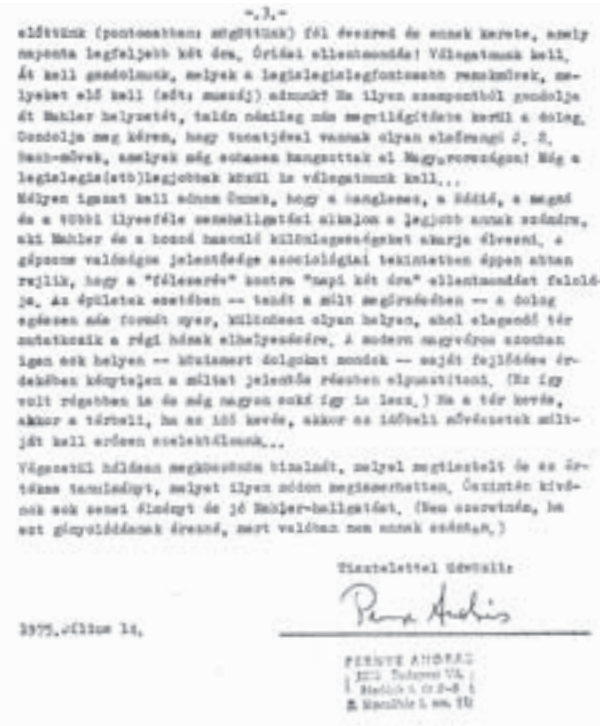

-.3.-

előttünk (pontosabban: megfűtünk) fél évszázd és annak kerete, amely naponta legfeljebb két óra, Órákat ellentmondóak! Válogatnunk kell, át kell gondolnunk, melyek a legislegislegfontosabb remekművek, melyeket első kell (adt; mondj) adnunkt Ha ilyen szempontból gondolja át Mahler helyzetét, talán néhány nap megvilágítóbb kerül a dolog. Gondolja meg kérem, hogy tudatával vannak olyan eleőrangú J. S. Bach-művek, amelyek még sohasem hangzottak el Magyarországon! Még a legislegis(sth)legjobbak közül is válogatnunk kell...

Hogyan igazat kell adnom Önnek, hogy a hangleges, a Dédié, a megnő és a többi ilyenféle szembeállítási alkalom a legjobb annak számára, aki Mahler és a hozzá hasonló különlegességeket akarja élvezni, a gépszerű valóságos jelenthédége szociológiai tekintetben éppen abban rejlik, hogy a "félesszére" kontra "napi két óra" ellentmondást feloldja. Az épületek esetében -- tehát a múlt megőrzésében -- a dolog egészen más formát nyer, különösen olyan helyen, ahol elegendő tér áll rendelkezik a régi házak elhelyezésére. A modern nagyváros azonban igen sok helyen -- köztudomásul dolgokat mondok -- saját fejlődése érdekében kénytelen a múlat jelentős részben elpusztítani. (Ez így volt régebben is és még nagyon sokszor így is lesz.) Ha a tér kevés, akkor a térbeli, ha az idő kevés, akkor az időbeli művészetek múltját kell erősen szelektálnunk...

Végezetül hálásan megköszönöm bizalmát, amelyet megtiszteltt és az értékes tanulmányt, amelyet ilyen módon megismerhettem. Őszintén kívánok sok szép élmányt és jó Mahler-hallgatást. (Nem szerencsés, ha azt gönyörűségnek érezzük, mert valóban nem annak szánták.)

Tisztelettel üdvözöli:

1975. július 14.

FERENTE ANDRÁS

– Miért ír egy építészmérnök zenekritikát, miért fontos, de korábbról: hogyan kerültél kapcsolatba a zenével?

– Belenőttem a zenébe. Szüleim fiatal értelmiségiek voltak, már a háború előtt is volt otthon világvevő rádió és lemezjátszó is, és sok-sok lemez. A rádiókat a felszabadulás után begyűjtötték. Apám ebbe nem nyugodott bele, hamarosan újra lett egy Philips rádiónk. Emlékszem, édesapám egy bőröndben, hét bakelit lemezen hozta haza Budapestről Beethoven kilencedik szimfóniáját, …. és Schubert „befejezetlenét”. Bruno Walter dirigált. Esténként azonban inkább slágereket hallgattunk, ilyenkor szüleim táncoltak is. A négy fiú közül egyedül nekem volt éktelen botfülem, pontosabban hamisan énekeltem, de bennem mindig tisztán szólt a zene. Nagyszerű ének-zene tanáraim voltak, ők alapozták meg a zeneszeretetemet tizennégy éves koromig az iskolában. Ugyan hét éven keresztül zongoráztam, ebből is valami megmaradt. A minap, miután a zenészeket levizsgáztattam, és egyedül maradtam a teremben egy gyönyörű, fekete zongorával, hihetetlen vágyat éreztem, hogy skálázzak rajta, de végül nem nyitottam fel a zongorát. Én építész vagyok.

– De a cikk értően és komolyan komolyzenéről szól …

– Húsz-huszonkét évesen értem meg a komolyzenére, diáktársaimmal hallgattuk közösen a lemezeket. Emlékszem, évfolyamtársamnak, Török Lászlónak[10] voltak a legjobb komolyzenei felvételei. Talán az egyik első lemezem épp ezért egy Mahler-szimfónia volt: „Melódia” kiadás. A Szovjetunióban játszották és sokan szerették Mahlert. Talán nem véletlen, hogy ott született Sosztakovics, Prokofjev, Sztravinszkij. Három különböző sors, különböző válasz a 20. század történelmére. Én hozzájuk és Bartók Bélához is Mahleren keresztül jutottam el.

– Azt gondolom, hogy életed, tevékenységed egyik legfontosabb vonulata is ez lett: az értékek, és köztük is a megbújt elveszejtésre ítélt alkotások megtalálása, dokumentálása, megmentése. Ez is Handlerrel kezdődött?

– Még egyetemista koromban megdöbbenve láttam, hogyan teszik tönkre az épületeit. Megértettem, hogy a XIX. század építészetének számtalan értéke el fog veszni, ha nem lépünk közbe. Első megdöbbentő élményem az volt, amikor láttam, hogy a soproni Jókai utcában Kurcz András polgármester egykori házának romantikus kődíszeit szétdúlják, hogy az új „tüzép” ablak elférjen a homlokzaton. Handler építészként nem írhatta alá a terveit, ehhez „építőmesternek” kellett volna lennie. De büszkén vállalta alkotásait, ezért mindig elrejtette a homlokzaton a maga tervezte címert, a maga és munkatársai arcképét, egy-egy árulkodó monogramot. A Jókai utcában csupán egy ilyen jel maradt a homlokzaton. Élete minden építész számára elgondolkoztató. Műveit számba véve végig tudom követni, ahogy eljutott a korai historizálástól a legmeglepőbb, mondhatni „modern” megoldásokig. Ebben szerepet játszik az is, hogy bejárta és végigrajzolta Európát. Sokat tartózkodott Bécsben, hiszen szerelme a Burgtheater színésznője volt, aki gyermeket is szült neki. Gyönyörű, tragikus és tanulságos élet.

Győr, MVG étterem és konyha épülete 1973. Építész: Winkler Gábor

– Megírtad, megírod?

– Németül már megjelent egy 20–25 oldalas tanulmány[11], és a „Sopron 19. századi építészete” könyvemben is sokat írtam róla, de egy teljes életrajz megírása még hátra van. Meg kell írni, ezt és sok mást is.

– Számos saját épületet is terveztél, de úgy tapasztaltam, hogy számodra a másik építész alkotása talán még fontosabb, mint az önálló alkotás. Építészi alázat, vagy tisztelet?

– Egyértelműen tisztelet. Ők a kartársaim, meg kell ismerkedni velük. Megérteni logikájukat, az akkori és a mai kort, hogy az ő fejükkel tudjak gondolkodni, a szívükkel érezni, lelkesedni, és praktikusan – tehát mai igény szerint – folytatni tudjam az ő munkájukat.

– Így készül a felújítás, a foghíjbeépítés, és a településtervezés is innen indul ki nálad. Azonban elméleti ember, tudós is vagy. A politikát azonban elkerülted.

– A politikával állandó harcban állok, talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy eddig egyetlen rendszer sem kedvelt különösebben …

– … nem tudott beszervezni, besorozni.

– Az építészet öntörvényű – autonóm –, ezért nem szabad manipulálni. Ahogy a divat sem uralkodhat az alkotás fölött, úgy a politika és gazdaság befolyása sem. Alkotni jó, és úgy kell, hogy az ember folyamatos párbeszédben legyen a társadalommal. Az építészt sok minden inspirálja, a megrendelő, a hely, a kor és saját habitusa is. Ez ad kapaszkodót, és stimulálja, ösztönzi a feladatok megoldásában. Számomra a meglévő épületek, a táji és épített környezet az inspiráció, és a jó cél ösztönöz. És mindig tudom, hogy milyen „kedvű” legyen az épületem. Az építészet csodája, hogy az alkotó elmúlik, az épületbe rejtett „hangulatot” azonban épülete tovább sugározza. Évszázadokon át, …. vagy ameddig el nem pusztítják.

– Ismerjük az álláspontodat a győri Dunakapu tér kialakításáról, mi itt a lehetőség?

– Az 1970-es években készítettem egy programtervet. Ebben megelőlegeztem a most föltárt bástyarészek részleges rekonstrukcióját, és továbbépítéssel egy részben fedett piactér kialakítását. Megdicsértek érte, és nem történt semmi. A véleményem most is ez: megőrizni, megmutatni és használni, méltó hivatást adni neki.

– Térjünk vissza a tudóshoz! A historizmus újraértelmezése kapcsolódik a nevedhez. A reneszánsz milyen viszonyban van a szecesszióval?

– Handler Nándor nagylózsi kastélya[12] törékeny neoreneszánsz épület. Megjelennek benne az új építőanyagok, az építészt inspirálták a korszerű szerkezetek és megoldások: az együttes semmiképpen nem stíluselemek egyszerű applikációja. Handler máshol is bátran használt öntöttvas konzolokat, és mindig újraértelmezi a tervezéskor használt eszközöket. Így és a zenében is van egy közvetlen és élő kapcsolat a reneszánsz és a korai romantika között. Főképpen, ha mindegyik stíluskorszakból a kötetlenebb, szabadabb, jókedvű alkotásokat vesszük.

– Számomra meglepő és találó megállapítást írtál Mahler zenéje és a modern akusztika kapcsolatáról. Ez indokolhatja is a zeneszerző mai reneszánszát, de mi lesz, lehet a XX. század építészetével? Digitalizálható az épület?

– A számítástechnika biztosan segít a gyakorlati munkában. Könyveimet, tanulmányaimat magam is számítógéppel írom. De a tervezésnél nem használom. Nekem a jó skiccpausz, a fotómontázs, és mindenekelőtt az ábrázoló grafika a munkaeszközöm. Mindent le lehet rajzolni, meg lehet értetni a hagyományos technikákkal előadva is. Amíg rajzolok, formálódik az épület.

– A beszélgetésből kimaradt a mérhető és mért életút, nem kerültek bele számosított adatok, díjak és címek, indexált mutatók. Nem varrtam el a szálakat. Az életpéldát szerettem volna megmutatni, és egy kicsit azt a rád jellemző, visszafogott derűt.

1 A jelzős szerkezetet egyesek Kismarti-Lechner Jenőnek tulajdonítják, aki Rákosi Viktor (Sipulusz) egy tárcájára hivatkozva találta ki (http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/humor/megfagyott-muzsikus.html), de Vitruvius óta tudjuk, kimondatott a zene és az építészet közötti kapcsolat. Szentkirályi Zoltán „Az építészet világtörténete" könyvében Leon Battista Albertire (1404–1472) hivatkozik, aki „Tíz könyvében" azt írta: „.. az arányosítás minden szabályát a muzsikusoktól kell kölcsönözni". Aztán 1889-ben megszületett a budapesti építészhallgatók lapja, ezzel a címmel. Szerkesztői közt megtaláljuk Kós Károlyt, Molnár Farkast, Árkay Bertalant. Az újság azóta is föl-föl támad.

2 Valójában Homolya István kritikája a II. szimfónia 1975-ös koncertjéről szólt, de 1977-ben a VII. is elhangzott Budapesten, az erről írt kritikát is megküldte Gábor. Írás közben – valószínűleg József Attila versének hatására – fölcserélődött a kettő. Aztán javítottam a kéziratban, de „makacs sajtóhibaként" visszatért. Tehát: VII.=II.

3 Jurcsik Károly (Pécs, 1928. január 21. – Győr, 2009. szeptember 22.) Kossuth- és Ybl Miklós-díjas magyar építész. 1986 és 1989 között a Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Vállalat főépítésze, Winkler Gábor kollégája. Szintén egy életút, amely a létező szocializmus „nagypaneljeit" próbálta a hagyományhoz és a harmóniához igazítani.

4 Handler Nándor (1836−1888), a nevét fölvette a soproni szakképző iskola 1994-ben. Az iskola honlapján látható a kép, amelyről beszélünk. http://www.handler-sopron.infotec.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=3&lang=hu

5 Az 1960-as évek elején a negyedéves építészhallgatókkal Sódor Alajos (1920−2008) építészmérnök, egyetemi docens, a műszaki tudományok kandidátusa foglalkozott.

6 Karl Friedrich Schinkel (1781–1841), a XIX. század első felének meghatározó német építésze, jelentős épületeinek terveit 26 kötetben jelentette meg.

7 Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században című könyvének kéziratát és illusztrációit több alkalommal is megmutatta Renata Wagner-Rieger (1921−1980) művészettörténész professzornőnek.

8 MNO − Archívum: mno.hu/migr/, sajnos a cikk írásakor az archívum nem működött, technikai okok miatt.

9 Pernye András (1928–1980) zenetörténész, szakíró, egyetemi tanár.

10 Török László 1941. Kutató professor emeritus, 2004-től az MTA levelező tagja, 2010-től az MTA rendes tagja. Tudományos munkásságát a 19. század építészetének kutatásával kezdte. Szakterülete: az ókori Núbia története és régészete; Egyiptom hellenisztikus és késő antik művészete.

11 Architekt Ferdinand Handler (Sopron/Ödenburg) und der deutsche Frühhistorismus. Architekturverbindungen zwischen Deutschland und Westungarn im 19. Jahrhundert. In: Acta Historiae Artium. Akadémiai Kiadó, Budapest, Tomus 49., 2008. 501–511. o.

12 „A Russ-ház tervének sikere alapján bízta meg a Solymossy család Handler Nándort nagylózsi kastélyuk átépítésével (1881). Az alaprajz változatos kontúrját a korábbi épület adottságai határozták meg. A lépcsőház kialakítása nagyvonalú téralkotás; a kastély belső tereinek gazdag sorolása és gondos kialakítása jelzi, hogy Handler biztosan mozog a nagyobb és összetettebb építészeti feladatok világában is." Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., Akadémiai Kiadó, 1988. 100. o.

Győr, Liszt Ferenc utca tömbrekonstrukció 1990. Építész: Winkler Gábor

CZIGÁNY TAMÁS

Szent Jakab zarándokház és erdei kápolna

Pannonhalmi Bencés Főapátság

„Minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust, mert ő maga mondja majd egykor: ‚Idegen voltam, és befogadtatok engem' (Mt 25, 35)"

(Szent Benedek Regulája 53.1)

Hely

Pannonhalma, Cseider-völgy. A Kosaras-dombon elhelyezkedő látogatóközponttól északnyugatra fekvő 3 hektáros terület korábban az Apátság 1900-as évek elején épített gőzmosodájának adott helyet. Az eldugott, csendes, fás-ligetes terület ideális lehetőséget nyújt az Apátságba érkező vendégek – zarándokok, családok, ifjúsági csoportok – fogadására, elszállásolására.

Közösségi és szállásépületek

A zarándokház önállóan is működni tudó egységei külön épületekben, a helyszín adottságait, erővonalait kihasználva helyezkednek el. A gőzmosoda rossz állagú épületrésze bontásra került, a közösségi helyiségek (étkező, előadóterem és kiszolgálóhelyiségek) a felújított, korábban lakóépületként szolgáló szárnyban és a hozzá csatlakozó új épületben kaptak helyet. A szállásépületek a telek déli részének enyhén emelkedő ligetes területére kerültek. A négy házból három ifjúsági szállás, melynek mindegyikében egy 16 fős és egy 2 fős szoba található, saját vizesblokkokkal. A családi szállásépületben két 6 fős szoba és egy egyágyas szoba található, mindegyik külön fürdőszobával és teakonyhával. Az egyágyas szoba az ide érkező előadóknak, lelkigyakorlat-vezetőknek biztosít nyugalmas helyet pihenésre, felkészülésre. Külső rendezvények kiszolgálására és alkalmi táborozók részére a szállásépületek mindegyikéhez egy-egy külső megközelítésű vizesblokk is tartozik.
A szállásépületek befogadóképessége: 67 fő.
Az épületek építészeti megformálásánál egyszerűségre, a népi építészet tiszta logikájának kortárs újraértelmezésére törekedtünk.

Kápolna

A zarándokház részeként épített, a terület erdős-ligetes részébe bújtatott kápolna az elvonulásnak, a csendes szemlélődésnek és az egyéni imádságnak ad teret.
Alapterülete 20 m^2, magassága 9 m. Vízszintes vörösfenyő fagerendákból épül fel, a nyílások rései a máglyarakásszerű szerkesztésből adódnak. Az egyes elemek keményfa csapokkal kapcsolódnak egymáshoz.
A kápolnán nincs ajtó, nincs ablak, nincs benne fűtés és mesterséges világítás. Átfúj rajta a szél, átsüt rajta a nap. Átmeneti tér a természetben.
Az építés: közös tett, a vállalkozó, az építésziroda és építészhallgatók kétkezi munkájával. Felemelő napok voltak.

Építtető:	Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmi Főapátság
Építész tervezők:	Czigány Tamás, Cseh András, Papp Róbert CZITA Építésziroda

Czigány Tamás fotói

RADOSZA ATTILA

A művész személyisége és környezete

Néhány szó a mozgásról

Mozgás a művészetben – a felvetés tradicionális megközelítésekor olyan jelenségek jutnak eszünkbe, mint a futurista mozgásanalízisek, vagy például Matisse táncot megjelenítő festményei. Ezek a 20. század eleji törekvések nyilvánvalóan a valóságnak, ezen belül a mozgásnak csak egy nagyon szűk szeletével kapcsolatosak és a fényképezés, valamint a film kihívásához köthetők. Más jelenségekre is gondolhatnánk, olyanokra, mint a kompozíciós szerkesztő motívum, a mobilszobrok vagy az interaktív installációk stb. Lépjünk túl a mozgás ismert sémáin, és tágabb térbe kerülünk. Úgy sejtjük, hogy a folyamatosság, a mozgás tartja életben az univerzumot, a bolygókat, a társadalmakat, az egyéneket, a szerveket, a sejteket és az atomokat. A mozgás mint időbeli történés teszi lehetővé, hogy az ember valamilyen módon érzékelje a valóságot, a teret. Így az idő és a mozgás egymás nélkül nem értelmezhető.

A kérdés, ami miatt a mozgás fontossá válik, az, ami a művészeket foglalkoztatja, a művészet sajátossága. *H-G. Gadamer* szerint – aki a művészet egészét, valamint a befogadás aktusát írja le a mozgással – „a művészet rendelkezik azzal az erővel, hogy a történelemfelettiség instanciája legyen. Olyan valami, ami maga számára a közvetlenséget és a jelent veszi igénybe, és ezt az igényt be is képes váltani. Lebilincseli az embert, átnyúlik korok, népek fölött, ahogyan az egyes művész és annak életrajza fölött is… A szabad látás, amelyben a művészet igazán megmutatja magát, elidőzésre késztet és részvételt nyújt. Kiemelkedik egy időre. A visszalépés és előjövés, az elidőzés és továbbmenés váltakozó játékáról van szó, de a magávalragadásról is."[1]

Két – gyakran egymást váltó – törekvés jellemzi tapasztalataim szerint a nonfiguratív festészetet. Az egyik a „mozgás nélküli, végső, elidegenítő rend" – a szuprematizmustól a konstruktív, geometrikus művészetig –, a másik a „mozgást tartalmazó, élő rend" – automatizmus, informel, tasizmus, absztrakt expresszionizmus, transzavantgárd, heftige Malerei stb.). A totalitásra törekvő nonfiguratív művészetben tehát a mozgást ez a személyes-érzéki vonulat képviseli, amelyet – jellemzőit és hátterét – ez az írás szándékozik megközelíteni.

A fogalmak hiányosságai

A beszéd a hangok, szavak, mondatok jelrendszere, ami a társadalom alapvető kommunikációs formájává vált. Újra és újra beigazolódik azonban, hogy nem képes teljes mértékben közvetíteni az emberek közötti gondolat- és érzéshalmazt, mert a szavak mélyén ott lappang egy másik, kimondatlan világ.

Az értelmezés problémája fokozottan jelentkezik, ha a nonfiguratív művészetet próbáljuk leírni. *Tàpies, Wols, Frankenthaler* műveit szemlélve azzal a dilemmával kerülünk szembe, hogy a meglévő szakkifejezéseket nem tudjuk alkalmazni, sőt a kialakulóban lévő kifejezések is közelebb vannak a költészeti, filozófiai műszavakhoz, ha nem egyenesen onnan származnak. Ezek a kifejezések szubjektivitásról szólnak, kozmikus víziókról és spirituális, lelki mozzanatokról.

Ezek a nehézségek indokolják a körülírást, a művészeti jelenségek hátterében élő lélektani tapasztalatok áttekintését.

Ősi tapasztalatok: a melankólia

Földényi F. László tanulmányában foglalkozik a melankólia történetével, amely a fogalmak pontosításának soha le nem zárható története. „Ha a fogalomalkotás mélyén, mint feltételezzük, úgyis ott lappang a szavakat kikezdő, a fogalmakat meghazudtoló melankólia, akkor saját életünk kérdéseit, kételyeit is érthetőbben, ha nem is válaszra készen, tudjuk megfogalmazni.

A melankolikusok – a görögök úgy vélték – tudnak jósolni, elúszó álmaik vannak, és olyan képzetek gyötrik őket, mint a lázas betegeket – ezek a képzetek viszont a létezés mélyebb összefüggéseit tárják fel előttük. A *jós* benne van abban, amiről szól, azt elszenvedi, nem semlegesen, nem kívülről viszonyul hozzá, és ezért mindenki másnál inkább képes bepillantani a rejtelmes létezésbe, amely a hétköznapi emberek számára minden rejtélyt nélkülöző adottság.

A kiválasztottak, mivel mindenen túllátnak, elszigetelődnek a többiektől, tudásuk és látásuk kitaszítottá teszi őket. A görög melankolikusok életszemlélete mélyén a megfoghatatlanságnak ez az élménye húzódik: ha az ember egyszerre több és kevesebb önmagánál (egyszerre lehetősége és valósága önmagának), ha a lét a nemléttel terhes, a jelen a jövővel, az élet a halállal, a feltámadás az elmúlással, akkor nem lehet a világról beszélni, mert nincs miről beszélni.

A filozófusok melankóliája ebben gyökerezik: szellemük a végtelenségre, a meghatározhatatlanságra, minden kötöttség és határ feloldására, a legtágabb értelemben vett rendetlenségre irányul, a világ zártsága, a létezés végső lehatároltsága és elrendezettsége azonban ezt nem teszi lehetővé."[2]

A melankólia valósághoz való sajátosan misztikus viszonya megerősítést nyer *Bergson* alaptételében is, abban, hogy a valóságot a maga igazi mivoltában, az anyag, az idő és a mozgás egységét alkotó „tartam"-ában csak a misztikus „belátás"-ként, „megértés"-ként felfo-

[1] Gadamer, H-G.: *Szó és kép*, 1992. In: A szép aktualitása, T-Twins Kiadó, Budapest, 1994. 227–266.

[2] Földényi F. László: *Melankólia*, Kalligram, Pozsony, 2003. 23–32.

gott intuíció által lehet megismerni, amikor a megismerés aktusa egybeesik a valóságot szülő aktussal.

A művészetnek is az a feladata e felfogásban, hogy az intuíció segítségével a „lényeglátás" szerepét játssza, a *lényeget* szembeállítsa a *felszínnel*, a látszattal; ez a felszín pedig nem más, mint a társadalmi valóság, az ember társadalmi énje, amellyel szemben áll a lényegi, a „mély én", a lélek idealizmusa…

A valóság → egyén → művészet kapcsolatrendszerben az egyén szerepének megértéséhez nyújt segítséget a melankólia.

Az ősi tapasztalatokból, az említett elemzésekből és saját tapasztalataimból is az szűrődik ki, hogy ami a művészetben benne van, az a művész döntése. Ez a döntés azonban olyan művészé, akinek tevékenysége alkata és történelmi helyzete által determinált.

A művész alkata és koncepciója

C. G. Jung tanulmányaiban foglalkozik az alkat kérdésével. Az általa megfigyelt és tapasztalt magatartásformákat vagy beállítottság-típusokat az *introverzió* és az *extraverzió* fogalmával rendszerezi.

E sorok írója hajlik arra, hogy leegyszerűsítve az infantilis szexualitás (introverzió), illetve az infantilis hatalomvágy (extraverzió) kettősségével, azok determináló erejével jellemezhetők a művészi koncepciók, alkotói magatartásformák is. Számomra a hiteles művész megítélésében talán a legfontosabb szempont az, hogy az önismeret, és a belső inspiráló erők vállalása milyen mértékben fejeződik ki a művészeti tevékenységében. Amennyiben tág teret kap, akkor az introverzió nyilvánul meg, és párhuzam fedezhető fel a melankóliával. A belső szféráktól való „fegyelmezett felülemelkedés" valamilyen remélt társadalmi siker érdekében és a művészet expanziója pedig az extrovertált alkatú művészre jellemző.

A 20. századi művészeti stílusok, trendek folyamatosan egymást váltó időszakában a természetes generációváltások mellett a „lelki alkat váltása" is megfigyelhető. A személyiség abszolutizálását célzó *absztrakt expresszionizmust* megelőző és követő hűvös, racionális geometria száműzi a belső (intro) kifejezését és tudományos, racionális hangsúlyt ad a képalkotásnak. A *Bauhaus* és a *Hard Edge* is expanzív, a designon és az építészeten keresztül hat a teljes társadalomra. Így megfelel az extrovertáltság attribútumainak ugyanúgy, ahogy a *Pop-art*, vagy a *performance* a maga demokratizáló törekvéseivel. Bár a lelki alkat nem változik meg az emberen belül, a történelmi szituációk más-más alkat megnyilvánulásait részesítik előnyben.

Akár a melankóliáról szerzett ősi tapasztalatok, akár a pszichoanalízis kutatóinak következtetései azt a tapasztalatomat erősítik, hogy a művész személyisége döntő motívum az emberi szellem e megnyilvánulási formájában, és szerencsés, amikor az alkati sajátosság szabadon megnyilvánulhat.

Történelmi determináció

A valóság leszűkítése lenne, ha kizárólag alkati meghatározottsággal írnánk le a művészeti jelenségeket, valamilyen mértékben érdemes vizsgálni a történelmi háttér szerepét is.

Az alkati determinációt az elemzők többsége alárendeli a történelmi determinációnak, hiszen a szabadságot is mint történelmi lehetőséget mutatják be. „A forradalmi időszak az avantgárd típusú megnyilatkozásoknak kedvez, a konszolidált társadalmi környezet pedig a személyiséget teszi a művészi cselekvés centrumává."[3] Ez a történeti felfogás modern és posztmodern szituációk váltakozásaként mutatja be a huszadik század művészeti eseményeit.

Ha elfogadom a történelmi determinációt, csak azért teszem, mert van olyan saját élményem, ami a jelenlegi társadalmi-történelmi környezet tekintetében ezt megerősíti, ez pedig a forradalmakból való teljes kiábrándultság.

A kelet-közép-európai régióban az utóbbi évszázad legnagyobb csalódása a kommunizmus utópiája és az ehhez köthető társadalmi jelenségek. A huszadik századi értelmiség jelentős részét is magával ragadó eszme tragikus történelmi következményeit mindannyian ismerjük, ahogy a forradalmak általános jellemzőit is. A forradalmi változások elején még a radikális, gondolkodó értelmiség mozgatja a folyamatokat, később azonban a ideológiától, filozófiáktól, valamint kételyektől mentes vezérek veszik át az irányítást. A saját értékrendjéből kiinduló felelős értelmiség pedig állandó kételyei miatt végleg kiszorul a folyamatok irányításából. Ez nem csak a kommunista időkre igaz, felismerhetően jelentkezik a forradalom nélkül, 1990 körül lezajlott hazai rendszerváltásban is.

A történelmi és művészeti jelenségek összefüggésében felvázolt tapasztalat az alkati sajátosságokkal kiegészítve összekapcsolható: egyik lehetőségként szerepel a művészet expanzióját célul tűző, extrovertált alkatú forradalmár, emellett tevékenykedik a kételyeit hangoztató, a társadalom ostobaságaitól megcsömörlött, általános és örökös emberi értékeket kereső, introvertált alkatú költő.

A kor „kívánalmai"

A magyar művészet 20. századi története a második nyilvánosság története. Mindig létezett egy felszínes társadalmi elvárás, és ezzel párhuzamosan, talán függetlenül, létezett a művészek tevékenysége. Amíg a társadalmi elvárást egy politikai diktatúra determinálta, a második nyilvánosság erkölcsi fölénye egyértelmű volt. Vajon a diktatúrát követő időszak újratermeli-e a hamis társadalmi elvárásokat, új értékeket hoz, vagy csak a felbukkanó felszínességeket öltözteti új jelmezbe? Milyen közeg veszi körül a művészt? Elméleti szakemberektől nézzünk néhány példát:

„Magyarországon ma mindenekelőtt vizuális nyelvújításra lenne szükség, ennek megtörténte vagy meg nem története épp annyira létkérdés, mint volt valaha a magyar nyelvé a nyelvújítás korában, kétszáz évvel ezelőtt. Az okok részben azonosak: képesek vagyunk-e a kor kívánalmainak megfelelő szinten gondolkodni, kialakítani a leggyakrabban nem nyelvi közegben zajló diskurzus felvételére alkalmas jelkészletet, megteremteni egy on-line jelentésdizájnt, vagy sem?"[4]

A modernizmus folyamatosan erre törekedett, vagyis a vizuális nyelv megújítására, új nyelvek kitalálására. A folyamat sokszor azért nem lett sikeres, mert az embe-

3 Hegyi Loránd: *Élmény és fikció*, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1993. 21.

4 Peternák Miklós: *A festő és a fecskék,* in: Olaj-vászon, Műcsarnok, 1997. 18.

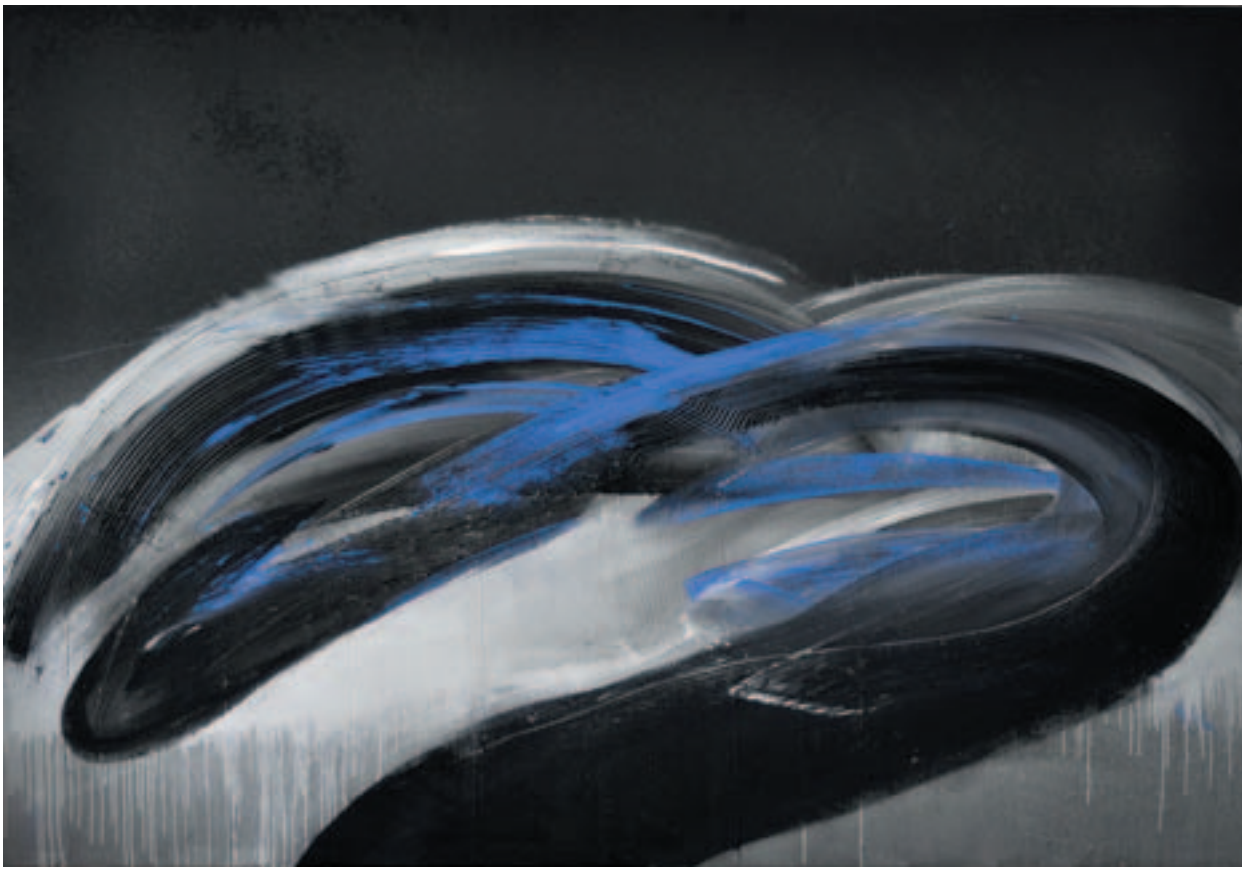

Radosza Attila festménye

ri kommunikáció a nyelvek birtoklásával működik, nem várható el senkitől, hogy néhány évente új nyelvet tanuljon. Az is előfordult, hogy a nyelv valódi értése nem is volt cél. Az, hogy a nyelv ismeretét a jövőtől várták, a probléma elodázását jelentette, hiszen ma van a jövő és a nyelvet mégsem ismerik. A modernizmus úgy vált múlttá, hogy nem volt jelene. Ennek ismeretében az előbbi felvetés sem tűnik korszerűnek, nem más, mint egy elavult séma. Nézzünk egy másik példát:

„Elvárjuk, hogy korunkra szenzibilizálva legyen a művész jelen és maximálisan éljen a kor és közeg adta lehetőségekkel."[5]

Természetes, ugyanakkor mellékes tény, hogy az ember felhasználja korának technikáit, eszközeit és annak élményeiből merít. A korszerűség adva van, az aktualitást kitágítani, az időtlenséget elérni, ez jelenthet kihívást.

Danto szerint a modern művészet egyik sajátossága, hogy teóriák dogmaszerű terjedése zárja körül a látszólag szabad alkotó környezetet. Ez a jelenség még ma is megfigyelhető, mint a két fenti idézet is mutatja. A művészettörténészek, kurátorok általában azt mondják, amit Greenberg is, hogy ő csupán leírta a helyzetet, nem pedig előírást fogalmazott meg. Ha a fenti írásokat nézzük, mégis nagyon emlékeztetnek jelszavakra, talán azért, mert leírni valamit bizonyos idő távlatából mást jelent, mint ugyanezt megtenni jelen időben. Jelen időben ugyanis a kritika hipotéziseket növeszt – így a maga botladozó módján végső soron hasonlít a tudományra –, azután visszavágja őket és másokkal próbálkozik. Németh Lajos alaposabb megközelítést ajánl: „Minden mű választás, minden forma mögött emberi döntés húzódik, a lehetőségek közül valamelyik melletti állásfoglalás. Az interpretátornak meg kell keresnie e döntések motivációit – márpedig ezt csak komplex szemlélettel, több tudomány módszerével teheti meg, hiszen történetszociológiai, mentalitástörténeti, társadalom-lélektani, gazdasági, ideológiai, etikatörténeti vizsgálódás révén juthat csak el a válasz miértjének megértéséhez. Egyúttal szükségképp eljut azonban így az alkotó emberig, a szüntelenül válasz előtt álló és válaszoló emberi döntésig."[6] Belátható, hogy az előbb felsorolt eljárás idő- és munkaigényes, talán ezért is választják néhányan azt a szereptévesztett fordított megoldást, amikor a művészettörténész vagy kurátor az alkotó, a művész pedig az előadó.

Komplexusok a kortárs művészetben

„A nyugati művészet újabb és újabb fejleményeit ideig-óráig követő divatok egymást váltó szisztémája Magyarországon ma is majdnem változatlan. A nemzetközi művészeti élet legújabb eredményei rövid időre etalonná válnak, de azokat azonnal kiüti, érvényteleníti egy következő, ha az kellőképpen újnak tűnik a hazai művészek és kritikusaik számára. Ez folytatódik vég nélkül, miközben a nemzetközi művészet diszciplínái nem emésztődnek, gyökeresednek meg, és nem válnak a magyar művészet részévé."[7]

5 Fabényi Júlia : *Bevezető*, in: La Biennale di Venezia 49. Esposizione Internazionale d'Arte (Velencei Biennálé, katalógus, Magyar Pavilon) Műcsarnok, 2001. 9.

6 Németh Lajos: *Törvény és kétely*, Gondolat, Budapest, 1992. 229.

7 Sturcz János: *A radikális monokróm festészet magyarországi recepciója a 90-es években*, in: A szín önálló élete, 2002. Műcsarnok, 110.

Ez esetben a külső elvárás olyan korlátozottság, amely a korszerűség látszatának görcsös fenntartásában fogalmazódik meg. Szembekerülni a korlátozottsággal, az abszurddal annyi, mint egyéniségnek lenni és nem megfutamodni előlük, bármennyire is egyenlőtlen, reménytelen a küzdelem.

Hogyan lehet *tisztának maradni*? Lehetséges-e mentesülni a korra és Magyarországra jellemző komplexusoktól, amelyek közül néhányat bemutatok a következőkben.

Negatív alapú identitáskomplexus:

„Az lett az önkritika feladata, hogy minden egyes művészeti ág specifikus hatásai közül kiküszöbölje az összes olyan hatást, bármi legyen is az, amelyről elképzelhető, hogy egy másik művészet közegéből származik vagy egy másik művészet közege kölcsön tudja venni."[8] Művészeti programként a modern művészet kifulladásához vezetett a szabadságot dogmatikusan korlátozó teória. Az ide sorolható művek ízlésdiktátumot is hordoztak, amelynek lényege: minden más elvetendő, ízléstelen. Az ilyen jelenségek éppúgy befagyasztják a művészet mozgáslehetőségeit, mint egy politikai diktatúra a társadalmi környezetet. Ez a jelenség a modern szituációk jellegzetessége, de nyomai ma is jelen vannak.

Perifériakomplexus (A művészeti központokban zajló folyamatok kétségbeesett követése):

A tudományos kutató típusú művész a következő módon jár el: naprakész információkkal rendelkezik, képes idegen nyelven olvasni a művészeti központokban megfogalmazott teóriákat, rugalmasan azonosulni az áramlatokkal és ha időben megelőzi, optimális esetben képes zavarba hozni a szintén a központhoz felzárkózni kívánó, periférián élő teoretikusokat, művészettörténészeket. Elmarasztalni ezt a módszert nem szeretném, mert valós élethelyzetre ad egyfajta választ. Erről az élethelyzetről szól Danto: „A művészeti világ az indokok intézményesült diskurzusa, s a művészeti világ tagjának lenni annyit jelent, hogy megtanultuk, hogyan vehetünk részt a saját kultúránkhoz tartozó indokok diskurzusában. Bizonyos értelemben az egy kultúrához tartozó indokok diskurzusa egyfajta nyelvjáték, amelyet játékszabályok irányítanak, s ahogy csak ott beszélhetünk nyertesekről és vesztesekről, s játékosokról általában, ahol valamiféle játékról van szó, művészet is csak ott van, ahol van művészeti világ is."[9]

A listáról való lemaradás komplexusa (Az ÉN művészetfilozófiai dogmák alá való rendelése, trendekkel való kritikátlan azonosulás):

A mai Magyarországon sajátos jelenség alakult ki az utóbbi időben. A művészek a kurátorok nyomásától szenvednek, azonban kevesen vállalják fel a függetlenséget, a kívülmaradást. Egy magyar művész így fogalmaz: „egyre erősebben érzek egy nyomást a pesti kurátorok részéről, ami azt sugallja, a művészet semmiben sem különbözik egy eladhatatlan árutól, amit így próbálnak mégis eladni, hogy aktuális trendek szerint gyártatják a művészekkel. Ha nem értek ezzel egyet, és nem akarok ezen a szánalmas kezdetleges piacon árulni, ha nem akarok ebben a nevetséges játék-sóbizniszben részt venni, akkor fennáll a veszély, hogy kiesek a névsorból. Sokat keseregtem, hogy itt a művésznek nem az alkotás a feladata, hanem a kivitelezés, és hogy művészeket csak rakosgatnak ide-oda, mint ahogyan a tavaszi kollekciót hátrébb pakolják a polcon, ha megérkezett az őszi."[10] A művészek természetes szereplési vágyával manipuláló kurátorok teremtette nevetséges helyzetet érzékelik a művészek, a kívülmaradástól való félelem az egzisztenciális rettegéssel együtt azonban sok esetben erősebb a művész saját értékrendjénél.

Egyfelől jelentkezik a gyorsan váltakozó trendek világa, másfelől hosszú távon alakul a művészi életmű. *Baselitz* esete szerencsés példája ennek az ellentétnek. A 60-as években készült festményei nem kapcsolódnak a korszak fő áramaihoz, sőt a hideg konceptualizmussal, vagy a metanyelvi szemlélettel ellentétesen érzelmileg telített, személyes festői világot, összetett érzelmi állapotot fogalmazott meg. Már nem tartozott az absztrakt expresszionistákhoz és még az új expresszionistákhoz sem. A heftige Malerei képviselői azonban elődjüknek tekintették, ezzel „helyezték be" a történelembe.

A művészet haszontalanságának, identitásának komplexusa (a demokratizálás erőltetése):

Időről időre felmerül, hogy azt a kevesek számára megadatott képességet, ami a művészet élvezetét lehetővé teszi, demokratikus módon mindenki számára elérhetővé kell tenni. Az egyik ilyen ókori próbálkozás a görög misztérium.

Esetükben a pathosz, illetve ennek gyakorlása vezet el az ún. megvilágosodáshoz, ami Platónnál az ideák látásának, Arisztotelésznél a lét mélyebb megértésének kulcsa.

A későbbi demokratizáló törekvések már nem építenek arra a hitre, hogy a mindennapi ember képes egy kis segítséggel felemelkedni a bölcsek közé, ehelyett a művészetet terjesztik ki a hétköznapok szintjére: ilyen törekvés hajtja az Art Environment-ek létrehozóit, akik nem a művészetnek adnak teret, hanem a teret változtatják művészetté.

A 2001-es *Szerviz* című műcsarnoki kiállítás a szolgáltatásokat emeli be a művészet szférájába, egy olyan jelenséget, amely eleve önmagában hordozza a társadalmi visszacsatolás szükségszerűségét. „Elsősorban olyan szituációk, köztes terek kialakítására törekszik, melyek elősegítik a művészet és közönség közvetlen kommunikációját, de ugyanakkor helyet kapnak a művészet kontextusára reflektáló megnyilvánulások is."[11]

Szerintem kétségbevonhatatlan, hogy a művészet a szemlélő, befogadó erőfeszítést igénylő hozzájárulása nélkül nem működik. Így ez a cselekvő partnerség megkerülhetetlen. Az a tapasztalatom azonban, hogy a néző reinternalizálására és kontextualizálására vonatkozó próbálkozások többnyire egyoldalúak maradnak, ennél fogva teljesen hiábavalók. A befogadó aktív részvétele itt is intellektuális feltételekhez kötött, mert csak a művész szándékát pontosan ismerő, egyben a trendek és filozófiák felé nyitott ideális befogadó tud megfelelni a kihívásoknak.

A modern szituációkra szinte kivétel nélkül jellemző a művészet expanziójának utópiája. A népművelés, az emberek hétköznapi kultúrájának megváltoztatása, amelyre ez irányul, szerintem meghagyható a társadalom más szereplőinek. Ha a kérdés csak abban állna,

8 Danto, Arthur C.: *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet?* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997.

9 Danto, i. m. 1997. 163.

10 Nagy Kriszta: *Kedves Cristoph*, in: *Out of time*, Műcsarnok, Budapest, 2000.

11 Angel Judit: *Szerviz,* Csúcsforgalom, a Műcsarnok rendszertelen kiadványa, 2001.

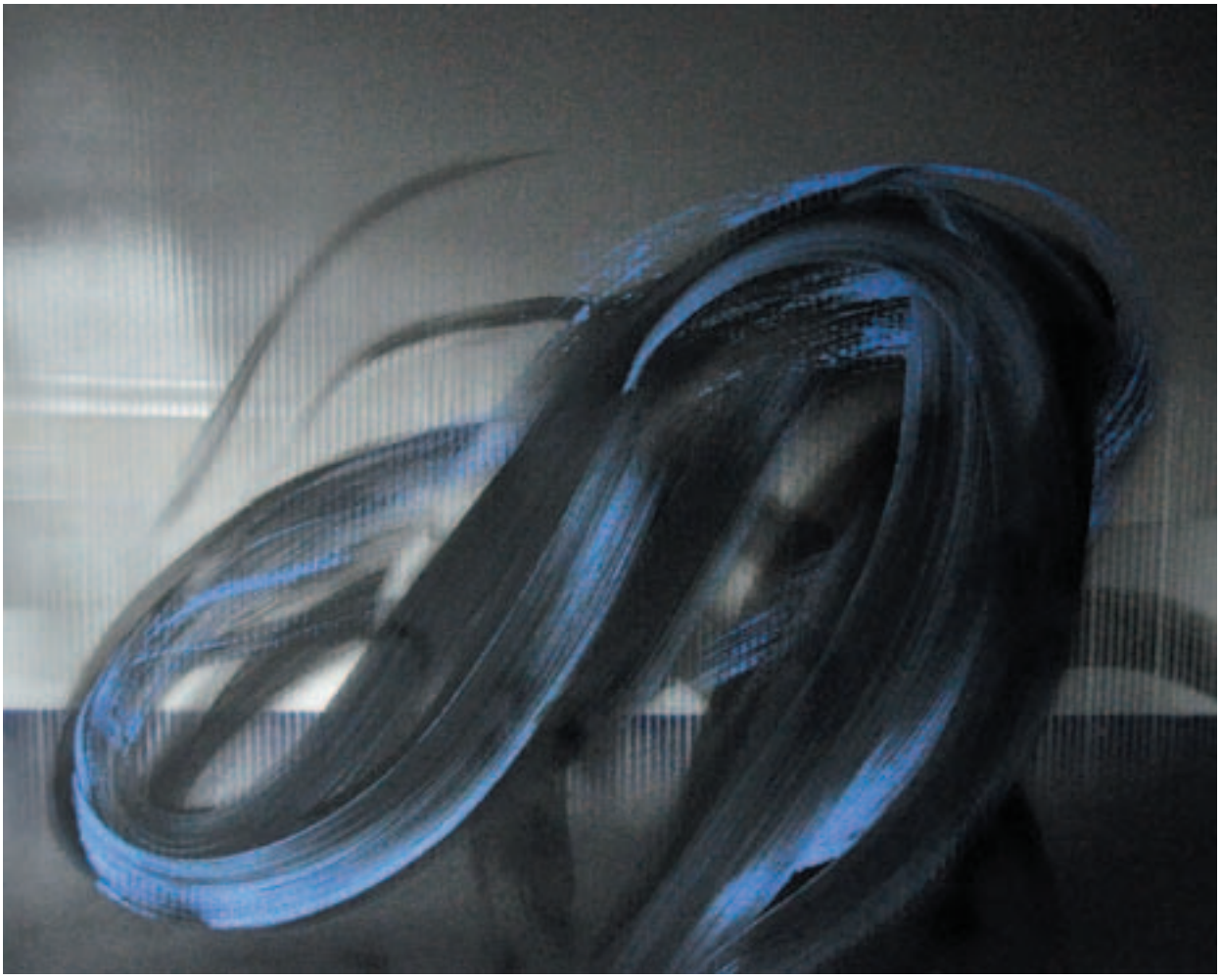

Radosza Attila festménye

hogy ki tud megtanulni angolul, ki tud megtanulni a művészet nyelvén, a dolog megoldódna. Ehhez kellene még az érdeklődés motiváltsága, hogy az örömszerzést a közönség összekapcsolja a művészettel. Épp az örömszerzés módja és szintje az, véleményem szerint, ami képességtől függ. Ezért hiszem a művészet arisztokratikus jellegét, hogy az emberek képességei nem egyformák, hogy nem minden ember művész, és hogy erőszakkal nem vonulhat be a művészet az emberek hétköznapjaiba.

Mozgástér – szabadság

A szabadság, vagyis „a függőség és függetlenség kérdése nem más, mint a totalitás megragadásának egy mozzanata, amelyben a művészet kilép a külső determináció kiüresedett viszonylataiból azért, hogy közvetlenül az általa tételezett totalitás megtestesítését kísérelje meg”.[12] Függetlenségre törekszik tehát a művészet, a módszerek azonban különböznek: amíg a melankolikus, introvertált költő a korlátok lebontásával teremt belső szabadságot, addig az avantgárd művész receptet ír a totalitás elérésének szerinte megfelelő útjáról, és tevékenységét egyben társadalmi szolgálatnak is szánja. Ezzel azt is jelzi, hogy a „nem megfelelő” utak elítélendők. Az első esetben felszabadulást látunk, a másodikban korlátozást.

Magyarországon az emberek nagy része befogadói szinten még mindig csak az impresszionizmusnál tart. Úgy gondolják, hogy a 20. század elejétől mérhetetlen szabadság zúdult a művészetre. Ezzel szemben az látszik, hogy a szabadsággal szemben számtalan korlátozás fogalmazódik meg (a greenbergi tiszta művészet fogalmától a monokróm ízlésdiktátumáig számos, minden mást kirekesztő szemlélettel találkozhattunk). Sőt, számos új trend ilyen korlátok megfogalmazásával írhatja le önmagát. Az avantgárd mentalitás mindig tagadja a megelőzőt, és ha az a megelőző a teljes szabadságra irányuló erőfeszítés volt, azt fogja elvetni. Így akár a „forradalmi szemlélet” negatívvá is válhat, az ízlésdiktatúra hordozójává.

[12] Hegyi Loránd: *Avantgard és transzavantgard*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 348.

TOLNAY IMRE

Geometria és gesztus jelenlétei

Valós plaszticitás a vásznon – homok-gesztusok és homok-geometria

A XX. századi művészet több olyan törekvését ismerjük már, ahol a festés, a tágabb értelemben vett képzőművészet valamilyen módon közvetlenül összekapcsolódott a szertartásszerű, aurateremtő cselekvéssel. *Pollock* akciófestészetét, *Beuys* „társadalom-szobrászatát" lehetne a legkarakteresebb, a legnagyobb horderejű példaként említeni. De jó néhány meghökkentő hazai megnyilatkozást is az emlékezetünkbe idézhetnénk. Közülük talán az egyik legmegrendítőbb, halálosan élő rítus *Altorjai Sándor* utószülött, hátrahagyott manifesztuma: saját beszélő képe volt. Vagy *Klimó Károly* mindig valami morális élmény és felelősségérzet materiális lecsapódásaként felfogható, ugyancsak rituálészerű, expresszív anyagharcképeivel is példálózhatnánk.

Ezen képek készítésének legfőbb öröme, delejező – ilyen jelzővel neveztem el az egyiket (*Delejező tárgy*) – ereje valószínűleg abban rejlett, hogy sikerült olyan anyagot találnom, kikísérleteznem, mellyel plasztikus-rusztikus gesztusokat tudtam a lehető legközvetlenebb módon létrehozni. A homok természetes, okkeres-szürkés színe provokatívan egyszerű és nyers, ugyanakkor további megmunkálásra, ráfestésre késztet. A képekhez használt szabályos, négyzetes formátum egyfajta mértani szigort jelent, mely szabályosság talán jól ellensúlyozódik a felületen belüli szenvedélyes, de olykor szándékosan elakadó, fegyelmeződő gesztusokkal. Az első ilyen, ötdarabos sorozatnál – bár erős színeket is vittem fel rájuk – többnyire döntő maradt a homok színének jelenléte.

Szinte érzéseimet megfogalmazóan, *Cabanne*[1] így ír az iménti festői eszközökről: „A valóság esszenciális feltárulkozása a látványon túli idő–anyag–fény emocionális fúziójában" „…a lassan kibontakozó gesztuskadenciák… olyanok, mint a növekvő katedrálisok." „…a gesztus magába foglalja a teremtő mozgás előtt megnyílt kozmikus víziót…" Bár az iménti sorok kissé patetikusak, néhány szándékommal ellentétesek, jól kifejezik a „homok-festés" örömét. A következő homok-gesztusképeknél már anyagában színeztem az enyves homokot. 2000–2002 között legnagyobbrészt a plasztikus felületű, enyveshomok-gesztusokból kiinduló festményekkel foglalkoztam, számos rajzzal és néhány litográfiával kísérve kutatásomat-munkámat. E képek háttere már tüzesebb színű, bátrabban és gazdagabban megmunkált, mint az előző sorozaté, álló formátumúak, plasztikumot hordozó gesztusaik színesebbek. A korábbi grafikákhoz hasonlóan zártabb, tömörebb egységeket, formákat alkotnak, az előzőknél valamelyest konkrétabbak, antropomorfabbak, több geometrikus elemet hordoznak a gesztusok mellett (*Viseletek I–VI., Fragmentumok I–IX.*).

A fentieket követő homok-gesztus-kollekciót egy művésztelepen készítettem, a Szigetköz központjában, Mosonmagyaróváron. Ez utóbbi tényezőt azért említem, mert ekkori munkáimat a hely sajátságai (anyagai) ihlették, a helyi kavicsos vízparti homok segítségével nádat, sást applikáltam a képekbe. Az így készült, páronként eltérő méretű hat festmény gesztusokból létrejött, de geometriát hordozó, némi térérzetet is keltő sajátos jeleket ábrázol. Ekkoriban fogalmazódott meg bennem a gondolat, szándék: „vizuális nyelvet teremteni, amelyet más nem beszél, de bárki érthet". (*Szigetközi hieroglifák I–VI.*)

Kortárs ikonok?[2]

Az utóbbi időben – nem először – erősen foglalkoztat az ikonok világa, a bizánci esztétika, elsősorban *Feofan Grek* és *Andrej Rubljov* művészete. A mostanában alkalmazott technikát arannyal (és néhány figurális-gondolati elemmel, szimbólummal) kiegészítve festettem legutóbbi sorozatomat. Két nagyobb méretű (130x180 cm) képpel indul ez a kollekció, melynek darabjait nemcsak az ikonfestőknek, hanem több esetben *Tarkovszkij*nak is ajánlva-tisztelegve készítettem. Az *Áldozat I–II.* című képeken a vízszintes, függőleges és íves gesztusok vezérmotívumai egy-egy ősikonográfiai elemet, egy kelyhet és egy halat is közrefognak, melyeknél az ikonok aranyfüst technikáját alkalmaztam. Színekben, az áldozatiság szent és profán mivoltát egyaránt hordozó csurgatásos és fröcskölt felületekben gazdag festmények ezek. Az *Ikon* című képet Rubljov *Szentháromság ikon*járól az egyik fej ihlette egy geometrikus átgondoltságú gesztus-portréra. Az *Átlényegülés I–II–III.* című munkák egy Feofan Greknek tulajdonított színeváltozás-téma alakjainak absztraktja, míg a *Mennyei mértan I–II.* a bizánci perspektívával, a geometria emocionális-szakrális megközelítésével foglalkozik.

Vizuális élmények hatása és fényképek beilleszkedése munkáim sorába[3]

Azt, hogy milyen jellegű képeket készítek, nyilván hasonlóan meghatározzák a kisgyerekkorban szerzett élmények, mint személyiségem egészét. Egy alkotó munkásságát elég következetesen lehet jellemezni, illetve le lehet vezetni az őt valaha ért – elsősorban – vizuális impressziókból és azok feldolgozásából. Talán a művészetpszichológia sem foglalkozott „eleget" annak kiderítésével, hogy mennyit változott a képzőművészek ábrázolási döntéseiben a különféle elvárások szerepe az idők során. Továbbá érdekes volna összevetni a különféle alkotói tevékenységi területeket, melyiknél mekkora szerepet kap a tanult információ, a környezet, a tudatosság és az aktuális emóciók a gyerekkori emléknyomokkal szemben.

1 Marcel Duchamp: *Az eltűnt idő mérnöke. Beszélgetések Pierre Cabanne-nal*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991.

2 Beke László: *Istenkereső művészet ma*, 1991. In: Művészet/Elmélet, Balassi Kiadó−BAE Tartóshullám−Intermedia, Budapest, 1994. 280–284.

3 Beke László: *Az emlékezés szerepe a műalkotások interpretációjában*, 1984. In: i. m. 221–227.

Tolnay Imre festménye

Amint a fentiekben már írtam, erős hatással van rám, foglalkoztatnak a természetes és mesterséges környezet sajátságai, szokatlan látványai. Míg korai képeimre inkább a természet asszociatív formái, jelenségei voltak hatással, később, így mostanában is egyre erősebben kap teret munkáim világában a mesterséges környezet jó néhány érdekes szegmense.

Festményeim, grafikáim, vegyes technikájú képeim és nehezen meghatározható műfajú munkáim jelentős része a fenti, utóbbi élményanyag származéka. Vagy szinte szolgaian lemásolom (lerajzolom, lefestem) a látott, mások számára nemhogy nem esztétikus, de jelentéktelen vagy csúnyának tetsző fragmentumot, vagy saját képzettársításom, illetve szándékom szerint öntörvényűen átírom, vagy pedig lefényképezem, így hitem szerint rögtön alkotássá teszem a választott (vagy engem választó?) motívumot. Bár a fotó manipulálásával számos eltérő út kínálkoznék, ezekkel a lehetőségekkel, főleg a közelmúltban, szinte egyáltalán nem éltem. Az emberi környezet sajátos érésének, pusztulásának, változásának nyomai gazdag tárházat nyújtottak itáliai házfalak salétromos vakolatai, balkáni kapuk kopott tüzessége, francia-svájci jelkavalkád, Balaton-felvidéki öreg házfalak, romok, vagy görög halászbárkák, isztriai kikötővárosok tárgyai, pesti belvárosi részletek, győri külvárosi hangulatok révén. *Vasari* jegyezte fel életrajzgyűjteményében *Botticelli*ről, *Piero di Cosimó*ról, majd *Leonardó*ról, hogy korrodálódott falfelületekbe, salétromos kicsapódásokba „beleláttak" arcokat, formákat, alakzatokat. „Tekints olyan falakra, amelyeken nedvességfoltokat látsz, vagy kövekre, amelyeknek egyenetlen a színe. Ha valamilyen hátteret kell kitalálnod, isteni tájakhoz való hasonlatosságot láthatsz ezekben."[4] (*Botticelli és Leonardo beszélgetése.)* Engem is vonzanak az efféle felületek, de munkáim létrejöttét nem valamilyen figura vagy forma keresése és felfedezése hívja életre, hanem szinte irracionálisan, illogikusan kiválasztott fragmentumok, illetve azok átdolgozása.

Ha az eddig készített és már többször ki is állított, publikált fényképeket csoportosítani akarom, akkor nehezen elkülöníthetően egyik csoportjukat fény–árnyék–rács gyűjteménynek nevezném. Ezen képek nagy részében erős kontrasztok, többnyire geometrikus sziluettek szerepelnek, némi finomabb tónusú reflexekkel, bár szinte soha nem próbálom a megörökítendő helyzeteket manipulálni. A másikat lírai fénydeformációknak, a harmadikat pedig hely- és felületgyűjteménynek. Az utóbbi időben erősen foglalkoztat ezek önmagukban való felhasználása, felnagyítva, esetleg egymással történő kombinálása, szövegfelülettel, festéssel történő felülírása, számítógépes továbbmanipulálása.

Címadás

Édes kényszer, hogy munkáim elkészültekor szavakkal is alkossak. Hogy segítsek a képeimbe feledkezőknek, a mindent mindenáron érteni vagy érezni akaróknak, a munkáim iránt naivan, „félnaivan" vagy tiszta szívvel lelkesedőknek. Bár előre eltervezett (megfogalmazott) címhez ritkán készítek képet, régóta foglalkoztató gondolathoz, témához, koncepcióhoz gyakran. Ma (némileg talán túlságosan is) gyakoriak a tematikus, koncepcionális, prekoncepcionális művek, kiállítások, pályázatok, ilyen esetekben is gyakran előregondolt címekhez készülnek a művek.

Aki zeneművet, könyvet ír, az akár több órás vagy sok oldalas közlendőjét kénytelen egy-két szóban összefoglalni a címadáskor. E szavak súlya, ütőereje

4 Giorgio Vasari: *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete I–II.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Tolnay Imre festménye

adott (szerencsés) esetben erős lehet. Ha egy művet megismételhetetlen, az emberiség kultúrkincsének gyarapítására esélyes alkotásnak tekintünk, az címével együtt teljes, mikro-makro-kozmosz, ennél, még ha némileg patetikusnak is tűnik, egy képzőművész sem adhatja alább. Ugyanakkor fontosnak vélem, hogy egy mű létrehozója tudjon olykor bizonyos távolságot tartani produktumaitól, képes legyen ironizálni témáival, az úgynevezett elvárásokkal, hiszen az alkotói szabadság érintetlenségét éppúgy sértheti a kurátor, mint a publikum vélt, vagy valós pressziója.[5]

A romantikát megelőző korokban a „mit?" kérdése nem volt, gyakran nem lehetett választás eredménye a művész részéről, a „hogyan?" kérdése pedig nem befolyásolta a címet különösebben. A modern és posztmodern kor képzőművészei, úgy tűnik, gyakran élnek a címadás felelősségét olykor szerencsésen vagy ügyesen feloldó általánosító, közhelyes címekkel. Számomra, különösen egy ideje, egyre fontosabb a címbe sűríthető minél egzaktabb tartalom, az intellektuális üzenet, az asszociatív utalás, elgondolkodtatás. Nyilván nem szerencsés, ha egy mű hiányosságai keltette vákuumot szavakkal (kvázi magyarázattal) próbálja az alkotó betömni, de ha a műalkotást címével együtt tekintjük szerves egésznek, a cím is a mű része, tehát a cím is alkotás. Vizuális kreációhoz verbális kreáció. Bár a behelyettesíthetőség a képzőművészet, sőt az egész kultúra történetében folyamatos, fontos és érdekes kérdés, korunkban sokszor inkább (komoly vagy nem komoly) játék. A címadás jelentőségét, súlyát fontosabbnak vélem, mint amennyit e témával eddig a műelemzők foglalkoztak, különösképpen a képzőművészet egyes meghatározó személyiségeinek kutató tevékenységére és nem jelentéktelen verbális munkásságára való tekintettel.

Képzőművészet és tervezőgrafika, geometria és gesztus viszonylatában

Ha megfigyeljük a különböző cégek, szervezetek, események logóit, meglehetősen gyakran találunk köztük geometrikus és gesztusformából felépítetteket. A jelenségre a legkézenfekvőbb válasz ezen írás legelejének soraiban leledzik, másként megfogalmazva: világunk érzelmi, irracionális és tudatos, racionális tartalmainak, történéseinek két legredukáltabb elemével van dolgunk. A környezet- és arculattervezésre ma oly gyakran használt *design* szó jelölést, megjelölést jelent: egy embléma épp tömörsége révén a legegyszerűbb jelekből épül fel. Egy logóban a tárgyi és gondolati világ kreációi és fogalmai legelvontabb alakjukban nyilvánulnak meg, öltenek testet. Érdemes végigkövetni, miként válnak művészeti-kulturális elemek, ősformák, olykor archaikus szimbólumok a hétköznapok produktumainak redukált részévé. Ezek a motívumok – például *Miró* gesztusa a *Barcelonai Olimpia* logójában – részben elveszítve eredeti jelentőségüket, részben új jelentéstartalmakat kapnak, olykor csak az új közeg- és a léptékváltás által. Ugyanakkor figyelemre méltó, miként válhat a képzőművészet eszköztára (például geometria és gesztus) a művészetektől legalábbis látszólag távol eső szférák önmeghatározási eszközévé. A grafikai arculatelemek egyik praktikus ismérve, hogy szinte bármilyen léptékváltásra alkalmasak. Másfelől az alkalmazott grafika e tevékenysége révén hozzáférhetővé – remélhetőleg a szó nemes értelmében –, a hétköznapok részévé teszi a konvencionális képzőművészet számára mindmáig nem hétköznapi formanyelvet.

5 Nagy Kriszta: *Kedves Christoph*. In: Out of Time kiállítás-katalógus, Műcsarnok, Budapest, 2001.

SZAKÁL GYULA

Győr történeti modellváltásai és kapcsolata a lakosság vallási-etnikai szerkezetével és térbeli elhelyezkedésével*

Bevezető gondolatok

Győr az ország vidéki nagyvárosai közül azok sorába tartozik, amelyeknek a szerepkörei gyakran módosultak és a történeti modellváltásokat mindig sikerrel oldották meg. Sokan és sokszor szokták mindezt a földrajzi fekvésével magyarázni. Bécs és Pest között majdnem félúton helyezkedik el, így a három folyó városa eleve sikerre ítéltetik. Ezek a vélemények nem igazán foglalkoztak a városi társadalom szerkezetével, mentalitásával és különösképpen a győri elit értékrendszerével, a külső kihívásokra adott válaszaival. Csak az elmúlt négyszáz év szerepköreit tekintve a török hatalom berendezkedése után (Bécs védelme miatt) volt katonaváros, majd viszszazuhant káptalani oppidummá. Így majdnem jelentéktelenné vált, míg 1743-ban magát megváltva a szabad királyi városok rangjára emelkedett. Maradhatott volna békés patrícius kisvárosnak, de két emberöltővel később már rátért a közvetítő gabonakereskedelem pályaívére. A terménykereskedelem lehetőségének bezárulásával (1870-es évek) következett egy rövid állatkereskedelmi időszak, majd ennek korlátait látván a helyi elit nagyon gyorsan váltott a modern gyáripar megalapítása felé. A külső kihívásokat azonban a társadalom vezető csoportjainak az értékrendszere már korábban megelőzte. A földbirtoklásnak, mint presztízsszempontnak a szerepe soha sem volt jelentős, az 1850-es évekre pedig teljesen eltűnt vagy átalakult. A közeli Rábaköz a helyi polgárokat nem igazán érdekelte, a pannonhalmi dombvidék inkább kikapcsolódásra szolgáló teret jelentett, mintsem a birtokfelhalmozást szolgálta. A hétvégi kirándulások, illetve a balatoni nyaralás az 1870-es évektől már mintaértékűvé vált.

Miképpen kapcsolódott mindez össze a város etnikai, vallási szerkezetével, valamint ennek térbeli elhelyezkedésével? Győr egyediségét jelentette, hogy viszonylag kis sugarú kör területén a folyók által elválasztva és jogilag is különválva négy település osztozott, miközben ezek a részek funkcionálisan teljesen egybenőttek. A három folyó sokáig egyben települési határvonalat is jelentett. A Duna, a Rába és a Rábca által határolt belterület volt Győr, illetve a hozzá tartozó Újváros, a külső részeken pedig Sziget, Révfalu és Pataháza helyezkedett el, mint önálló falvak. Ez a jogi állapot 1905-ig állt fenn. A térbeli elkülönülés egyben a vallási csoportok megosztását is jelentette.

Katonaváros

A település körül megjelenő vallási és etnikai sokszínűség első időben a katonai, védelmi funkcióhoz köthető. A város mindössze négy évre (1594–1598) került török kézre, de ezt megelőzően elsősorban osztrák és német tartományokból érkezett katonaság állomásozott Győrben. A döntően német területekről érkezett katonák és parancsnokaik között sok volt a református vallás híve. (A protestáns kifejezést a katolikus vallásúaktól vagy még inkább a katolikus egyházi szervezetrendszertől való megkülönböztetésre használták. Természetesen idővel megjelent a reformátusok és evangélikusok szétválása is, de ez hosszabb folyamat volt. Sokáig egymás templomait használták és az elhatárolódás pontos lépcsőivel most nem tudunk foglalkozni.) A források jelzik, hogy 1542-ben II. Joachim brandenburgi választófejedelemmel három református lelkész is érkezett az országba, akiknek útja bizonyára Győrt is érintette.[1] Ismerjük azt is, hogy Melanchton a lelkészeket utasította: a tábori szolgálaton kívül a reformáció tanait is terjesszék. Az is ismert, hogy ebben az időben Győrben tartózkodott Ungnod János buzgó evangélikus stájer főkapitány, aki mindenben segíthette a protestáns hit terjedését. De a német tartományokból érkezett protestánsok mellett feljegyezték azt is, hogy 1543-tól pár évig Nádasdy Tamás vezette a település erődítési munkálatait, aki igencsak pártolta a reformáció meghonosítását.[2] Merész lenne azt állítani, hogy a külföldi zsoldosok mindannyian mélyen vallásosak lettek volna, de a velük érkezett családtagjaik mégis kötődtek a protestáns valláshoz. A források, még ha szűkösek is, erre utalnak. Payr Sándor művében említi azokat az utalásokat, amelyekben a német katonák protestáns prédikátort vagy mestert kértek volna. Ugyancsak ő írta, hogy 1564-ben Magdeburgi Joackim (Brandenburgból elűzték) személyében már német lelkész is szolgált. Ugyancsak Payr véleménye szerint a korabeli győri püspökök igencsak „lanyhán vezették" az egyház dolgait, így a reformátusok dolgát nem nehezítették meg. Az is tudható, hogy 1567-ben már három lelkész szolgált a városban. Külön volt a lovasságnak, a gyalogságnak és a magyar csapatoknak protestáns lelkésze. Erre az időre tehető, hogy a győri protestáns lakosság birtokot szerzett a közeli Pataházán. A korabeli idegen katonaság, ha hosszabb béke volt, főleg polgári életvitelre rendezkedett be. A tisztek, altisztek a legtöbb esetben házasok voltak, így a család igényelte a lelkészeket és később az iskolát is. A források utalnak arra is, hogy 1555 táján a közeli Óvárról (Ungarisch Altenburg) Huszár Gál többször megfordult Győrben[3] és aktív tevékenységet fejtett ki. De a feldolgozások jelzik azt is, hogy a pápai református gyülekezettel is voltak kapcsolatok.

A katonai védelmi funkcióknak természetesen tovagyűrűző hatásai is voltak. A hadsereg ellátása igényel-

1 Payr, 1924: 356.
2 Payr, 1924: 358.
3 Payr, 1924: 358.

te a kereskedők és a különböző mesteremberek közreműködését. Háborús készülődés esetén pedig ez a hatás megsokszorozódott. Modern kifejezéssel élve: a felvonulási logisztikai központ valóságos gazdasági erőforrást is akkumulált. Miért fontos ez? A szerepkör vonzotta a különböző vállalkozói csoportok és ezzel együtt a különféle etnikumok, valamint a vallások megjelenését. Mint már utaltunk rá, a helyőrség nagy része német területekről érkezett és protestáns vallású volt, akárcsak a velük érkező családtagok és az őket követő mesteremberek. Az ellátási szerepkör azonban ennél sokkal bővebb volt. Ennek köszönhető, hogy megjelentek rác menekültek. 1607-ben már jelzik, hogy Vaicas és Száva vezetésével megérkezett egy kisebb menekülő csoport.[4] Ha a történeti forrásokat nézzük, nem hagytak túl sok emléknyomot. A várostörténeti tudat azonban számon tartja őket. Építettek egy templomot, amely napjainkban is létezik. Gecsényi Lajos adatai alapján tehetős csoportnak véljük őket.[5] A 18. századra 15–20 lakóházuk lehetett, így számuk 100 körülire tehető. A források csak a mesterembereket rögzítették (ötvösök, szűcsök, kovácsok, vargák), de nyilván körükben a hadsereget ellátó kereskedők sokkal nagyobb arányban voltak jelen. Földrajzi elhelyezkedésüket tekintve közigazgatásilag Győrhöz tartozván ugyan, de a Rábán túl mintegy elszigetelve az Újváros területén egy utcában telepedtek le, amit sokáig – még távozásuk után is – Rác utcának hívtak. Ez a vallási, etnikai csoport szinte nyomtalanul tűnt el a városból. Ez talán összefüghetett a város védelmi szerepkörének a lecsengésével és az egyházi tulajdonú oppidum vezetésének türelmetlen hangulatával. A két etnikum és vallás konfliktusáról azonban nem maradtak fenn adatok.

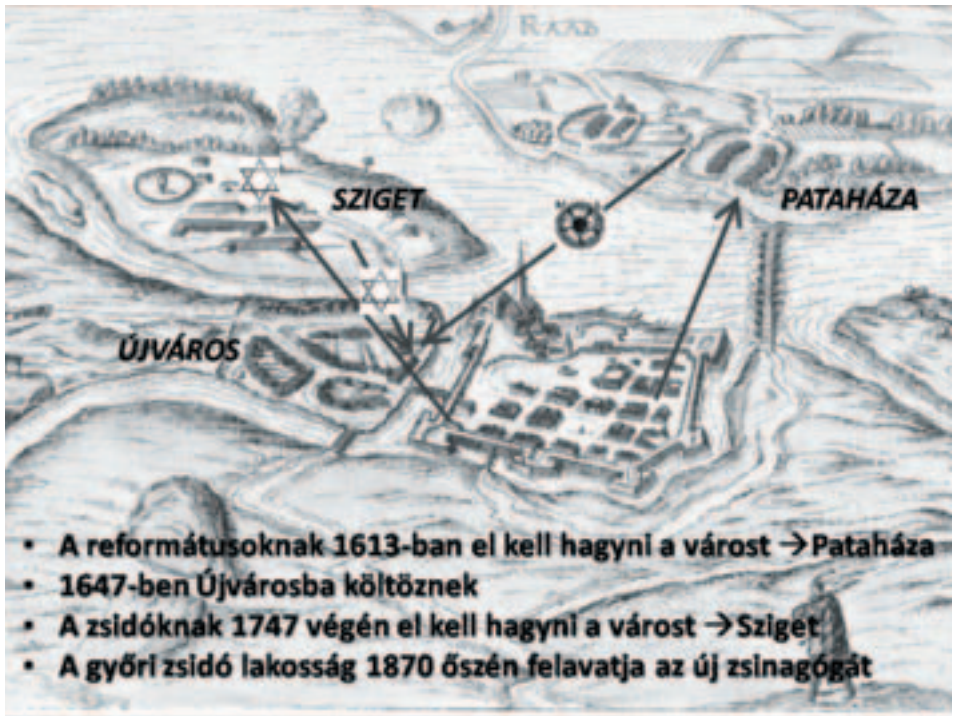

Nem úgy, mint a protestánsok és a katolikusok esetében. Most már nemcsak hitvitákról és a templomok odavisszafoglalásáról van szó, hanem az ellentétek térbeli mozgást is kiváltottak. A feldolgozásokból sejthető, hogy a reformáció a magyar lakosságot is igyekezett megnyerni. Az ellentétek addig fajultak, hogy a város protestáns (a későbbiekben döntően evangélikus) lakóinak el kellett hagyniuk Győrt. Nem tudjuk, hogy milyen létszámú volt ez a csoport, de valószínű, hogy csak a legaktívabb személyekről lehetett szó. A városi hatóság ugyanis megtiltotta, és pénzbeli büntetéssel sújtotta, hogy a polgárok evangélikus lelkész szolgáltatásait vegyék igénybe.[6] Ebből arra lehet következtetni, hogy feltehetően bőven maradtak a városban olyan polgárok, akik szimpatizáltak ezzel a vallással. A Duna túlpartjára, Pataházára költöztek, ami csak minimális távolságot jelentett a várostól. A folyó zárt ugyan, de csónakkal is bármikor át lehetett kelni rajta. Az biztos, hogy az elűzött csoport nagyon innovatív tagokból állhatott, hiszen 1647-ben már közelebb költöztek a városhoz. Még nem a belső térbe, hanem a Rába folyó által határolt Újváros Győrhöz legközelebb eső részére. Innét a Belváros eléréséhez szükséges idő már csak percekben mérhető.

Vallási konfliktusok és a városi tér

Ami sokkal fontosabb számunkra, hogy az evangélikus lakosság vagy annak az elitje gazdaságilag innovatív, sikeres réteg volt. A városi lakosság 6–7%-át jelentő csoport részesedése a leggazdagabbak körében (a leggazdagabb adózókból összeállított 250 fős csoport) az 1900-as évek elejéig 15–20% körül mozgott. Az arányok igen hasonlók a zsidó vállalkozók teljesítményéhez.[7] Olyan családok neve, mint az Ott, a Mayer, a Fischer, vagy akár a Bálint, a régi győriek tudatában máig fogalomként cseng. Újvárosba költözésük után ők cseréltek helyet a település térbeli felosztása szerint a rácokkal. Az egykori Rác utcát ma az egyik leggazdagabb és jótékonyságáról ismert vállalkozóról Bálint Mihály utcának hívják. Felfigyeltünk viszont egy érdekes jelenségre: az 1900-as évek elejétől több meghatározó, sikeres evangélikus család költözött el Győrből. A főváros vonzása nagyon erős volt számukra.

4 Gecsényi, 1984, 678.
5 Gecsényi, 1979, 162.
6 Pataky, 1985, 33.
7 Szakál, 2002, 396.

A zsidó lakosság megjelenése

A harmadik vallás és egyben etnikum, amelynek létszámnövekedése a katonavárosi funkcióhoz köthető, a zsidóság volt. Az 1800-as évekig közvetlen levéltári adatok nincsenek, viszont léteznek közvetett utalások jelenlétükre. A katonaság létszáma hol nőtt, hol csökkent, de mindenképpen a fogyasztás megnövekedését jelentette. Különösen a hadjáratok előkészítésénél növekedett meg a mobil kereskedők szerepe. Arra is vannak utalások, hogy a katonai parancsnokok sem vetették meg a hadiipari vállalkozók többletjövedelméből származó részesedést. Egy másik korszakból ugyan – 1720 – maradtak fenn utalások arra, hogy Heister tábornok védelme alatt „tömérdek" zsidó, görög, rác és örmény telepedett le a városban, akik csak neki fizettek, miáltal védelmet nyertek.[8] Egészen bizonyos, hogy ez a gyakorlat korábban sem lehetett másként. Arra is van utalás, hogy az 1567-es tűzvész után újjáépülő városban már volt „Judengasse" és hozzá közel egy zsinagógának használt ház. Ha a földrajzi elhelyezkedést nézzük, akkor ezek közvetlenül a legveszélyesebb részen, a városfal peremén helyezkedtek el.

A győri zsidók sorsa és földrajzi mozgása a katonavárosi szerepkör lecsengésével sajátosan alakult. A település 1743-tól vált szabad királyi várossá, de már 1747. dec. 11-én megszületett az a tanácsi határozat, amely a városból való kiűzetésükről szólt. Nem tudjuk pontosan, hogy hány személyt érintett ez, de nem lehettek többen 300-nál. A kiűzetés – akárcsak korábban az evangélikusok esetében – itt is szimbolikus volt. A Rábca folyó túlpartjára, a püspök által birtokolt Sziget faluba költöztek. Legkorábbi adatunk 1791-ből van, amikor az egyház 30 család letelepedését engedi évi 200 Ft-ért. Megtiltja ugyan további családok befogadását, de ezenkívül teljes önállóságot biztosít a közösségnek. Imaházat tarthatnak fenn, bírát választhatnak, aki a belső ügyek mellett még a zsidók és a keresztények közötti vitás ügyeket is rendezi.[9] Ha a családok létszámát nézzük, nagy családokban lehet csak gondolkodni. Az első pontosnak tekinthető adatot az egyházi sematizmusok 1804-től rögzítik. A kiköltözés óta mindössze 13 év telt el, de ebben az összeírásban 351 zsidót említenek, ami a lakosság 9,6%-a volt. A folyók által szabdalt tér és a joghatóságok eltérése lehetőséget teremtett arra, hogy elküldjék őket, de lényegében mégsem mentek el, hiszen alig pár száz méterre költöztek a centrumtól. Ettől kezdve viszont ez a terület vált földrajzi identitásuk központjává, még akkor is, ha többségük már nem élt itt.

Jól bizonyítja ezt a helyzetet az új zsinagóga építésének az ügye. Egy vallási közösség, ha anyagilag elég erőssé válik, vizuálisan is prezentálni akarja létét. A középkortól egészen napjainkig ennek legpregnánsabb formája a templomok építése volt. Nemcsak egyszerű istentiszteleti helyre volt szükség, hanem az anyagi erő, vagy akár a politikai befolyásolás függvényében az elhelyezése is fontos volt. Ez történt Győr esetében is, amikor a gabonakereskedelem jóvoltából anyagilag is megerősödött közösség egy nagyon szolid és nem túl impozáns imaház helyett (az egyik a Kígyó utcában volt – nagyon kis utca –, a másik pedig egy vendégfogadó emeletén rejtőzött) végre reprezentatív zsinagógát kívánt építeni. Ekkor még az 1860-as évek elején járunk, és a zsidóság tehetősebb rétegei már kezdtek elköltözni az egykor őket befogadó Sziget faluból. A közösség belső feszültsége érezhető volt. A szigetiek – a csoport szegényebb rétege – úgy érezték, hogy a városiak az ősi talaj elhagyására „kívánják őket kényszeríteni". Az 1920-as évek végére visszatekintve Kemény József szerint komoly küzdelmek voltak, különböző alternatívák merültek föl, végül a képviselők gyülekezete, amely szinte kizárólag igen tehetős vállalkozókból állt, meghozta az elhatározást. A már említett Kemény József így értékelte ezt a döntést: „A határozat arra vall, hogy végre többségre jutott az a felfogás, hogy a zsidóság, ha kifejtheti gazdasági és kulturális erejét, ha tevékenységének súlypontja mindinkább a városba helyeződik át, reprezentatív temploma – bármely kegyeletes emlékek fűződnek a köveihez – nem maradhat a volt gettóban."[10] Érdemes figyelni arra, hogy olyan területet vásároltak meg, ami igen közel feküdt az evangélikus közösség templomához (egy utca választotta el), a kármelita rend templomához (egy folyó határolta) és a püspöki székhely is alig pár száz méterre volt. A terület elég nagy volt ahhoz, hogy a tervezett zsinagóga megfelelő iránypontként, vagy akár ellenpontként szolgálhasson. A korabeli városvezetés ezt a törekvést egyáltalán nem gátolta meg. (Meg kell jegyezni, hogy ebben az időben a képviselő-testület szinte csak keresztény polgárokból állt.)

Már említettük, hogy az álmok megvalósulását a közvetítő gabonakereskedelem tette lehetővé. A bácskabánáti és részben az alföldi gabonát Győrön keresztül, a Dunát igénybe véve továbbították Bécs piacaira, majd onnét tovább. Ez a kereskedelmi szerepkör a lakosság 15–20%-ának adott közvetlenül valamilyen módon megélhetést. A multiplikátor hatása viszont ennél nagyobb volt. A belvárosi tér hatalmas lakóházai és középületei (iskolák, törvénykezési épületek, egyéb középületek) az ekkor keletkezett tőkéből valósultak meg. A kereskedők legfelsőbb rétege számára pedig az esetenként több száz százalékos haszonkulcs miatt szinte „amerikai" karrierekre nyílt lehetőség. A település zsidó lakossága számára ez a helyzet kiváló lehetőséget teremtett. Korábban felhalmozott tudásuk, tőkéjük és kapcsolataik kibontakoztatása előtt minden lehetőség megnyílt. Ezt az 1850-es évektől tartó két évtizednyi korszakot a zsidó vállalkozók használták ki a legügyesebben. Olyan családok neve vált ismertté és ugyanakkor megbecsültté, mint a Fleischmann, Ehler, Kőnig, Keppich, Schreiber. Az említett gazdag vállalkozók elindítottak egy térbeli mozgást Győr belvárosának legfrekventáltabb utcái felé. Ez irányú kutatások hiányában csak elszórt adatokból következtethettünk arra, hogy az általuk birtokolt ingatlanok nemcsak tekintélyes nagyságúak voltak, hanem iránypontként is szolgáltak. (A Schreiber család háza a Megyeháza, a Kőnig családé pedig a Városháza mellett volt.) A leggazdagabb csoport térbeli mozgását a későbbiekben mások is követték.

Az egyházi sematizmusok feldolgozásából jól kibontható a győri zsidó lakosság számszerű gyarapodása.

8 Borovszky, 1910, 363.
9 Idézi Kemény, 1930, 18.
10 Kemény, 1930, 67.

A győri zsidó lakosság számának növekedése

Év	Fő	Százalékos arány	Városrész
1804	351	9,6	Sziget
1809	358	12,0	Sziget
1819	354	20,5	Sziget
1830	720	17,3	Sziget
1840	850	19,8	Sziget
1851	1243	31,0	Sziget
1861	1318	35,2	Sziget
1872	2885	12,0	Győr egésze
1881	3826	14,6	Győr egésze
1891	4036	17,3	Győr egésze
1901	5317	15,7	Győr egésze
1910	5418	9,6	Győr egésze
1917	5647	13,2	Győr egésze
1928	6023	12,3	Győr egésze
1940	4967	9,7	Győr egésze

(Forrás: Az egyházi sematizmusok adataira alapozott saját szerkesztés.)

A számszerű mozgás nyomon követése után számunkra izgalmasabb kérdés a keresztény és a zsidó lakosság kapcsolata. A korabeli társadalmi nyilvánosság legkülönbözőbb forrásait – újságokat, kiadványokat –, valamint a szóbeli visszaemlékezéseket áttekintve Győrben az antiszemitizmus legminimálisabb megnyilvánulásaival találkozhatunk csak.

A Győr vállalkozó elitcsoportjai közötti küzdelem kiegyenlített volt, és nem egy esetben a zsidó vállalkozóknak kellett kapaszkodniuk keresztény társaik után. Ha a közvélemény szemében leggazdagabbnak tartott tucatnyi polgárcsaládot nézzük (az adólisták ezt pontosan visszaigazolták), akkor bizony a keresztények túlsúlyban voltak. Nem alakult ki státusirigység, még féltékenység sem. A kereskedőváros–iparváros modellváltásnál számtalan esetben találtunk igen magas fokú együttműködési készséget a különböző vallású elitcsoportok között. Ennek az okát nemcsak a győri polgárság befogadó hajlandóságában, rugalmasságában és nyugatos polgári értékeiben találjuk, hanem a helyi zsidó lakosság mentalitásában is. Már nagyon korán együtt éltek helyi polgárokkal, és ha a betelepülés irányát nézzük, akkor a nyugati országokból vagy a környező településekről érkeztek. A sematizmusok adatai alapján – ez nyilván országosan is így volt – a környező falvakban a kereskedelmi és egyéb szolgáltatási funkciókat igen gyakran, de korántsem kizárólag ők látták el. Egy közeli településen, Gyömörén (Győrtől kb. 25 km) már a 19. század közepétől valóságos kis zsidó kolónia alakult ki jesivával. Sem a településen, sem pedig a szomszédos falvakban a vészkorszakig semmi konfliktus nem volt a keresztények és a zsidó lakosság között. Szórványadataink vannak arra nézve, hogy sokan érkeztek a környező településekről a nagyobb lehetőséget kínáló Győrbe. A győri zsidóság szinte kizárólag neológ volt, megjelenésében, viselkedésében nem különbözött a keresztény polgárság helyi szinten értelmezett nagy- vagy akár középpolgári csoportjaitól. Egy szóbeli visszaemlékezés szerint szinte élményszámba ment Győrben pajeszos, kaftános zsidót látni, akik nem is nagyon mozdultak ki a szigeti városrészből. Egyszerűen fogalmazva a győri zsidó vállalkozó elsősorban vállalkozó, utána győri és csak ezt követően zsidó. A vallásosság mint identitásképző, csoportképző, ezzel összeforrasztó, egyben kirekesztő szempont Győrben a 19. század végére már alaposan meggyengült. A józan polgári pragmatikus értékrend mindig felülírta a vallási törésvonalakat. A város mindmáig legnagyobb formátumú polgármestere, Zechmeister Károly (szolgálati ideje 1888–1906) evangélikus volt, a város tiszti főorvosa, Pfeiffer Fülöp és a városi tűzoltóparancsnok, Erdély Ernő pedig zsidó származású. Hagyatéki leltárak arról tanúskodnak, hogy a katolikus közélet aktív szereplőinek a háziorvosa igen gyakran zsidó volt. Így az sem meglepő, hogy a századforduló tájékán igen erős és aktívan működő Kisfaludy Károly szabadkőműves páholy vezetője, Mihalkovics Tivadar és számos tagja keresztény volt.

Az együttélés térbeli keretei

A zsidó vállalkozók szerveződése a keresztény társadalomba zökkenőmentesnek tekinthető. Szó sem volt foglalkozási, vagy akár területi szegregációról. A korabeli lak- és címtárak, valamint a második zsidótörvény által elrendelt összeírás számítógépes feldolgozása ezt bizonyítja. Ez utóbbi lista 506 tételt (nevet, foglalkozást, utcát) tartalmaz.[11] Közülük 67-et töröltek, akik elhaláloztak vagy elköltöztek, a feldolgozásba ezeket is bevontuk, hiszen társadalomtörténeti elemzést végeztünk, és ezek a polgárok hosszú ideig éltek és tevékenykedtek Győrben. Elsősorban a foglalkozások és a területi elhelyezkedés érdekelt bennünket. A nevek esetünkben csak abból a szempontból voltak fontosak, hogy a helyi viszonylatban valóban gazdagnak tekinthető családok milyen arányban kerültek be. A nevek mögött ugyanis mindig család rejlik.

[11] GYVL: Az intézményben őrzött külön jegyzék.

Becslésünk takarhat szubjektív hibákat, de maximum 20 családot tekinthettünk valóban tehetősnek. A lista tehát a helyi zsidó felső középosztálytól az alsó középosztályig terjed. Kimaradtak belőle az orvosok, jogászok, valamint a gazdasági és műszaki értelmiség. Ez utóbbi Győrben az 1930-as években már korántsem elhanyagolható létszámú és erejű csoport volt. Ugyancsak hiányzott belőlük az a szegényebb csoport, melynek tagjai munkásként, vagy egyéb alkalmazottként dolgoztak valahol. Ha a listában szereplő vállalkozókból képezünk egy négytagú családot, akkor ez a helyi zsidó társadalom 40%-át, ha viszont 6 tagú családban gondolkodunk, akkor 60%-át jelenti. Valószínű, hogy az utóbbi adathoz hasonlatos a valóságos arány. A listára felkerült vállalkozók 63%-a kereskedelemmel foglalkozott. A nehezen kezelhető foglalkozásokat (ugyanazt a foglalkozást többféle módon írták le) 36 nagyobb csoportba tudtuk rendezni. A foglalkozások megoszlása az iparosodó és urbanizálódó városba való beépülést jelenti. A kereskedők 235 fős csoportjának közel 60%-át az élelmiszer-, a vegyes-, a textil-, és a divatáru-kereskedők jelentették. Lényegében minden kereskedelmi ágban megtalálhatók voltak. Inkább csak az érdekes, hogy hol voltak kevesen, pedig ott a sztereotípiák alapján számítani lehetett volna a megjelenésükre. Használtruha-kereskedelemmel (zsibárus), nyersbőr- és tollkereskedelemmel mindössze 24 vállalkozó foglalkozott, ami az egész csoport 5%-át jelentette. Vendéglősből és kocsmárosból mindössze 15 vállalkozót tartottak nyilván (3,3%), pedig ennél sokkal több vendéglő és kocsma volt a korabeli városban. Pusztán érdekességként említjük, hogy rögzítettek még 8 sertéskereskedőt és egy kölcsönkönyvtári vállalkozót.

Az iparosok 271 fős csoportját 38 nagyobb kategóriába tudtuk rendezni. Körükben szinte minden korabeli szakma feltűnt. Az iparosok közel egyharmadát a szabók, kalaposok, hímzők és egyéb, ruházattal kapcsolatos vállalkozások adták. Találtunk még 30 cipészt (a zsidó iparosok 15%-a), 12 fodrászt (4,4%), 10 fényképészt és 6 fogtechnikust. Feltételezhetjük, hogy a korabeli fényképészek és a fogtechnikusok döntő része zsidó származású volt. Pusztán érdekességként említjük meg, hogy rögzítettek még egy-egy aranyművest, hajóácsot, cséplőst, kirakatrendezőt és takarítót.

A foglalkozási szerkezetnél talán fontosabbnak tekinthető a vállalkozások térbeli elhelyezkedése. A korabeli felvétel alapján Győr 121 utcájában (terén) található legalább egy zsidó vállalkozó. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy az 1930-as évek elejére már belakták az egész várost. Természetesen tudjuk, hogy a lakóhely és a vállalkozás helyszíne nem minden esetben esett egybe, de számunkra a városi térben való megjelenés volt a fontos. A korábbi szigeti lakóhelyük a két világháború között majdnem kiürült. A jegyzékben rögzített vállalkozások legfeljebb 13–15%-át tudtuk ehhez a területhez kötni. A közvetlenül szomszédos Újvárosban arányuk maximum 10%-os lehetett. Nyilvánvaló, hogy a legszegényebb réteg még a régi helyén maradt, de ezeket nem rögzíti a forrás.

A vállalkozások háromnegyede a belvárosi utcákra összpontosult. Tudni kell azt is, hogy a zsidó származású orvosok, ügyvédek is ebben a térben éltek. (A belvárosi tér egy maximum 400 méter sugarú kör, amelynek bejárása gyalogosan 15–20 perc.) Ezen a területen találtuk meg a vállalkozók 53%-át. Szükséges azonban egy észrevételt tenni. A Baross úton, amely a korabeli Győr legreprezentatívabb bevásárlóutcája volt, jelenlétük talán 30%-osra becsülhető. Jó lenne ismerni az egyes utcákban működő kereskedők és iparosok vallási megoszlását. Ezt csak becsülni tudjuk, hiszen az 1938-as adatokhoz legközelebb álló pontos utcajegyzékünk, amelyben a vállalkozásokat leírják, 1915-ből származik. Az is valószínűsíthető, hogy a vállalkozások száma 1915-től az 1930-as évekig nagymértékben nem nőhetett, hiszen az utca földrajzi tere ezt nem tette lehetővé. Azt is felmértük, hogy 1904-ben a Baross úton bő 5 m-re esett egy vállalkozás, ami 1915-re 4 m-re csökkent. Ennél már jobban nem lehetett zsugorodni, pontosabban nem nőhetett a vállalkozók száma. Ugyanez az arány a szomszédos és ugyanolyan hosszúságú Deák úton a jelzett két időpont között 9-ről 7 méterre csökkent. Így a legfontosabb belvárosi utcákban levő zsidó vállalkozások arányát 50% alá tehetjük. Ennél sokkal fontosabb, hogy a Baross utcában lévő irányadó vállalkozók üzlethelyisége igen nagyméretű volt. Ilyennek tekinthető Sándori Ferenc vaskereskedése, Kocsis Jenő áruháza, Kőnisgberg Gusztáv és Alexy Géza kereskedése. Ők keresztény vállalkozók voltak. Fennmaradt egy korabeli fénykép a Salzer testvérek kereskedéséről, ami igen szolid méretű volt, és azt is tudjuk, hogy csak nagy nehezen tudtak helyet kapni a Baross úton. A belvárosi térhez tartozó legnagyobb kereskedőház, amely kétszintes volt, az ugyancsak katolikus Kreszta család tulajdonában állt. Győr leghosszabb utcájában, a Kossuth úton, amely Szigetet és Újvárost választja el, valamint közvetlenül kapcsolatot teremt a Belvárossal, 170–180 vállalkozás működött, amelyek közül a zsidók arányát legfeljebb 20%-ra becsülhetjük. Mindössze egyetlen „zsidó utcát" (Judengasse) találtunk, a Híd utcát – a három városrész között ez összekötő, egyben elhatároló utca is volt –, ahol a zsidó vállalkozók aránya 90%-osra becsülhető. Igen szolid megjelenésű boltjaikkal kimondottan a városi lakosság szegényebb rétegeinek igényeit elégítették ki.

A győri elit reagálása az 1944-es év politikai és emberi válságára

A gazdasági mentalitás fontos részét képezi az előnyszerzés, az előnymegtartás és a hátrányelhárítás. Láthattuk, hogy az 1850-es évektől az 1890-es évek váltásáig mindegyik magatartási jegy megjelent Győrben. Minek volt köszönhető ez a rugalmasság és realitásérzék? Itt kell visszakanyarodnunk az útfüggőségre és az időtényezőre. Városunkban – akárcsak az ország egészében – a helyi társadalom szerves fejlődését az 1848–49-es szabadságharctól a II. világháborúig, vagy annak előszeléig (itt a zsidótörvényekre gondolok) a külső politikai erőtér nem zavarta meg. A családon belül és a városi elit mikro- és makroszöveteiben két-három generáció tapasztalata és magatartásmintája hagyományozódhatott át.[12]

Ennek a magatartásmintának a gyökerei pedig a város régebbi múltjába nyúlnak vissza. A katonaváros, püspöki székváros, patrícius jellegű polgárváros, nyitott kereskedőváros, majd iparváros változtatási igényében és küzdelmében mindig az új elfogadása győzött. A gazdasági

12 Az I. világháborút követő traumatikus változások következtében a határszéli nagyvárosok közül talán Győrt érte a legkisebb veszteség. (Erre külön vizsgálatok nincsenek.)

és emberi kapcsolatok mindvégig nyitottak voltak. Ennek köszönhető a város befogadó jellege.

A győri elit magatartását a realitás- és szociális érzék, a szolidaritás és a személyes felelősségtudat jellemezte. Ezek a saját megállapítások sokban hasonlítanak Dolores L. Augustine és Pamela Pilbeam egészen más időszakra vonatkozó megállapításaira, melyek szerint a sikeres polgár magatartásjegyeit a barátság mintái, a társadalmi kötelezettségek mértéke és foglalkozásbeli (professzionális) kapcsolatai határozzák meg.[13]

A gazdasági válságok leküzdésén és a sikeres modellváltásokon túl a városi elitet, azok értékeit a második világháború eseményei, így a zsidótörvények és a velük kapcsolatos magatartásmódok is jellemezték. Győr zsidó társadalma a 19. század közepétől igen gyorsan szervesült a város más vallású népességéhez. Ez a település zsidóságának elsöprő többségű neológ vallásából, az ebből következő külső megjelenéséből és döntően a mentalitásából következett. Ehhez természetesen partnerként kellett a keresztény gazdasági-politikai elit befogadó, lehetőségmegragadó szemlélete is. A helyi gazdasági életet modernizálni kívánó ipari részvénytársaságoknál, vagy akár a társadalmat jobbítani igyekvő szabadkőműves páholyoknál a város legkiválóbb polgárai felekezeti hovatartozás nélkül tudtak együttműködni. Ennek egyik, ha nem döntő oka, hogy a vállalkozási konkurrencia nem etnikumokhoz, hanem személyes teljesítményekhez kötődött.

Egy társadalom – és ez a lokális közösségekre még inkább igaz – minősítője az, miképpen bánik a betelepült idegenekkel, kisebbségi vallási, etnikai csoportjaival. Győr esetében a századfordulót követően a lakosság 10%-a tartozott a zsidó vallásúak körébe. A gazdasági elit körében stabilan 30% körüli pozíciót birtokoltak, míg a törvényhatósági bizottságban a képviselők 20–30%-nyi arányát jelentették. Megkerülhetetlen szereplői voltak tehát a város gazdasági és politikai életének. Ha a korabeli polgári társadalom kapcsolatrendszerét, érintkezési kultúráját vizsgáljuk, akkor nem találkoztunk olyan feszültséggel, amelyet kifejezetten a zsidó és keresztény közösség ellentéte indukált volna. A gazdasági társaságok és a különböző civil szerveződések tagságát áttekintve nagyfokú együttműködés mutatható ki. A legjobb példája ennek az 1901-ben alakult Philantrópia szabadkőműves páholy, amelynek munkájába keresztény polgárok is bekapcsolódtak. A két vallási csoport közti zavartalan kapcsolatra utal két visszaemlékezés,[14] amelyben nem említenek sérelmeket. Szólni kell viszont a Győri Püspökség által megjelentetett Dunántúli Hírlapról, amelyben rendszeresen jelentek meg óvatosabb, esetenként durvább, csipkelődő írások. Ezek hatása elenyésző volt. A sikeres vállalkozók leszármazottaival történt beszélgetésekben rákérdeztünk erre (a második generáció még képes volt emlékezni az 1910-es és az 1920-as évekre), de ők sem érzékeltek ilyen gondot.

Ezt a zavartalan kapcsolatot, a társadalmi események és kötelezettségek működését jelzi egy ünnepségsorozat, amely annak a márványtáblának a felavatását kísérte, amely az I. világháborúban elesett 85 győri zsidó származású hősi halott neveit örökítette meg. 1923 őszét írtuk ekkor még. Az avatóünnepségen részt vett a Honvédelmi Minisztérium küldöttsége, a győri honvédezred díszszázada, a városi és megyei közigazgatás vezetői és a keresztény egyházak képviselői.[15] Győr megyéspüspöke, Fetser Antal maga is megható szavakkal emlékezett. A békés hangnem az 1930-as évekre is kiterjedt. 1931 tavaszán, a megyéspüspök beiktatásának negyedszázados jubileumán dr. Schwarz Mór, Győr főrabbija feltűnő tisztelettel – nyilván szónoki fordulatoktól sem mentesen – méltatta a főpap tevékenységét. Szinte minden zsidó vallású győri emlékezett még arra, hogy az 1920-as évek kezdetén megjelenő antiszemita hullám a várost lényegében elkerülte.

Az együttélés és a segítő kapcsolat több szintéren működött. Még a századforduló környékén az egykori dúsgazdag gabonakereskedő család egyik leszármazottja, Schreiber Ignác diákokat támogató alapítványt hozott létre, amelyben felekezeti hovatartozástól függetlenül segítette a rászorulókat. Back Hermann alapítványa – noha a család már régen kikeresztelkedett – kezdő vállalkozókat segített.

Az első világháborút követően is öt zsidó vallású győri polgárhoz köthető alapítvány létrehozása. Kohn Berta és testvére, Jenny a városi kórházat támogatja olyan jelentős összeggel, amelyet még Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter is méltat. Buchwald Lajos és Schmiedl H. János gyárosok 1925 júniusában munkásokat segélyező alapítványt jegyeztettek be. Nem csodálkozhatunk, ha a város mértékadó polgári elitje nem enged a maga közelébe semmilyen antiszemita hangot. 1934 augusztusában dr. Szauter Ferenc polgármester méltatta dr. Schwarz Mór főrabbi közgyűlési tag tevékenységét, amit a törvényhatósági bizottság határozatában rögzített.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Győrben a liberális és szociáldemokrata pártok együttes támogatottsága a Horthy-rendszer átlagában messze meghaladta a konzervatívakét. Sőt, amikor 1939-ben liberális pártok hiányában csak a Magyar Szociáldemokrata Párt létezett, a helyi választóktól százalékosan messze nagyobb támogatást kapott, mint Budapesten. Az előbb leírt kapcsolatok tehát nemcsak a gazdag polgári elit értékrendszerét tükrözik, hanem a győri lakosság széles rétegének véleményét is megjelenítik.

Később azonban a nagypolitikai erőtér is átrendeződött, akárcsak korábban a gazdasági. A II. zsidótörvény megszüntette a Győri Hírlapot, és 1939. október 1-jétől a Győri Nemzeti Hírlap megjelenésével a városi polgárok tájékoztatását teljesen a jobboldali, sőt a szélsőjobboldali médiumok vették át. A helyi polgárság körében – ugyancsak központi akaratra – már korábban megkíséreltek elindítani egy átrendeződést. Az 1919-ben alapított Baross Szövetségnek 1937 júliusában, Győrben is létrejött a helyi csoportja.[16] Első helyi tétova lépései csak a fővárosi hírek és a központi magatartásminták (elvárások) közvetítésében merültek ki. A szövetség helyi tagnévsorának áttekintése arra enged következtetni, hogy a mértékadó városi polgárság kellő óvatossággal közeledett a

13 Augustine, 2001,68–80.; Pilbeam 2001, 61–67.

14 Quittner, 1996, Körner, 2005.

15 Lónyai, 2004. A két világháború közötti éveket és a vészkorszak eseményeit ez idáig ebből a szempontból csak Lónyai Sándor tekintette át röviden. Az események részletes feltárása még sok kutatást igényel.

16 Győr Megyei Jogú Város Levéltára X/1. A Baross Szövetség győri csoportjának az iratai 1937–1944. Az iratanyag még teljesen feldolgozatlan.

szervezethez. Az előnyökkel való minden csábítás ellenére rengeteg apró-cseprő személyi üggyel voltak elfoglalva. A helyi nyilvánosság megszerzéséig ismertségük sem volt túl jelentős. Nem csak a mértékadó győri polgárság tartotta magát távol tőle, még a vezetőik sem örvendtek túl nagy presztízsnek. Az úgymond nemzeti keresztény iparosokat és kereskedőket tömörítő szervezetnek előbb egy ügyvéd, majd egy orvos lett a helyi vezetője. Igaz, hogy az utóbbi rendkívül ambiciózus volt, de rajta kívül kevesen dolgoztak.

A háborús eseményekkel egyidejűleg a helyi sajtóban állandósult az antiszemita retorika. Ez elég egyszerűen épült fel. A zsidók hol „külföldi ügynököknek" segítenek, hogy a háborús győzelmi esélyeket rontsák, más híradásokban „fiatal keresztény lányokat kísérelnek megrontani", vagy éppen rémhíreket terjesztenek. Faktoidok tömkelegével bombázzák a győri polgárokat, 1944-től pedig a zsidók elleni intézkedésekről tudósítanak rendszeresen. Természetesen nem maradhattak ki azok a hírek sem, amelyekben a zsidókat segítő keresztény polgárokat ítélték el, kiemelve, hogy ezért milyen büntetést szabott ki rájuk a törvény.

Számunkra az a kérdés, hogy miképpen reagált erre a győri lakosság. Az újság által szított lelkes antiszemitizmus hatásával nem voltak megelégedve a szerkesztők, amit több esetben erős rosszallással közöltek is. 1944. április 21-én a győri József Attila Kör 15–20 tagja tüntető sétát tartott a Baross úton, gallérjukon sárga szegfűvel. Hozzátehetjük, nem kis bátorság kellett ennek az egyszerű tettnek a végrehajtásához ezekben az időkben. Itt lényegében a kulturális elit egyik megnyilvánulásával találkozhatunk, de legalább ennyire fontos, hogy mit csinált ezekben a hetekben a városvezető politikai elit. Legnehezebb próbatételnek a gettósításról szóló rendelet végrehajtása bizonyult. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy olyan zsidó polgárokkal szemben is foganatosítani kellett, akik hosszabb-rövidebb ideig a képviselő-testület tagjai voltak, tehát munkatársi kapcsolatban álltak a polgármesterrel, illetve a rendelet kidolgozóival. Számuk nem volt kevés, hiszen az elmúlt bő 20 év során 50 és 100 közé tehetjük azokat, akik virilisként, vagy választóként, vagy a vallási képviselet tagjaként megfordultak a törvényhatósági bizottságban.

A város polgármestere, Koller Jenő a lehető leghumánusabb megoldást terjesztette a miniszterelnök elé. A fővárosi minta alapján három házcsoportot alakított ki. Eszerint lettek volna tiszta zsidó, tiszta keresztény és vegyes utcák. Az első tervet megvizsgálva láthatjuk, hogy az ún. zsidó utcákon, illetve tereken (Batthyány utca, Bisinger sétány, Deák, Kisfaludy, Király, Dunaszer, Czuczor és dr. Kovács Pál utcák) már eleve sok zsidó tulajdonú ház, illetve lakás található, valamint ezek az épületek nagy alapterületűek voltak, és folyóvízzel, fürdőszobával való ellátottságuk is nagyon jó volt. A lehető legkevesebb embernek kellett volna költöznie, a családok segíthették volna egymást, illetve a higiéniás körülmények is jók voltak. Már megkezdődött a költözködés, amikor Jaross Andor belügyminiszter nem értett egyet ezzel a megoldással, mondván, hogy a győri zsidó lakosságot egy jól ellenőrizhető és elzárható területre kell telepíteni. A gettó új helyét 1944. május 15-én jelölték ki a Mosoni-Duna, a Rábca és a Bercsényi liget határolta területen. Mondani sem kell, hogy a belügyminiszter részéről ez kimondottan embertelen megoldás volt. A győri zsidó és nem zsidó lakosság lakóhelyei az 1870-es évektől fokozatosan keveredtek. Az egykori zsidó városrészből a tehetősebb polgárok beköltöztek a város központi részeibe. 1904-től pedig Sziget és Győr egyesítésével még inkább felgyorsult ez a folyamat. Az üresen maradt, alacsony komfortfokozatú kisebb házakat, lakásokat a keresztény polgárok vásárolták meg. Itt is volt tehát alapos keveredés, és elzárni sem lehetett, a körülmények viszont sokkal kedvezőtlenebbek voltak: kis házak, szűk tér, rossz higiéniás feltételek. A belügyminiszternek még ez sem tetszett. A város próbálja halasztani az áttelepítést a harmadik – borzalmasnak nevezhető – gettóba, de a győri elit ekkor már teljesen tehetetlen, noha még az egyházi vezetők is mindent megpróbálnak. Jól bizonyítja ezt, egyszersmind a helyi elit egységét, hogy Apor Vilmos, aki a III. zsidótörvény időszakában foglalta el püspöki hivatalát Győrben, mindent megtett, hogy segítsen az üldözötteken. A zsidóság védelme érdekében minden általa elérhető eszközt felhasznált. A Magyar Szent Kereszt Egyesület elnökeként jogi és anyagi segélyt biztosított számukra, és kapcsolatai útján is igyekezett segíteni a zsidókra nehezedő nyomáson. Leveleket írt, táviratokat küldött az egyházi és a világi vezetőkhöz. Még publikálatlan levéltári adatok bizonyítják, hogy a zsidók védelmében heves szóváltásba keveredett a megye főispánjával, aki közölte vele, hogy ő már nem tehet semmit. 1944 júniusában személyesen kereste fel a Budai úti barakkokat, hogy élelmet és gyógyszert vigyen, illetve lelki segélyt nyújtson a zsidó származású keresztényeknek. Az őrség azonban durván és megalázó módon visszafordította. A Budai úti barakkok, melyek az I. világháborúban katonai szükségkórháznak épültek, 1944-re szinte lakhatatlanná váltak. Ki gondolta volna, hogy ez a romhalmaz győri polgárok ezreinek lesz a hajléka, még ha csak rövid időre is.

A Győrhöz szorosan kötődő bencés rend pannonhalmi főapátja, Kelemen Krizosztom – helyzeténél fogva – nagyobb sikerrel járt. Felkereste a Nemzetközi Vöröskereszt magyar megbízottját, és megállapodtak, hogy a település egészét gyermekmenhelynek tekintsék, és így a Vöröskereszt védelme alá helyezzék. Céljukat elérték, így a menekültek között több ezer zsidónak is sikerült túlélni a háborút. Tevékenységéért 1998-ban megkapta a posztumusz „Világ igaza" kitüntetést.

A győri polgárság, amelynek toleranciája az itt működő egyházakat is áthatotta, a vészkorszak idején is megpróbált valamit tenni az üldözöttekért. Az ország sorsát és a települések életét azonban ekkor már a nagy történelmi erőtér határozta meg.

Sajnos a hosszú idő alatt kiformálódott értékrendszer és magatartásmód nem tudott generációk során áthagyományozódni, hiszen az ország és a települések élete az 1930-as évek végétől többször is törést szenvedett, és a folytonosság helyett a múlt megtagadása vált vezérlő elvvé.

FORRÁSOK

A Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában található egyházi sematizmusok számítógépes feldolgozása

A Győr Megyei Jogú Város Levéltárában külön jegyzékként található, a második zsidótörvény utasítására készült lista számítógépes feldolgozása

Győr Megyei Jogú Város Levéltára X/1. A Baross Szövetség győri csoportjának iratai 1937–1944. Az iratanyagból adatokat vettünk át, de a forrás egésze teljesen feldolgozatlan.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Agustine, Dolores 2001: Beérkezés a felső osztályba. In: Műhely 2.
Borovszki Samu, 1910: Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. Budapest
Gecsényi Lajos, 1979: Győri céhek a XVI. század második és a XVII. század első felében. In: Arrabona 21. 145−166.
Gecsényi Lajos, 1984: Katonák és polgárok a győri végvárakban a XVI–XVII. században. In: Hadtörténeti közlemények 4. sz. 664−686.
Kemény József, 1930: Vázlatok. A győri zsidóság történetéből
Körner András, 2005: Kóstoló a múltból. Budapest
Lónyai Sándor, 2004: A Numerus Causustól Auswitzig. Budapest
Eva Qittner, 1996: Az emlékezés kavicsai. Győr
Pataki László, 1985: A győri református egyház története. Győr
Payr Sándor, 1924: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerült Története. Sopron
Pillbeam, Pamilea, 2001: Kik voltak a középosztálybeliek? Műhely 2.
Szakál Gyula, 2002: Vállalkozó győri polgárok. Budapest

*A tanulmány egy hosszabb és átfogó elemzés bevezető része, amely Győr történeti modellváltásait és annak társadalmi hátterét vizsgálja egészen a rendszerváltást követő évekig. A kutatást a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” című kutatási pályázata támogatja.

Koppány Attila festménye

VARGA BALÁZS

A győri politikai és közigazgatási elit a koalíciós időszak (1945–1948) helyi sajtója tükrében*

I. Bevezetés

Az 1945 és 1948 közötti korszak Győr város sajtójának történetében az egyik legmozgalmasabb, legszínesebb időszaknak tekinthető. A változásokat az újonnan megjelenő sajtóorgánumok sokasága jelzi: 1945. április 25-én indul a demokratikus pártok politikai napilapja Szabad Győr címmel; három nappal korábban jelenik meg a Nemzeti Parasztpárt hetilapja, a Győri Szabad Szó; augusztus 5-én kerül utcára a város kommunista napilapja, a Dunántúli Szabad Nép; ugyanakkor lát napvilágot a szociáldemokraták Barátság című hetilapjának első száma, melyből szeptember elején Győri Munkás címmel napilap lesz, és a példákat még hosszan lehetne sorolni.[1]

A korszak kutatójának, mint látható, számos megyei és városi napi- és hetilap áll rendelkezésére, hogy választott témájához értékes információkat gyűjtsön. Természetszerűleg a cikkeket, híreket többnyire szigorú forráskritikával kell kezelni, hiszen a különböző sajtótermékek mindig az azt megjelentető párt álláspontját, ideológiáját képviselik, így általában szubjektív nézőpontot tárnak az olvasó elé. Ezzel együtt – mivel a politikai elit tagjai mindennapos szereplői a különböző híradásoknak – a pozíciókban bekövetkezett változások, az életutak részben rekonstruálhatók a sajtó segítségével.

A város és a megye lapjai 1945 áprilisától folyamatosan írtak a pártok nagygyűléseiről, amellyel kapcsolatban azok megyei és városi vezetőit is próbálták megismertetni az olvasókkal. Bőségesen cikkeztek a városi és a megyei közigazgatás újjáéledéséről, a kulcsfontosságú pozícióba kerülő személyekről. Az új elit egyes tagjait győri kötődésük révén sokan ismerhették a városban, mások viszont távoli megyékből kerültek ide a világháború után, ezért származásuk, életpályájuk, mentalitásuk stb. felvázolása mindenképpen indokolt volt a helyi orgánumok részéről.

II. Az új elit megjelenései a győri sajtó (Szabad Győr) első három hónapjában

A megyei és városi történések – mint korábban említettem – 1945. április 25-étől követhetők a sajtóban. Az első három hónapban (1945. július 31-ig) a Szabad Győr, mint a város egyetlen lapja töltötte be kizárólagosan az információnyújtás szerepkörét. A különböző cikkek, beszámolók hangvételében, tartalmában is megmutatkozik, hogy egy koalíciós lapról van szó, hiszen az időszak minden meghatározó pártjáról, vezető személyiségeikről, illetve nagygyűléseikről közel egyforma terjedelemben számol be az orgánum. Az újságban megjelent cikkek leginkább arra fókuszálnak, hogy lényegre törő módon hírt adjanak a városban újonnan alakult vagy újjászerveződött testületekről, szervezetekről és azok meghatározó tisztségviselőiről. Érdekes, hogy a Szabad Győrnél nem érezték szükségét annak, hogy életpályájuk, korábbi munkásságuk megjelenítésével az olvasók számára bemutassák az új elit tagjait.

Ez alól csak egyetlen esetben tesznek kivételt, mikor is az 1945. június 19-ei számban dr. Tézsla Józseffel, a vármegye alispánjával, a Nemzeti Parasztpárt tagjával közölnek beszélgetést, melyben az alispán születésére (1910. március 6., Makó), származására (törpebirtokos szülők), iskolai pályafutására (Szegedi Jog- és Államtudományi Kar elvégzése Erdei Ferenccel együtt summa cum laudeval, egyéves ösztöndíj a bécsi egyetemen), illetve hivatali pályafutására (a bajai törvényszéknél volt törvényszéki bíró) vonatkozóan szolgálnak információkkal.[2]

Tisztüknél, pozíciójuknál fogva Szántó Zoltán (az MKP észak-dunántúli területi titkára és nemzetgyűlési képviselő), Molnár Ferenc (az MKP győri szervezetének titkára), Katona János (a vármegye MKP-s főispánja), dr. Meixner Ernő (a Nemzeti Bizottság elnöke és nemzetgyűlési képviselő), Udvaros István (az SZDP városi titkára, majd Győr polgármestere), Szigethy Elemér (az SZDP városi pártelnöke és nemzetgyűlési képviselő), Malasits Géza (nemzetgyűlési képviselő), dr. Velsz Aladár (ideiglenes polgármester), dr. Horváth József (helyettes polgármester), Kolonich Arnold (helyettes polgármester), illetve Domokos János (a Nemzeti Parasztpárt megyei titkára) neve köszön vissza gyakrabban a lap hasábjairól a bő három hónap leforgása alatt.

III. Helyi elit a győri orgánumokban (Győri Munkás, Dunántúli Szabad Nép, Győri Újság) 1945. augusztus és 1948. május között

1945 második felétől, ahogy az fentebb már látható volt, a legjelentősebb politikai pártok saját heti- vagy napilap létrehozására törekedtek, hogy ezeken keresztül közvetlenül szólhassanak az emberekhez, a választókhoz, szimpatizánsaikhoz.

Az elemzésbe a helyi szinten jelentős támogatottsággal és hagyományokkal bíró Szociáldemokrata Párt orgánumát, a Győri Munkást, illetve a Magyar Kommunista Párt egymást időben követő lapjait, a Dunántúli Szabad Népet, illetve a Győri Újságot vontam be.

Általános sajátosságként az újságokról elmondható, hogy szinte kizárólagosan a saját pártjuk vezető tisztviselőire, a velük kapcsolatos történésekre koncentráltak az egyes híradások során. A konkurrens pártok prominens alakjai többnyire csak említés szintjén vagy valamilyen kompromittáló ügy kapcsán jelentek meg a különböző cikkekben, beszámolókban. Utóbbi már idejekorán jelez-

1 Horváth József (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Győr, 2000, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár. 45–46.

2 Szabad Győr, 1945. június 19.

te, hogy milyen ideológiai és hatalmi ellentétek húzódnak meg a koalíciós korszak pártjai között, melyek rövid időn belül éles konfrontációhoz is vezettek.

Az áttekintést és elemzést négy fő tárgykör mentén szándékozom megvalósítani. Olyan témákat választottam, melyek gyakrabban, meghatározott rendszerességgel vissza-visszatértek a híradásokban, mutatva az időszak közhangulatának sajátosságait, a sajtó érdeklődésének fókuszpontjait a helyi vezető réteggel kapcsolatban. Vizsgálom tehát az életpályák és az életmód, a botrányok és ügyek, a balesetek és szerencsétlenségek, illetve az 1948-as helyi elitváltás témaköreit.

III. 1. Életút és életmód

Míg a Szabad Győrben csupán egy közéleti szereplőről (Tézsla József alispán) ismerhetett meg az életpályával kapcsolatos információkat az olvasó, addig az 1945 második felében beinduló, párthoz kötődő napilapok profiljának egyik meghatározó elemévé vált, hogy egyes politikusokról, főbb funkcionáriusokról rövid életrajzokat, interjúkat közöljenek.

Ezek a beszámolók többnyire adott eseményekkel kapcsolatban, mint például nemzetgyűlési és országgyűlési választások előtt (képviselőjelöltek esetében), illetve valamilyen pozícióba történő kinevezéskor, beiktatáskor, vagy valamilyen évforduló esetén jelentek meg a lapok hasábjain.

A Győri Munkásban tíz, a Dunántúli Szabad Népben három, a Győri Újságban pedig ugyancsak három olyan hosszabb-rövidebb terjedelmű cikk látott napvilágot, melyekben a politikai és közigazgatási vezető réteg személyiségeit próbálták közelebb hozni az olvasókhoz életpályájuk megrajzolásával, életkörülményeik és életmódjuk bemutatásával. A leírások természetszerűleg gyakran elfogult hangvételűek, mindenkor törekedtek „saját embereik" erényeinek kihangsúlyozására, illetve az ideológia, a közhangulat elvárásainak megfelelő életút – munkás vagy paraszt származás, szegény család, munkásmozgalmi múlt stb. – megjelenítésére.

A Győri Munkás leginkább dr. Borbély Endre, Győr-Moson vármegye és Győr törvényhatósági jogú város szociáldemokrata főispánja bemutatására helyezte a hangsúlyt. Dr. Borbély Endre neve, tevékenysége és működése – a pozíciójából fakadóan – természetszerűleg sűrűn visszaköszön a lap oldalairól, de hat alkalommal életpályájával, életkörülményeivel kapcsolatban is jelentek meg cikkek.

1946. január elején, készülve a már kinevezett új főispán Győrbe érkezésére és beiktatására, illetve 1946. júniusának első napjaiban, főispánságának (a Zemplén vármegyei pozíciót is beleszámítva) egyéves évfordulóján, a szociáldemokrata napilap dr. Borbély Endre életének főbb állomásait veszi sorba. Az írásokból kiderül, hogy szegény szülők gyermekeként 1913. június 24-én Tasnádon látta meg a napvilágot. Édesapja borbély volt, aki szembetegsége miatt megvakult, így attól kezdve édesanyja tartotta el a családot, aki hosszú időn keresztül varrással kereste meg a napi betevőre, illetve fia iskoláztatására elegendő jövedelmet. Azonban már gimnazista korában neki is dolgoznia kellett, hogy szüleinek segítsen előteremteni a tandíjra, illetve a kenyérre valót. Középiskoláit Rákospalotán, jogi tanulmányait pedig a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen végezte, ahol 1940-ben avatták doktorrá. Tizenhárom esztendős közigazgatási pályafutásából az első négy évet, mint szellemi ínségmunkás, heti hét pengő keresettel küzdötte végig. Ezt követően volt városi, postatakarékpénztári, OTI- és belügyi tisztviselő is. 1945. június 1-jén nevezték ki Zemplén vármegye főispánjává, majd 1946. január 1-jétől Győr-Moson vármegye és Győr thj. város főispánjává. Politikai és közéleti szerepvállalásához hozzá tartozik még, hogy 1945 áprilisát követően Rákospalotán az ő kezdeményezésére alakították meg a Nemzeti Bizottságot, majd az Igazoló Bizottságot. Dr. Borbély Endre, aki tíz esztendeje az SZDP tagja, nős és családos ember, katolikus vallású.[3]

A sport abban az időszakban (is) nagyon fontos szerepet játszott a társadalom életében, a különböző területeken elért sportsikerek pedig örömet, büszkeséget okoztak a sokat szenvedett embereknek. Az a közéleti szereplő, aki támogatta a sportéletet, illetve akiről köztudott volt, hogy maga is aktívan sportol, okkal számíthatott nagyobb népszerűségre, szimpátiára a nép körében.

A főispáni beiktatása előtt egy nappal megjelent beszámolóban arról cikkeznek, hogy dr. Borbély Endre meglátogatta a Barátság SE-t, ahol beszédet tartott, melyben nem felejtette el megemlíteni, hogy fiatalabb korában ő maga is aktív sportoló volt.[4]

A sport, azon belül pedig főleg a labdarúgás iránti szenvedélyét ékesen bizonyította a későbbiekben is. 1947 júliusának egyik hétvégéjén Kiskúton a Szociáldemokrata Párt népünnepélyt rendezett, melynek keretében az SZDP idősebb és fiatalabb közéleti szereplői, politikusai között focimérkőzés is lebonyolításra került, melyen a főispán is részt vett. A humoros hangvételű cikk megjegyzi, hogy dr. Borbély Endre a legjobb lövő hírében áll.[5]

A főispán anyagi lehetőségeit, életkörülményeit, illetve a kor fő problémáját, az inflációt jól érzékelteti egy másik, 1946 áprilisában megjelent, felháborodott hangvételű cikk. Az írás szerint egy alkalommal dr. Borbély Endre vasalásra adta be a ruháját, a vasalásért és a stoppolásért (a ruha ugyanis kopott volt) pedig 25 millió pengőt számoltak fel neki. A beszámoló megemlíti, hogy a főispán havi fizetése 54 millió pengő.[6]

A cikk egyértelműen azt érezteti, amellett, hogy tiltakozik a magas árak miatt, hogy a főispán meglehetősen szerény anyagi kondíciókkal bír (még új ruhára sincs pénze), ami még inkább felértékeli a városért végzett tevékenységét. Egyúttal azt is sugallja, hogy a megyei közigazgatás első emberének ugyanolyan anyagi problémái vannak, mint bármely más átlagembernek, ami által azok még inkább maguk közül valónak érezhetik őt.

A Szociáldemokrata Párt másik jellegadó képviselője a városban a korábban már említett Malasits Géza volt.

A Győri Munkás az 1945. november 4-ei választások előtt több esetben méltatta munkásságát, gyakran megemlítve, hogy Malasits már több mint 20 esztendeje Győr képviselője a parlamentben.[7] Malasits Gézáról a sajtó gyakran képeket is megjelentetett (talán ő volt az a helyi politikus, akiről a legnagyobb számban jelent meg fotó ebben az időszakban, általában ugyanaz).

3 Győri Munkás, 1946. január 4., Győri Munkás, 1946. június 5.
4 Győri Munkás, 1946. január 13.
5 Győri Munkás, 1947. július 5.
6 Győri Munkás, 1946. április 16.
7 Győri Munkás, 1945. október 31. Győri Munkás, 1945. november 4.

Az 1947. augusztusi országgyűlési választások előtt életpályájának főbb állomásait is számba vette az újság. Malasits-ot az SZDP „Great Old Man”-jének nevezik az írásban, hiszen már 73 éves és 54 éve a szocdem párt tagja. Megjelenítve a korszak által elvárt életrajzi elemeket és szófordulatokat, kiemelik, hogy a politikus a munkásmozgalom kipróbált harcosa, aki többek között 1905 és 1919 között a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségének titkára volt. Írnak külföldi tanulmányútjairól (Szerbia, Románia, Oroszország, Belgium, Hollandia, Spanyolország, Anglia), illetve visszatérő motívumként a hosszú képviselői pályafutásra utalnak – 1924 óta (23 éve) Győr parlamenti képviselője. A beszámoló kiemeli, hogy a Horthy-rendszerben végig tagja volt az országgyűlésnek, amikor pedig vidéken sehol máshol nem választottak szocdem képviselőt a parlamentbe.[8]

Medey Istvánnal, az SZDP megyei titkárával kapcsolatban két olyan beszámoló született, melyből életrajzába, életkörülményeibe nyerhetett betekintést az olvasó.

1946. november közepén egy, az FKgP részéről, Soltész Jenő kormánybiztos által indított politikai támadásra reagálva tárja fel a lapban Medey életkörülményeit és lakáshelyzetét. Nem mellékesen Soltész a Független Kisgazda című újságban Medey István közéleti tevékenységét bírálta, olyan vádakat vágva a fejéhez, mint hogy sváb kitelepítettek bebútorozott házát kapta meg, illetve a parasztság elől háziállatokat igényelt és kapott.[9]

Ahogy azt majd a későbbiekben még inkább látni fogjuk, a politikai-közéleti vádaskodás, a sárdobálás nagyon is a korszak sajátossága volt. A pártok komoly erőket megmozgatva próbálták egymás vezető személyiségeit befeketíteni, a választók előtt lejáratni. Medey a támadásra reagálva beszámol arról, hogy a város környékén, Bácsán, a munkások között él már húsz esztendeje egy kis házban. Egész vagyona egy konyha és egy fél hálószobaberendezés, ami saját munkájának érdeme. Származására, szemléletére vonatkozóan pedig közli, hogy szülei hét gyermeket neveltek fel becsületben, mindegyikőjüket egyszerű munkásnak, mert a családjának a taníttatásra már nem futotta.[10]

Az ügynek a későbbiekben folytatása nem lett, Medey meggyőzően védte meg magát a vádakkal szemben.

Az 1947. augusztusi választásokon Medey már képviselőjelöltként indult az SZDP színeiben, így Malasitscsal egy cikkben őt is igyekeztek alaposabban bemutatni az olvasóközönség számára. A már többször említett életrajzi motívumok és sablonok az ő életpályájának taglalásakor is visszaköszönnek. Az írást azzal nyitják, hogy közlik, Medey villanyszerelőből lett nemzetgyűlési képviselő, mellyel nyilván érdemeit, kiváló képességeit jelzik, másrészt a társadalmi mobilitás mindenkinek – egy egyszerű munkásember számára is – megvalósítható lehetőségét körvonalazzák, ami a korszak, illetve a későbbi kommunista egypártrendszer ideológiájának alappillérét jelentette. Még inkább éreztetve, hogy Medey milyen mélyről jött, megírják, hogy nagyapja még a hédervári grófok földjén dolgozott, mint cseléd, illetve, hogy apja malommunkásként tevékenykedett, kinek hét gyermeke közül három az első világháborúban halt hősi halált. Medey pályájának taglalásakor az első helyen tüntetik fel, hogy már 1931-ben bekapcsolódott a munkásmozgalomba, mint a Népszava kihordója. 1936-ban a faluszervezési mozgalmat irányította, 1945-ben az SZDP megyei titkára, 1947-ben pedig a Győri Munkás főszerkesztője lett.[11] Az írás – mint ahogy a korszakban a politikusokat pozitív fényben feltüntető cikkek – azt szándékozik elérni, hogy az olvasók, a szavazók Medeyt maguk közül valónak tekintsék, aki át tudja érezni problémáikat, és kész értük mindent megtenni. Éppen ezért a bemutató azzal zárul, hogy közlik, Medey egyes falvakban többször megfordult, mint összes képviselőtársa együttvéve. E mellett Medey István megmaradt egyszerű munkásembernek, aki ma is falun, Kisbácsán lakik egy földes padlójú, fél hálószobabútorral rendelkező szoba-konyhás házban.[12]

Érdekes, hogy Udvaros Istvánnal, Győr város polgármesterével kapcsolatban – amellett persze, hogy tevékenysége, munkája nap mint nap témát adott a korabeli sajtónak, illetve, hogy az 1948-as fordulat során se szeri, se száma az őt támadó cikkeknek – nem igazán jelent meg életútját, életkörülményeit taglaló írás.

Az egyetlen kivételt egy 1948-ban, újév napján született riport képezi, melyben egy visszaemlékezés során többek között hányattatásairól, börtönben töltött éveiről számol be a polgármester. A börtönben elszenvedett megpróbáltatások hangsúlyozása egyébként szintén egy olyan elem az életrajzokban, memoárokban, amellyel gyakran éltek a kommunista és a szociáldemokrata politikusok, még inkább éreztetve a baloldali eszmeiségért vállalt teljes elkötelezettségüket, áldozatvállalásukat.

„Akinek az a sors jutott, hogy szociáldemokrata párttitkár volt a Horthy-éra alatt, az nem panaszkodhat (arra), hogy veszélytelenül múlt az élete” – mondja a cikkben Udvaros István. A riportból az olvasó megtudhatja, hogy 1919-ben nyolc és fél évre ítélték, melyből két és negyed évet le is ült Szombathelyen, ahonnan közkegyelemmel szabadult. A későbbiekben is többször kapott fogházbüntetést, háromszor ült izgatásért Budapesten, Vácott és Győrött (négy napig). A Lakatos-kormány is számon tartotta személyét. 1944 októberében három és fél hétig volt börtönben – a vagongyári dolgozók erélyes fellépése miatt Szálasiék aztán szabadlábra helyezték. A riportban emellett életének egyik megrázó élményével is megismerteti a politikus az olvasókat: Győr egyik bombázása során négyéves kislánya (Marika), aki egyébként – Udvaros elmondása szerint – mindig hősiesen viselkedett az ilyen helyzetekben, teljesen elveszítette önuralmát és úgy kellett levinni az óvóhelyre. Ez az eset nagyon megrendítette Udvaros Istvánt.[13]

A Dunántúli Szabad Népben 1945 augusztusa és 1946 novembere között mindössze három olyan riporttal, cikkel találkozhat az olvasó, melyekből a Magyar Kommunista Párt prominens személyiségeinek életpályájáról tudhat meg információkat. A legalaposabb bemutatás természetszerűleg Szántó Zoltánt, az MKP megyei titkárát illette meg. Az SZDP helyi politikusaihoz hasonlóan szintén az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokat megelőzően – melyen Szántó Zoltán jelöltként indult, és képviselő is lett – olvashatunk először vele kapcsolatos

8 Győri Munkás, 1947. augusztus 10.
9 Győri Munkás, 1946. november 12.
10 Győri Munkás, 1946. november 12.
11 Győri Munkás, 1947. augusztus 10.
12 Uo.
13 Győri Munkás, 1948. január 1.

Koppány Attila festménye

bővebb tájékoztatást. A rövid életrajzban a már oly sokszor említett állandó „klisék" jelennek meg.

1893-ban Nagykanizsán született egy munkáscsaládban. 14 éves korában asztalostanonc lett, munkásmozgalmi tevékenységét pedig már 15 éves korában megkezdte, amikor belépett a Szociáldemokrata Párt ifjúmunkás szervezetébe, a „Szabadság" munkásképző egyletbe, amelynek egyik vezetője lett. Az I. világháború alatt orosz fogságba került, ahonnan még a háború alatt hazajött és tevékeny szerepet vállalt az őszirózsás forradalom katonai előkészítésében és végrehajtásában. 1918 novemberében a Kommunista Párt megalakulásakor a párt budapesti szervezetének kiépítésével foglalkozott, majd a Tanácsköztársaság alatt, mint ezredparancsnok a fronton harcolt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába menekült és részt vett a Horthy-uralom elleni magyarországi mozgalom szervezésében. 1926-ban hazajött, hogy a Magyar Kommunista Párt földalatti mozgalmát irányítsa. 1927-ben elfogták és statáriális bíróság elé állították. A kivégzéstől csak a közvélemény tiltakozása mentette meg. Végül nyolc és fél éves fegyházbüntetést kapott, melyet le is ült. A szabadulás után Moszkvába utazott, majd rövid idő után a magyar határra jött a mozgalom vezetésére. 1938-ban visszatért a Szovjetunióba. A II. világháború alatt a rádióban kifejtett munkásságával támogatta a hazai ellenállási mozgalmat és a Függetlenségi Frontot. Hazatérése után, 1945 áprilisában a Magyar Kommunista Párt észak-dunántúli területi bizottságának, majd később a Győr-Moson megyei bizottságának titkára lett.[14]

Szántó Zoltán pályája a tipikus kommunista politikus életútja: munkásszármazás, hosszú és aktív munkásmozgalmi múlt, kemény börtönbüntetések, vezető szerep az illegális Kommunista Pártban, hosszabb moszkvai kinttartózkodás stb.

A másik kommunista politikus, Bozsóki Ferenc, akinek pályáját a sajtó 1946 szeptemberében, az MKP győri szervezetének titkári pozíciójába történő kinevezésekor taglalta. Érdekes, hogy itt a születésre, családi háttérre vonatkozó adatokkal nem szolgál az írás, a cikkben elsősorban a munkásmozgalmi és politikai szerepvállalására koncentrálnak.

A beszámoló szerint Bozsóki Ferenc, mint fiatal vasmunkás kapcsolódott be a mozgalomba, melyben mindvégig meghatározó tevékenységet fejtett ki. Kezdetben több vidéki városban játszott vezető szerepet, majd a vegyészeti munkások szervezetében működött. 1929-ben a Vörös Segély mozgalomban dolgozott, majd 1930-ban lett a Kommunista Párt tagja. 1932-ben Budapest déli kerületi bizottságának vezetőségi tagja lett, majd 1934-ben külföldre ment, ahol 1938-ig pártmunkát végzett. 1938-ban hazatért és újra bekapcsolódott a vegyészmunkások szakszervezeti munkájába. Később a Békepártban dolgozott. 1945 áprilisa után Rákospalota városi szervezetének titkára lett, majd a város Nemzeti Bizottságának elnöki pozíciójába is megválasztották. Ezenkívül a vármegye törvényhatósági és az MKP nagybudapesti bizottságának tagja lett.[15]

Az 1946. december 1-jén induló Győri Újság hasábjain szűk másfél esztendő leforgása alatt három alkalommal

14 Dunántúli Szabad Nép, 1945. október 31.

15 Dunántúli Szabad Nép, 1946. szeptember 11.

jelent meg a szűkebb helyi elithez kapcsolódó kommunista politikus életútját taglaló írás. Dömötör Ferencről kettő, Török Istvánról pedig egy ilyen tematikájú cikk született.

A kommunista orgánumoktól már megszokott módon, az első alaposabb ismertető Dömötör Ferencről akkor látott napvilágot, mikor 1946. december végén a más pozícióba kerülő Szántó Zoltán helyett, az MKP megyei titkárává választották; a második pedig akkor, midőn az 1947. augusztusi választásokon az MKP Győr megyei listavezetőjeként, mint országgyűlési képviselőjelöltet szándékoztak bemutatni. A két riport nyilvánvalóan hasonló sablonokból építkezik, azonban különbségek is felfedezhetők.

Érdekes, hogy míg először (1946-ban) Dömötör életkorát 45 évben jelölik meg (helyesen, hiszen valóban 1901-ben született), addig az 1947-es cikkben – már véletlen tévedés folytán, vagy a politikus tudatos fiatalítása végett – azt írják, hogy Dömötör 1906-ban látta meg a napvilágot Verőcén.[16]

Az első riportban, rövidebb terjedelemben csak az életpálya főbb sarkpontjait vázolják fel, a családi háttere, származása azonban inkább a második beszámoló alapján követhető nyomon. Dömötör Ferenc egyszerű proletárcsaládból származott, apja kovácssegéd, anyja mosónő volt. A sanyarú, mostoha életkörülményeket itt sem felejti el rögzíteni a cikk, hiszen megírják, hogy szülei már korán elhunytak, és „az árvaságra jutott gyerek végigszenvedte, végigküzdötte a proletárélet minden keservét, kínját."[17]

Az első cikkben a politikus foglalkozását festősegédként aposztrofálják, az 1947-es riportban viszont pontosabb foglalkozási pálya rajzolódik meg: volt szabóinas, bőrgyári munkás, dolgozott cipőgyárban, sörüzemben, hordta a maltert az építőállványokra, végül szobafestősegéd lett.[18]

A munkásmozgalmi tevékenység – mint a baloldali politikusok életrajzaiban mindig – ezekben a beszámolókban is hangsúlyosan jelenik meg. Már 13 esztendős korában bekapcsolódott a kommunista ifjúmunkás mozgalomba, 1919-ben pedig a Szociáldemokrata Párt tagja lett. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg katonájaként a fronton harcolt és Érsekújvárnál meg is sebesült. A Tanácsköztársaság bukása után Csehszlovákiába került, ahol tevékeny résztvevője volt a munkásmozgalomnak, illetve vezetője a csallóközi kommunista magyarságnak.[19]

A börtönidőszak, mint állandó motívum, Dömötör életrajzaiban is visszaköszön. A Felvidék Magyarországhoz történő csatolása után az üldöztetés lett az osztályrésze, többek között 13 hónapot töltött a győri fogházban, majd hosszú időre a nagykanizsai táborba internálták. A II. világháború alatt egyébként a békemozgalom egyik vezetője lett.[20]

A háború utáni szerepvállalását különösen az 1947-es riport magasztalja, mikor közlik, hogy midőn a Nógrád megyei Pártbizottság titkára lett, gyakran a minisztériumokat járta, hogy élelmet szerezzen Salgótarján lakosságának. Győrbe kerülvén pedig rendszeresen felkereste a környékbeli falvakat, és többek között 75 vagon vetőmagot szerzett az aszálytól szenvedő parasztoknak. Több alkalommal pedig cukrot és krumplit hozatott az élelmiszerhiány által sújtott Győrbe.[21]

Dömötör Ferenc életrajzában – ahogy más kommunista politikusoknál is – lényeges elemként jelenik meg a szerető, gyermekcentrikus család képének felvázolása. A háború utáni években nősült meg, 1947-ben pedig már négy gyermek apjának, sőt nagyapának is mondhatta magát. Felesége Dömötör Ferencné volt, aki Szabó Juliska néven írói tevékenységet fejtett ki. Végül az írás hangsúlyozza, hogy Dömötör Ferenc, „aki annyi szegény proletárcsaládon, bányászgyermeken segített már, rajongásig szereti családját".[22]

Az 1947-es választásokon indult az MKP színeiben Török István, akiről Dömötör Ferenccel egyetemben képet is közölt a Győri Újság. A képviselőjelölt (majd országgyűlési képviselő) 1923-ban született Budapesten baloldali családban. Fiatal korából adódóan néhány hagyományos életrajzi elem – mint például a régi munkásmozgalmi múlt vagy a Tanácsköztársaság idején történő szerepvállalás – nyilvánvalóan nem jelenhetett meg, ezeket mással próbálták meg pótolni. Az írásból az olvasó megtudhatja, hogy Török István édesapja, kinek hat gyermeke volt, már 1919-ben részt vett a munkásmozgalomban. A fiatal Török István a vasesztergályos szakmát tanulta ki és már 1941-ben bekerült a szakszervezeti mozgalomba, illetve a Szociáldemokrata Pártba. A mozgalomban 1943-tól már igen aktív tevékenységet végzett, hiszen egy bérkérdés miatt kitört megmozdulás élére állt, amiért egy hónapra Székesfehérvárott katonai fogházba csukták. Szabadulása után Budapestre került, ahol folyamatosan bujkált, a katonai behívó, illetve a nyilasok elől.

1945 áprilisában az MKP megbízásából a rendőrségen tevékenykedett, majd a szakszervezetek szakmaközi titkára lett. Győr „felszabadulása" után az MKP végrehajtó bizottságának és a vasas szakszervezet vezetőségének is tagja lett.[23]

Az egyes sajtóorgánumok politikusaik életútjának felvázolásakor a kor ideológiájának, elvárásának megfelelő elemeket építették bele az életrajzokba. Fő céljuk természetszerűleg az volt, hogy minél nagyszerűbb jellemnek, minél állhatatosabb, rátermettebb embernek mutassák be pártjuk vezető személyiségeit. Arra törekedtek, hogy alacsony származásuk, puritán életkörülményeik felemlegetésével még inkább hangsúlyozzák legitimitásukat; azáltal, hogy ők a „nép fiai", valóban az egyszerű emberek érdekeit képviselik a politikai színpadon.

III. 2. Botrányok és ügyek

A koalíciós időszakban a különböző politikai, közéleti jellegű botrányok szinte napi témát adtak a helyi orgánumoknak. Hol valós, hol alaptalan vádakat fogalmaztak meg a lapok oldalain a politikai ellenfelekkel kapcsolatban, valamint a saját közéleti személyiségeiket próbálták megvédeni a „másik oldalról" érkező támadásoktól. Az újságok hasábjain történő kölcsönös üzengetés a pártok részéről gyakran hosszú hónapokon keresztül is eltartott.

A Győri Munkásban 21, a Dunántúli Szabad Népben mindösszesen egy, a Győri Újságban pedig szintén egy

16 Győri Újság, 1946. december 31., Győri Újság, 1947. augusztus 17.
17 Győri Újság, 1947. augusztus 17.
18 Győri Újság, 1946. december 31., Győri Újság, 1947. augusztus 17.
19 Uo.
20 Uo.
21 Győri Munkás, 1947. augusztus 17.
22 Győri Munkás, 1946. december 31., Győri Munkás, 1947. augusztus 17.
23 Győri Munkás, 1947. augusztus 20.

ilyen jellegű cikk jelent meg. Az utóbbi újságban elsősorban a szocdem politikusokkal kapcsolatosan publikáltak nagyobb számban támadó hangvételű írásokat, amit azonban az elitváltás témakör alatt külön tárgyalok.

Az első kiemelt ügy, amellyel a Győri Munkás többször is foglalkozott, 1945. október végéhez köthető.

Ekkor indított nyilvánvalóan politikai jellegű „támadást" Bogdanov István, a Magyar Kommunista Párt egyik helyi politikusa Udvaros István, Győr akkori és dr. Velsz Aladár, a város volt polgármestere ellen. Bogdanov korrupcióval vádolta meg a helyi közigazgatás szociáldemokrata és kisgazdapárti prominens személyiségeit, mivel szerinte dr. Velsz Aladár 36 méter, Udvaros István pedig egy vagon fát kapott a dolgozók fájából, amiért segítettek a Vagongyárnak a fabeszerzésben. Udvaros és Velsz természetszerűleg visszautasították és megcáfolták a korrupciós vádakat.[24]

Az ügy folytatásával később is foglalkozott a város sajtója. 1946. május közepén arról számoltak be, hogy a rágalmazási ügy már a törvényszék előtt van, 1946. május végén pedig már az ítéletet is közölték, mely szerint Bogdanov Istvánt 200 ezer adópengő pénzbüntetésre ítélte a bíróság, melyet azonban 3 évi próbaidőre felfüggesztettek.[25]

Hogy mennyire nemcsak az egyes pártok, illetve politikusaik között lehettek viszályok, hanem akár egy párton belüli nézeteltérések is elfajulhattak annyira, hogy ezáltal témát adjanak a sajtónak, arra példa dr. Meixner Ernő nemzetgyűlési képviselő, az FKgP megyei pártelnöke, illetve Kun Aladár, az FKgP vármegyei pártigazgatója ügye. A két kisgazda politikus 1945 októberében és novemberében a különböző sajtóorgánumokban (Dunántúli Szabad Nép, Győri Szabad Szó, Győri Munkás) több alkalommal jelentetett meg egymás közéleti tevékenységét kölcsönösen bíráló, támadó hangvételű írásokat.[26] 1947 januárjában még dr. Csejkey (Meixner) Ernő képviselői mentelmi jogát is felfüggesztették „párviadalukban" rágalmazás vétsége miatt, mivel Kun Aladárt panamával vádolta meg.[27] Az ügy hátterében egyébként valószínűleg a Kisgazda Pártban már akkoriban létező hatalmi harcok, pozíciószerző törekvések húzódtak meg.

A harmadik jelentősebb, az orgánumokat hosszú hónapokon keresztül foglalkoztató botrány dr. Tézsla József személyével kapcsolatos, aki 1945. június elején a Nemzeti Parasztpárt színeiben került a vármegye alispáni tisztségébe. Hivatali pályafutása azonban csak közel bő fél esztendeig tartott.

A Győri Munkás 1946. január végén – egy nappal a botrány kirobbanása előtt – megszellőztette, hogy súlyos bejelentések várhatók a vármegyei kisgyűlésen vezető tisztviselők, köztük dr. Tézsla József ellen is.[28] Mint másnap kiderült, a lap információi megbízhatónak bizonyultak, hiszen dr. Tézsla József alispánt a kisgyűlés felfüggesztette állásából különböző vádak – politikai megbízhatatlanság, útiszámlák elszámolása, hivatali mulasztás, népellenes cselekedetek és erkölcsi lehetetlenség – miatt.[29]

Az ügy szövevényes, korántsem egyértelmű voltát mutatja, hogy alig egy hónappal később arról cikkeztek, hogy a belügyminiszter megsemmisítette a felfüggesztő határozatot, aztán néhány hét elteltével már a fegyelmi vizsgálat megkezdődéséről és befejeződéséről is hírt adtak.[30]

Három hónap csend után az ügy újfent megjelent a sajtóban. A beszámoló szerint a veszprémi fegyelmi választmány kényszernyugdíjazásra ítélte dr. Tézsla Józsefet, mivel 24 vádpontból 9-ben fegyelmileg vétkesnek találták. Dr. Tézsla fellebbezett ugyan az ítélet ellen, de állásáról végleg lemondott.[31]

Az utolsó, dr. Tézsla József ügyével kapcsolatos hír 1947. február elején jelent meg a Győri Munkásban, melyben arról tudósítottak, hogy az Országos Fegyelmi Bizottság már korábban valamennyi fegyelmi vétség vádja és következményei alól felmentette az egykori alispánt, aki ennek ellenére az állásáról történt lemondását fenntartotta és még visszatartott illetményéről is lemondott.[32]

Dr. Tézsla József ügye – mint az a fenti beszámolókból is kiviláglik – egy nagyon nehezen megítélhető, ellentmondásokkal telített eseménysorozat volt. Gyanítható, hogy ez esetben is a Nemzeti Parasztpárt egyik meghatározó megyei közigazgatási vezetője elleni, erősen politikai színezetű támadásról volt szó, tele megalapozatlan vádakkal. Az egykori alispánt, mint láttuk, a későbbiekben minden vádpontban ártatlannak találták, de későbbi közéleti szerepvállalását ez a botrány egyértelműen megnehezítette, jó hírén jelentős csorba esett.

Medey Istvánt, az SZDP megyei titkárát bíráló egyik hírről már a fentiekben beszámoltam. Ezen kívül személye még egyszer kerül a támadások keresztűzébe.

1947. január végén a Győri Munkás a Győri Szabad Szó című újság egyik beszámolójára reagál, melyben Medeyt parasztellenes beállítottságúnak tüntették fel. A szocdem újság szerint ez a vád teljesen megalapozatlan és pusztán sárdobálásról van szó.[33]

Két héttel később – csak hogy visszaadják a Nemzeti Parasztpárt orgánumától kapott kölcsönt – nem felejtenek el beszámolni az NPP-n belül dúló „háborúról". A cikk szerint Domonkos János, a Győri Szabad Szó szerkesztője lapjában Mészáros Ödönt, a Nemzeti Bizottság elnökét támadta. Domonkos szerint Mészáros nem alkalmas a tisztség betöltésére, mivel becsületén csorba esett. Domonkos bizonyítékul – bármennyire is nevetségesnek tűnik – egy pokróc jogtalan eltulajdonításának az ügyét hozza fel ellene. Domonkos Jánost a bíróság végül 500 forint pénzbüntetésre ítélte, amit ha nem tudna kifizetni, akkor azt kétnapi fogházzal is megválthatja. A magas összeg oka az ítélet indoklása szerint az, hogy a rágalmazás olyan köztiszteletben álló személy ellen irányult, akinek az újjáépítés terén is voltak érdemei.[34]

Az utolsó kisebb-nagyobb botrányok, előrevetítve már az 1948. februári elitváltás eseményeit, Udvaros István polgármester személyéhez kötődnek.

A Győri Újság cikkére reagál a szocdem lap egyik, 1947. márciusi beszámolójában. A kommunista újság azt tette szóvá, hogy a polgármester lovas fogaton (és nem gyalog)

24 Győri Munkás, 1945. október 30.
25 Győri Munkás, 1946. május 17., Győri Munkás, 1946. május 29.
26 Győri Munkás, 1945. november 14., Győri Munkás, 1945. november 28.
27 Győri Munkás, 1947. január 25.
28 Győri Munkás, 1946. január 26.
29 Győri Munkás, 1946. január 27.
30 Győri Munkás, 1946. február 22., Győri Munkás, 1946. március 23.
31 Győri Munkás, 1946. június 18., Győri Munkás, 1946. július 9.
32 Győri Munkás, 1947. február 4.
33 Győri Munkás, 1947. január 29.
34 Győri Munkás, 1947. február 14.

járta be a töltések és a gátak veszélyeztetett pontjait az árvíz során. A Győri Munkás természetesen védelmébe veszi Udvarost, és azt állítja, hogy a polgármester elfoglalt ember és számára a belügyminiszter a költségvetésben engedélyezte a fogattartást. Egyébként is a polgármester puritán személyiségű, akitől távol áll mindenféle hivalkodás. Az egész ügyet pedig egyszerűen sárdobálásnak tekintik.[35]

A másik két hír egy közismert belpolitikai ügy helyi vonatkozásait érinti.

A Győri Munkásnak a Független Kisgazda című újság egyik hírére reagálva ismét védelmébe kellett vennie a helyi szociáldemokrata politikusokat. A kisgazda lap szerint 200 győri szociáldemokrata táviratban biztosította Peyer Károlyt – aki akkoriban már a magyar politikai élet „nemkívánatos személyévé" vált –, hogy támogatni fogják az 1947. augusztusi választásokon, bármelyik listán is induljon. A szocdem lapban Udvaros István, Medey István és dr. Borbély Endre is nyilatkozott, kifejtve, hogy a győri szociáldemokraták egységesen elítélik Peyer „árulását".[36]

A téma azonban ezután sem került le egy ideig a napirendről, és Udvarosnak különböző irányból érkező felvetésekre reagálva – a vádakat egyébként alantas kortesfogásnak tartva – azt kellett bizonygatnia, hogy ő nem tárgyalt Peyer Károllyal, akit a lap ekkoriban már a „munkásosztály árulójának" titulált.[37]

Érdekes módon, a kommunista sajtóorgánumok (Dunántúli Szabad Nép, Győri Újság) korántsem szenteltek olyan nagy teret a botrányok taglalásának.

A Dunántúli Szabad Nép mindössze a már többször említett dr. Tézsla József ügyének kirobbanásakor közölt egy hírt, mely szerint az alispánt felfüggesztették korrupciós vádak, reakciós ténykedés és hivatali mulasztások miatt.[38] Az ügy további alakulásáról, a későbbi felmentő ítéletről azonban az orgánum ezt követően „elfelejtette" értesíteni az olvasókat.

A Győri Újságban is csak egy „botrányszagú" írás jelent meg, nem számolva természetesen a már említett 1948-as helyi elitváltáshoz, az egypártrendszerű diktatúra kialakulásához köthető beszámolókat.

1947 áprilisában politikai színezetű, lejárató írás jelent meg a kommunista lap hasábjain, melyben Latesz Józsefnek, a Független Kisgazdapárt megyei elnökének pénzügyleteibe avatták be az olvasókat. A cikk szerint Latesz József üzleti összeköttetésben állt B. I. cukrászmesterrel. Latesznek tízezer forintot kellett volna adnia a cukrászmesternek, melyből hatezret kifizetett, a fennmaradó négyezerrel azonban hosszú időn át adós maradt. Többszöri felszólítás után aztán egy nap Latesz a kifutófiújával háromezret, majd később még ezret küldött B. I.-nek. A cukrászmester azonban nem sokkal később levelet kapott az egyik győri banktól, hogy számláját háromezer forinttal megterhelték. Mint állítólagosan időközben kiderült, Latesz B. úr nevében vette fel a banktól a pénzt. Latesz egyébként meg is fenyegette B. urat, hogy becsületsértésért feljelenti. A cikk szerint „szomorú, hogy városunk egyik köztiszteletben álló nagy pártjának vezetője az erkölcsi süllyedés mély fokára került."[39]

Ez az ügy szintén nehezen megítélhető korunkból visszatekintve, hiszen a két fél merőben eltérő álláspontot volt az esettel kapcsolatban. Az ügy következményei a sajtóban nem követhetők nyomon a továbbiakban. Az azonban jó eséllyel kijelenthető, hogy ez alkalommal is a kommunisták részéről kiinduló, az egyik legnagyobb politikai ellenfél egyik prominens képviselőjét érintő negatív kampányról lehetett szó.

Összességében elmondható, hogy a botrányok iránt egyértelműen a szociáldemokrata Győri Munkás bizonyult a legérzékenyebbnek, ami talán abból következik, hogy már ebben az időszakban is többnyire e párt politikusait érték különböző jellegű támadások, amiket nem igazán hagyhattak szó nélkül; arra törekedtek, hogy vezető személyiségeikről a gyanú árnyékát is elhessegessék, megőrizve erkölcsi és közéleti tisztaságukat.

III. 3. Közlekedési balesetek

A II. világháború utáni években a magyar társadalomban folyamatosan terjedt a gépkocsihasználat, ami kezdetben a jobb módúak, a magasabb pozíciókat betöltők kiváltsága volt. Az autók nagyobb száma, technikai színvonalának relatíve alacsony volta, az utak rossz minősége, a közlekedési szokások kialakulatlansága, az időjárási viszonyok (különösen a téli hónapok voltak veszélyesek) természetszerűleg maguk után vonták a közlekedési balesetek számának gyarapodását is. A politikai elit tagjai, akik tevékenységüknél, feladatkörüknél fogva gyakrabban használtak gépjárműveket, nagyobb eséllyel lehettek szenvedő alanyai a közúti baleseteknek, melyekről az időszak sajtóorgánumai több alkalommal is beszámoltak.

A Győri Munkásban hat, a Győri Újságban pedig kettő ilyen tematikájú cikk jelent meg. Mindkét napilap természetesen a saját pártjuk politikusaival, közéleti szereplőivel történt esetek bemutatására helyezte a hangsúlyt, melyek során megjelenítették a baleset körülményeit, megnevezték a vétkeseket, illetve beszámoltak a sérültek gyógyulási folyamatáról.

Az első „eset" 1946. január végén történt meg dr. Borbély Endre főispánnal, kinek gépjárművét két szökött orosz katona autós banditák módjára szorította le az útról, hogy kirabolják őt. A támadás azonban, a kiérkező rendőri erőknek köszönhetően, kudarcba fulladt, a főispánnak pedig nem esett baja.[40]

A második esemény már valóban a szigorú értelemben vett közlekedési baleset kategóriájába sorolható. 1946. június elején Udvaros István gépkocsijával egy éjszaka Pápa városából jött Győr felé, amikor egy szabálytalanul haladó teherautó leszorította őt. A polgármester több helyen sérülést és zúzódást szenvedett, de a baleset szerencsés kimenetelű voltát jelzi, hogy Udvaros a délutáni tanácsülésen már megjelent.[41]

A harmadik – az előzőhöz hasonlóan – szintén kisebb sérülésekkel járó autóbaleset főszereplője Medey István, az SZDP megyei titkára volt. 1947. január elején történt, hogy Medey és Molnár-Tóth Béla, az SZDP Sopron megyei titkára egy gépkocsivezetővel Budapestre indultak a szociáldemokrata megyei párttitkárok értekezletére. Piszke községnél azonban gépkocsijuk a síkos úton

35 Győri Munkás, 1947. március 20.
36 Győri Munkás, 1947. augusztus 8.
37 Győri Munkás, 1947. augusztus 30.
38 Dunántúli Szabad Nép, 1946. január 27.
39 Győri Újság, 1947. április 4.
40 Győri Munkás, 1946. január 29.
41 Győri Munkás, 1946. június 6.

Koppány Attila festménye

megcsúszott és teljes erővel egy villanyoszlopnak rohant. Az autó összetört, a három utast pedig a mentők eszméletlen állapotban szállították a kórházba, ahol a későbbiekben mindnyájan magukhoz tértek. Medey a szemén és a homlokán szenvedett kisebb zúzódásokat, míg Molnár-Tóthnak a bal arca hasadt fel. Medey István az orvosi ellátás után el is hagyhatta a kórházat.[42]

1947 januárja a helyi szocdem politikusok számára egy különösen szerencsétlen hónap volt. Ekkor érte ugyanis súlyos autóbaleset Malasits Gézát, a párt országgyűlési képviselőjét is. A közlekedési baleset Kiskunmajsa határában történt, ahonnan a politikust Budapestre szállították, ahol két nap fekvés után újból munkába állt. Mint kiderült, túl korán próbált ismét kötelezettségeinek eleget tenni, hiszen egy újabb orvosi vizsgálat kimutatta, hogy csigolyatörést szenvedett a karambol során, ezért az orvosok két hét szigorú fekvést írtak elő számára.[43]

Alig három hónappal később a város és a megye közigazgatásának jeles személyiségeit érte ismét baleset. Udvaros István, dr. Borbély Endre és dr. Bessenyei Tibor járásbírósági elnök Nyúlról jöttek vissza Győrbe, amikor gépkocsijuk belerohant egy szabálytalanul hajtó szekérbe. A főispán a két kezén sérült meg, a polgármester belső zúzódást szenvedett, Bessenyei az ujján szerzett sérüléseket, a gépkocsivezető pedig könnyebb fejsebet szerzett. A sebesülteket egy másik autó vette fel és szállította a kórházba, ahonnan a tetanuszoltás után otthonukba távozhattak.[44]

1948 januárjában a főispánt immár harmadik alkalommal érte közúti szerencsétlenség. A beszámoló szerint dr. Borbély Endre Pérre és Mezőörsre indult, hogy hivatalvizsgálatot tartson. A gépkocsija alig haladt át a város határán, amikor a kilences kilométerkőnél a kormánykerék kiesett a kormányrúdból és a főispáni autó belezuhant az úttest mellett húzódó három méter mély gödörbe. Dr. Borbély Endre könnyebben megsérült és kisebb zúzódásokat szenvedett. A gépkocsi vezetőjének nem esett baja. A súlyosabban sérült gépkocsit Töltéstaváról vontatták be a vármegye javítóműhelyébe.[45]

A Magyar Kommunista Párt helyi politikusait – úgy tűnik – jórészt elkerülték a közlekedési balesetek, hiszen a párt orgánumaiban a közel három esztendő alatt mindössze egy esettel kapcsolatban közöltek két cikket.

Dömötör Ferenc, az MKP megyei titkára és országgyűlési képviselője, 1947-ben egy októberi napon, Budapesten az Akadémia utcában a Pártközpont felé tartott és a Géza utca sarkánál egy tehergépkocsi, amelyet Sárkány Lajos 26 éves sofőr vezetett, elgázolta. A rend-

42 Győri Munkás, 1947. január 4.
43 Győri Munkás, 1947. január 8.
44 Győri Munkás, 1947. május 4.
45 Győri Munkás, 1948. január 17.

őrségi vizsgálat szerint a sofőr volt a hibás, mivel nem dudált. Dömötört az OTI baleseti kórházába szállították. A politikus a fején és a nyakán szenvedett sérüléseket, de állapota nem volt életveszélyes és sebei gyorsan gyógyultak.[46]

A bemutatott esetekben egyértelműen megmutatkozik, hogy a különböző orgánumok milyen hangsúlyosan tárgyalták a vezető politikusokkal történt balesetek lefolyását. Megállapítható, hogy ahogy napjainkban, úgy akkoriban sem volt vétkes sosem az esetbe „belekeveredő" közéleti személyiség. A napilapok beszámolóikban törekedtek arra, hogy hírt adjanak a politikus felgyógyulásáról, az újbóli munkába állásáról, amivel gyakran különböző közszájon forgó téves információkat is próbáltak megcáfolni.

Az egyik eset kapcsán a Győri Munkás kicsit kényes témát érintve bátran közli, hogy a hibásak, az „elkövetők" szökött orosz katonák voltak, egyébként a lap nem tartja fontosnak a vétkesek pontos megnevezését. Nem úgy a Győri Újság, amely Dömötör Ferenc esete kapcsán rögzíti a felelős nevét is, ezzel is talán egyfajta szemléletbeli, értékrendbeli különbséget jelezve a kommunista és a szociáldemokrata sajtó, illetve párt között.

III. 4. Elitváltás Győrben, 1948. első hónapjaiban

1947 őszétől, az egypártrendszer kiépítésével párhuzamosan megfigyelhető volt a politikai elit homogenizálódásának folyamata. A koalíciós időszak pártjainak azon képviselői, akik nem értettek egyet a kommunista egyeduralom, a diktatúra megvalósításával, folyamatosan kikerültek (belső emigráció, bebörtönzés, külföldre távozás) a magyar politikai életből. Ezek a változások nemcsak a talán jobban ismert, alaposabban kutatott nagypolitikai szinten, hanem helyi, települési vonatkozásban is megvalósultak.

Győrben és a megyében az elitváltás látványos, a különböző forrásokban dokumentált részét a helyi szociáldemokrata politikusok pozíciójukból történő leváltása, a közéletből való eltávolítása jelentette 1948. első negyedévében.

Az említett időszakban a Győri Munkásban tíz ilyen tematikájú írás jelent meg, melyek közül öt foglalkozik a szűkebben vett helyi elithez tartozó szocdem politikusok megítélésével és leváltásával.

A kommunista Győri Újság nyilvánvalóan még gyakrabban vette terítékre a témát. Az orgánumban a négy hónap leforgása alatt szinte majd' mindennap jelent meg a sorba beállni nem akaró szociáldemokrata politikusokat rágalmazó írás, illetve az „eltüntetésükről" szóló tudósítás.

A háttérmunka, a lejárató tevékenység már jóval korábban megkezdődött a Magyar Kommunista Párt, illetve sajtója részéről. Jól jelzi ezt a napilapjukban 1947. augusztus végén megjelent írás, mely dr. Borbély Endre tevékenységét kritizálja éles hangon. A beszámoló Szobek András közellátásügyi államtitkárt idézi: „A főispán urat három hónapja nem láttam." A riport a Győr közellátásában jelentkező problémák legfőbb okozójaként, így a népharag fő célpontjaként dr. Borbély Endrét nevezi meg.[47]

A Győri Munkás 1948 januárjában még pozitív kicsengésű beszélgetést, élménybeszámolót közöl dr. Borbély Endrével, illetve Udvaros Istvánnal, így tulajdonképpen derült égből villámcsapásként érkezik – a háttérben zajló küzdelmet nem ismerő olvasó számára – a február végi bejelentés Udvaros István polgármester lemondásáról. Az orgánumnál történő kommunista hatalomátvételt, az ideológiai elvárásoknak való megfelelést jelzi, hogy a népszerű polgármesterről ekkor már rágalmazó stílusban, a megszokottá váló frázisokkal írnak. A cikk szerint a jobboldali szociáldemokraták országszerte és Győrben is megakadályozták az építő munkát, a munkásegység megerősödését. Ennek a jobboldali szellemnek pedig Udvaros István volt az egyik megtestesítője Győrött.[48]

1948 márciusának végén aztán már sorban jelentek meg az éles hangú írások. Mikó Erzsébet – akit nem sokkal korábban választottak meg az SZDP megyei titkárának – az első közös összvezetőségi ülésen Győrt szinte bűnös városnak titulálta. Szerinte a várost előszeretettel keresték fel a jobboldali szónokok, nem hiába volt a vezetők között pl. Udvaros István vagy dr. Benatzky Ottó (a városi törvényhatósági bizottság és az SZDP megyei ellenőrző bizottságának tagja). A polgármestert kemény, megalapozatlan vádakkal támadta, hiszen állítása szerint Udvarost azért állították félre, mert munkásáruló (egy későbbi cikkben a II. világháború utáni munkásmozgalom tudatos akadályozója állandó jelzőjét is megkapta), a Horthy-rendszerben pedig rendőrbesúgó volt. Ezenkívül, ahelyett, hogy rendet teremtett volna a lakáshivatal portáján vagy felépítette volna a Baross-hidat, százéves terveket készített.[49]

Egy-két héttel később aztán Medey Istvánt is utolérte a „végzete". Előbb országgyűlési képviselői pozíciójából hívta vissza a pártja, április végén pedig már az országból történő távozásáról cikkeztek. A szokásos szófordulatok persze ez alkalommal sem maradhattak el a beszámolóból, melyben közlik az olvasókkal, hogy az SZDP egykori megyei titkára dr. Benatzky Ottóval együtt szökött át Ausztriába. Medeyt a hírben „kétkulacsos karriervadásznak" minősítik, akinek annyi arca volt, ahány emberrel beszélt. Visszatérő motívumként nála is megemlítik, hogy a munkásegység megbontása körül senki sem végzett Győrben akkora „méregkeverést", mint ő. Hogy még negatívabb színben tüntessék fel a politikust az olvasók előtt, az 1945-ös elitváltásnál már többször elsütött aranylopástémát veszik elő, mikor azt állítják, hogy Medey István három kiló aranyat próbált sikertelenül egy ismerősével átcsempésztetni a határon.[50]

Nem meglepő módon a kommunista Győri Újság még a Győri Munkás vádjain is túltesz a különböző szocdem politikusokkal kapcsolatos rágalmak során, képtelennél képtelenebb állításokat megfogalmazva, cinikus hangvételű riportokat közölve az eseményekről.

Az elitváltás előszele már másfél-két héttel a változások előtt érződik a sajtóban. A fő célpont természetesen a városvezetés első embere, Udvaros István.

A Győri Újság február 10-i cikkében Kovács István országgyűlési képviselőnek az MKP Győr megyei konferenciáján tartott beszédéből idéznek, melyben egyértelmű jelét adta a helyi szocdem vezetőkkel való leszámolás szükségességének. Állítása szerint Győr megyében Udvarosék és Puskásék voltak az élharcosai a kommunistaellenes aknamunkának. Ezenkívül a polgármester

46 Győri Újság, 1947. október 25.
47 Győri Újság, 1947. augusztus 28.
48 Győri Munkás, 1948. február 21.
49 Győri Munkás, 1948. március 23.
50 Győri Munkás, 1948. április 28.

tevékenységét is élesen kritizálja, a korábban már megismert pontokra (a Baross-híd fel nem építése, a közellátás megoldatlansága) fókuszálva. Kovács határozottan kijelentette beszédében, hogy Udvaros az említett hibái, illetve múltja miatt nem maradhat ennek a hatalmas munkásvárosnak a polgármestere.[51]

A „helyzet" ezt követően „fokozódott", a hangnem pedig egyre durvábbá vált. A Győri Újság azt nehezményezte, hogy a Győri Munkás a polgármester védelmére kelt, és próbálta őt tisztára mosni. A változásokat a kommunisták nézőpontja alapján nem lehet megállítani, melyet jól tükröznek a beszámoló következő sorai: „Ez a harc, a jobboldali szociáldemokraták elleni küzdelem nem csak Budapest ügye. Az egész országé. Ezért kell mennie Udvaros Istvánnak."[52]

A kommunista párt országos vezetésének szemléletmódját természetszerűleg a város MKP-s prominens személyiségei is gyorsan magukévá tették. Dömötör Ferenc megyei titkár február közepén a párt III. városi konferenciáján nyílt kirohanást intézett a polgármesterrel szemben: „Nem lehet addig munkásegységről beszélni, amíg Udvarosék és társai antikommunisták a Szociáldemokrata Pártban vannak." Török István pedig a szakszervezetekkel kapcsolatban azt fájlalja, hogy sok helyen még megtalálhatók a „kis Udvarosok", akik nyugtalanságot keltenek és munkásegység-ellenesek, ezért nekik is el kell tűnniük a szakszervezetekből és a gyárakból.[53] Mint látszik, a fő – és az újra meg újra visszatérő – vádpont a munkásegység-ellenesség volt a szocdem politikusokkal szemben, azaz – leegyszerűsítve – vagy egyáltalán nem támogatták a két munkáspárt egyesülését, felismerve, hogy az a kommunista diktatúrához vezet; vagy azt még nem érezték időszerűnek.

Ettől kezdve még inkább napi téma lett a kommunista sajtóban Udvaros távozásának követelése. A „Meddig lesz még polgármester Udvaros István?" című cikkben azt nehezményezik, hogy míg országos szinten a nemkívánatos személyek (Kéthly Anna, Bán Antal) eltűntek a politikai életből, addig Győrben csak a „kétbalkezes" Borbély Endre távozott a hatalomból (az SZDP végül az 1948. március 7-i kongresszuson zárta ki tagjainak sorából), de ő is csak központi nyomásra. Udvaros István azonban, akit a jobboldali politika szimbólumának, Peyer Károly és Kéthly Anna barátjának titulálnak, még mindig a város polgármesteri székében ül.[54]

A Győri Újság ugyanezen számában a társutas szocdem politikus, nevezetesen Marosán György is egyértelmű állásfoglalást tesz az ügyben, mikor leszögezi, hogy félre kell állítani a jobboldali politika „bajnokait", akik nem a munkásosztály érdekeit képviselik, köztük Udvaros Istvánt. A beszámolóban a polgármester állítólagos hibáit is összegyűjtötték, melyek közül a legfontosabb, hogy szovjetellenes hangulatot teremtett. Ezt a következőkkel érte el: a lakáskérelmezőknek azt mondta, azért nem tud segíteni, mert a lakásokat szovjet katonák foglalják el; Győrben nem állíttatott fel szovjet emlékművet; alig akart pénzt adni a Nemzeti Bizottságnak koszorúra a szovjet hősi halottak sírjára stb.[55]

Egy nappal a polgármester „lemondása" előtt „Az osztályárulás lovagja" címmel ismét egy lejárató beszámoló jelent meg a kommunista lapban. Ebben újfent a „hibákat" (szovjetellenesség, a régi világ embereivel vette körbe magát, 1947-ben a győri közkórházak alkalmazottainak megtiltotta, hogy szakszervezeti gyűléseket tartsanak) gyűjtik össze, hogy az olvasók számára még inkább hangsúlyozzák Udvaros szakmai és morális hiányosságait, ezáltal pedig alkalmatlanságát a városvezetői pozíció betöltésére.[56]

A koholt vádakra épülő támadásokat sokáig nem lehetett bírni, főleg úgy nem, mert a játszma már lefutott volt, így mindenféle védekezés sikertelen maradt abban az ellenséges politikai környezetben. Udvaros István 1948. február 20-án a tanácsülésen jelentette be lemondását (az SZDP 1948. március 7-én zárta ki soraiból), amit persze a kommunista újság megnyugvással és elégtételt érezve kommentált. A beszámoló szerint Udvaros a jobboldali szellem egyik megtestesítője, sőt szimbóluma volt Győrött, „aki elszakadva a munkásság érdekeitől kommunistaellenes, szovjetellenes politikát folytatva elárulta a proletár érdekeket.[57]"

A Magyar Kommunista Párt és helyi orgánuma azonban korántsem tekintette Udvaros eltávolításával befejezettnek a szocdem vezetők elleni harcot. Szándékuknak a „Tovább!" című cikkben adtak hangot. Az új célpontokat Gallyas Camillóban (műszaki tanácsos) és Pintér Sándorban (a városháza lakáshivatalának vezetője) találták meg. Mindkettőjüket Udvaros István hű segítőtársának, „kebelbarátjának" titulálják, amely már magában elég, hogy eltávolításukat követeljék. De, hogy alkalmatlanságukat még inkább alátámasszák, ez alkalommal is koholt vádak sorozatát fogalmazzák meg velük szemben. Gallyas Camilló a Horthy-rendszer kiszolgálója, illetve a 100 éves terv kidolgozója bélyegét kapta, míg Pintért peyerista magatartással és lakáshivatali visszaélésekkel vádolták meg.[58]

A kommunista sajtó próbálta a témát és az újonnan kiválasztott „áldozatok" személyét napról napra az érdeklődés kereszttüzében tartani, melyet jól jelez a „Teljes leszámolást" című cikk is. A riport egyértelműsíti, hogy még nagyon sok teendő van az ún. „jobboldali" szociáldemokraták elleni harcban: „Udvaros távozásával a jobboldali szellem még nem távozott a városházáról. Hogyan távozott volna, mikor továbbra is ott ülnek az Udvaros-klikk emberei, a Gallyasok, a Pintérek és társaik? Azt hisszük, ezek eltávolítása elsőbbrendű érdek a hirtelen polgármester-keresésnél. Azt hisszük, van még tisztogatnivaló Győrött."[59]

Néhány nappal később, február végén egy gúnyos hangvételű „tragédiát" jelentettek meg Udvarosról „Egy üres szék, meg a négy szürke" címmel. Az írás színházi darab módjára épül fel, melynek során a különböző szereplők szájába adott mondatokkal vázolják fel a kor politikai hangulatát. A „mű" Udvaros szavaival zárul, melyben a szerző cinikus hangon a polgármester kommunista felfogású „személyiségét" rögzíti, utalva egy korábban már említett botrányra (a polgármester négylovas

51 Győri Újság, 1948. február 10.
52 Győri Újság, 1948. február 13.
53 Győri Újság, 1948. február 17.
54 Győri Újság, 1948. február 19.
55 Uo.
56 Győri Újság, 1948. február 20.
57 Győri Újság, 1948. február 21.
58 Győri Újság, 1948. február 24.
59 Győri Újság, 1948. február 25.

fogata): „Ölelgettem én a szocdem jobbszárnyat, közben aztán elvesztettem állásomat – meg a kurta pipámat. Kurta nyelű kis pipámat nem bánom. Csak azt a négy, csak azt a négy, sej, de csak azt a négy szürke lovat sajnálom.”[60]

1948. március elején aztán (Udvaros István, Gallyas Camilló és Pintér Sándor eltávolítása után) az SZDP megyei titkára és országgyűlési képviselője, Medey István is felkerült a nemkívánatos személyek listájára. Medey a Szakmaközi Bizottság tagságának megválasztásakor fejtett ki a kommunisták számára nem tetsző nézeteket és tevékenységet, mely egy újabb politikai vihart vont maga után.[61]

Ezt követően a már megszokott módon és stílusban beindult Medey ellen is a mocskolódó kampány. A politikus szűkebb pátriájáról, Bácsáról készített a Győri Újság riportot, melyben hangsúlyozzák, hogy az ottani iskolában 150 gyerek sínylődik mocsokban és szennyben, a tanító pedig már egy év óta nem kap fizetést, amiért egy személyben a képviselő tehető felelőssé a lap szerint.[62]

Egy hétre rá újból előveszik a már alkalmazott eszközt, és színházi darab formájában mutatják be a szocdem vezetők hatalomból való kikerülését. Az „Átalmennék én a Tiszán ladikon…” című gunyoros írásban az egykori városvezetők szájába szokásos, kompromittáló tartalmú mondatokat adnak – Udvaros: „Jó volna még egy kicsit halászni a zavarosban.”; Gallyas: „Nem Bán-om, nem Bán-om, csak váltig sajnálom, hogy eltűnt az élről az én jó Pipásom.”[63]

A nemzeti ünnep, április 4-e sem múlt el a kommunista sajtóban nagy leleplezések, rágalmak közlése nélkül. Egyrészt a Gázgyárból adnak helyzetjelentést, ahová – állításuk szerint – Udvaros és Medey alatt egyetlen kommunista újságíró sem tehette be a lábát. Bűnükként azt hozzák fel, hogy „uralmuk” alatt a munkások sem éjszakai pótlékot, sem üzemi jutalékot nem kaptak. A másik írás egy olyan témát feszeget, mely a későbbi időszak sajtójában (nevezetesen a Győrmegyei Hírlapban) is többször visszaköszön. A cikk tovább gázol a már eltávolított polgármester becsületében, amikor azt közli (nyilvánvalóan alaptalan a vád), hogy 1932-ben Udvaros politikai detektíveknek árult be 40 baloldali munkást, akiket letartóztattak és folyamatosan vertek. Ezek a személyek aztán összesen 82 év börtönbüntetést kaptak, és alig maradt hírmondó közülük.[64]

A Győri Újság utolsó számában (1948. április 30.), csak hogy keretbe foglalja a témát, Horváth Sándor szavait közli, melyek a MDP vagongyári szervezetének megalakulásakor hangzottak el. Horváth beszédében ismét megbélyegezte a Medeyeket, a Benatzkyakat, akik – állítása szerint – (a vád már a nevetségesség határát súrolja) „pártérdekből lisztet csempésztek, gazdasági merényleteket követtek el, és részegen karamboloztak”.[65]

Mint az a fenti cikkekből és riportokból látszik, az 1948. első három-négy hónapjában Győrben és a megyében lezajló elitváltás szinte folyamatosan témát szolgáltatott a város sajtóorgánumai számára. Az események lefolyásának bemutatása – a politikai háttér ismeretében nem meglepő módon – meglehetősen egyoldalúan történt. A Győri Munkás érthetően (hiszen mégis csak a saját pártja politikusairól volt szó) kezdetben sokkal ritkábban foglalkozott a megye és a város vezetésében bekövetkezett változásokkal. 1948. február végétől azonban (a kommunista hegemónia sajtóban történő megvalósulásától) a szociáldemokrata napilap is éles hangú, keményen bíráló cikkeket jelentetett meg a néhány héttel korábban még „magasztalt”, minden külső támadástól védett helyi vezetőkkel szemben. Érdekes, hogy a helyi szocdem vezetőket erőteljesen kritizáló első írások szinte minden előzmény nélkül jelentek meg a sajtóban, azt követően azonban már minden apró történésről beszámoltak a lapok (leginkább a Győri Újság). A rágalmazási hadjárat kereszttüzébe szinte kizárólag csak az SZDP prominens politikusai kerültek, az unikumot Mészáros Ödön jelentette, aki meglehetősen furcsa és kacifántos pályát futott be. A koalíciós időszak elején még a Nemzeti Parasztpárt tagjaként tevékenykedett, későbbiekben a Polgári Demokrata Párt színeiben politizált, majd 1948 folyamán már a Barankovics Párt soraiban ült a parlamentben. Olykor-olykor Mészárost is megtalálta a kommunista orgánum. Többször vádolták azzal, hogy az országgyűlésben Udvaros Istvánt védte, de korábbi népbírósági működésébe is belekötöttek, mondván, hogy több alkalommal „mentett” meg rosszabb sorsra (börtönre) érdemes személyeket.[66]

Ahogy a beszámolókból kitűnt, a korszak orgánumai, különösképpen a Győri Újság, nem válogattak az eszközökben, ha a nem kívánatos közszereplők lejáratásáról volt szó. Koholt vádjaikat nagyon meggyőzően – állítólagos tanúkat és bizonyítékokat bemutatva – tálalták az olvasók számára, így talán nem meglepő, hogy a közvélemény nagy részét sikerült egykori támogatottjaikkal szembeállítani. A hatalomból kikerült személyek befeketítése, kitalált, fantáziadús sztorik megjelentetése nem szűnt meg 1948 májusával, hanem még ezt követően is hosszú hónapokon át újra meg újra visszaköszönt a már monopolhelyzetben levő lap, a Győrmegyei Hírlap hasábjairól.

IV. Összegzés

A város lapjai a koalíciós időszakban – mint azt a fentiekben láthattuk – nagy hangsúlyt fektettek a helyi vezetők tevékenységének, előéletének, sorsának tárgyalására. A korábbiakban bővebben taglalt témák, úgy vélem, jól érzékeltetik, melyek voltak a korszak helyi orgánumai érdeklődésének főbb fókuszpontjai a politikai és közigazgatási elittel kapcsolatban. A kor ideológiájának, eszméinek módosulásai, a demokráciából totalitárius rendszerbe lépés, a cenzúra kialakulása ugyancsak jól nyomon követhető a beszámolók, riportok alapján. Láthattuk, hogy az írott sajtó már abban az időszakban is – hasonlóan napjainkhoz – nagy hatalommal és befolyással rendelkező intézmény volt. Félelmetes manipuláló ereje segítségével irányíthatta az emberek véleményalkotását, befolyásolhatta gondolkodását, ami által a politikai irányítás egyik leghatékonyabb eszközévé is válhatott. Ennek ellenére, vagy éppen ezért – úgy vélem – izgalmas dolog volt áttekinteni, hogy a koalíciós időszakban a város meghatározó lapjai milyennek

60 Győri Újság, 1948. február 29.
61 Győri Újság, 1948. március 5.
62 Győri Újság, 1948. március 21.
63 Győri Újság, 1948. március 28.
64 Győri Újság, 1948. április 4.
65 Győri Újság, 1948. április 30.
66 Győri Újság, 1948. február 13., Győri Újság, 1948. március 19.

látták, vagy még inkább, milyennek szerették volna láttatni a letűnt rendszerek személyiségeit, saját vezető politikusaikat, illetve az ellentábor prominens képviselőit.

Felhasznált irodalom

Újságok: napi- és hetilapok

Dunántúli Szabad Nép. Győr, 1945. augusztus 5. – 1946. november 30.
Független Kisgazda. Győr, 1946. április 21. – 1947. augusztus 31.
Győri Munkás. Győr, 1945. szeptember 8. – 1948. április 30.
Győri Szabad Szó. Győr, 1945. április 22. – 1945. november 25.
Győri Újság. Győr, 1946. december 1. – 1948. április 30.
Szabad Győr. Győr, 1945. április 25. – 1945. július 31.

Forrásművek és feldolgozások

Horváth József (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Győr, 2000, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár.

*A kutatást támogatta a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” című kutatási pályázata.

Koppány Attila festménye

HONVÁRI JÁNOS

Egyetem helyett főiskola

A Győri Műszaki Egyetem terve

Magyarországon az 1960-as évek elején ágazatok és intézmények sora küszködött szakemberhiánnyal. Az egyetemekről kikerülő frissdiplomások számukat kétháromszorosan meghaladó állásajánlat közül válogathattak. A mérnökök, pedagógusok, agronómusok, közgazdászok iránt növekvő igényt valóságos társadalmi és gazdasági szükségletek táplálták. A Ratkó-korszakban született nagy létszámú korosztályok elérték az általános iskolát, kevés lett a pedagógus. Ahhoz sem kellett bonyolult metodológián alapuló prognózisokat gyártani, hogy megjósolják: a demográfiai hullám néhány év múlva eléri a középiskolákat, és a felsőoktatásnak időben fel kell készülnie a továbbtanulni szándékozók korábbiakhoz képest nagyságrendekkel nagyobb tömegének a fogadására.

Az aktív mérnökök száma hazánkban 1928 és 1958 között 6745 főről 25 550-re, közel négyszeresére nőtt, ennek ellenére a mérnökhiányt sem sikerült megszüntetni.[1] Ennek többek között az volt az oka, hogy a műszaki egyetemekre az 1952/53-as tanévben 7133, az 1957/58-as tanévben már csak 2378 nappali tagozatos hallgató iratkozott be. A következő években többen tanultak ugyan a műegyetemeken, de a mérnökhallgatók száma még az 1961/62-es tanévben is messze elmaradt az 1950-es évek első harmadához képest.[2] A pártapparátus és a minisztériumok sokkoló adatokkal bombázták a politika első számú vezetőit, akiket arról igyekeztek meggyőzni, hogy feltétlenül emelni kell az egyetemeken és főiskolákon tanulók, különösen a műszaki egyetemi hallgatók számát. Hivatkoztak például arra, hogy a nappali tagozaton 1959–1961 között végzett 3240 mérnöknek 10 140 munkahelyet ajánlottak fel. Fontos argumentum volt az is, hogy ezekben az években a környező országokkal összevetve nálunk jóval alacsonyabb volt a frissen végzett mérnökök aránya a már munkában állókhoz képest.[3] Az MSZMP Titkársága 1960 elején arra a megállapításra jutott, hogy az elkövetkező néhány évben „jelentős mérnökhiánnyal kell számolni”.[4]

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1960 végén a Művelődésügyi Minisztériumot bízta meg a felsőoktatás távlati fejlesztési tervének a kidolgozásával. Ezzel összefüggésben az Országos Tervhivatalnak prognózist kellett készítenie a magyar gazdaság hosszú távú szakemberszükségletére és az ehhez szükséges anyagi források nagyságrendjére nézve. A döntés fölöttébb időszerű volt, bár a hiányok ekkor az élet számos területén egyelőre még nem vezettek alapvető diszfunkcionális zavarokhoz. Az egyetemi képzés jellegzetességéből adódik ugyanis, hogy a diplomások számának emelésére vonatkozó határozatoknak (a felsőoktatási intézmény földrajzi helyének, képzési irányának, nagyságrendjének meghatározása, az építési tervek kidolgozása, a pénzügyi források biztosítása, az kivitelezési idő és az 5–6 évig tartó képzési idő miatt) jó esetben is csak egy évtized múlva lesz kézzelfogható eredménye.

A feladatra az Országos Tervhivatalban külön osztályt szerveztek, amely a legsürgősebb tennivalóval, a mérnökök iránt várható igény kalkulálásával kezdte munkáját. A távlati szakemberszükséglet megállapítására irányuló prognózisok módszertana még gyerekcipőben járt, ezért – illetve az ilyen típusú előrejelzésekből adódó bizonytalanság miatt – a tévedés kockázatát nem lehetett kizárni. A tervezők különféle metodológia alapján arra az eredményre jutottak, hogy a magyar népgazdaságnak 1980-ig 80 ezer diplomás műszaki szakemberre (ezen belül 77 ezer okleveles mérnökre) és 190–220 ezer technikusra lesz szüksége.[5]

Néhány év múlva kiderült, hogy ez az előrejelzés irreális és messze nem felel meg a gazdaság valós igényeinek. Az objektív okokon túl a szakemberigény nagyságrendjének hibás felmérésében nagy szerepet játszott a N. Sz. Hruscsov nevével fémjelzett utolérés-lehagyás és a kommunizmus egy emberöltőnél is rövidebb idő alatt történő felépítésének a programja. A KGST-tagállamok ezeknek a voluntarista elképzeléseknek az alapján 15–20 év alatt túl akarták szárnyalni a legfejlettebb tőkés országok színvonalát. A magyar húszéves távlati terv az ipari össztermelést az 1959/60-as bázishoz képest ötszörösére, ezen belül a gépipar termelését 8–9-szeresére, a vegyiparét pedig egyenesen 10–11-szeresére akarta növelni. Mindez óriási igényt támasztott volna a képzett szakemberek, mindenekelőtt a mérnökök iránt.

A mérnökök ekkora tömegét a meglévő műegyetemek befogadóképességének maximális kibővítésével sem lehetett ennyi idő alatt kiképezni, ezért az MSZMP KB Államgazdasági, Tudományos és Kulturális Osztálya 1962. január végén azt javasolta a Politikai Bizottságnak, hogy létesítsenek egy új műszaki egyetemet (továbbá

1 Cukor György–Timár János: A mérnökellátottság alakulása Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1958. november, 1040. o.

2 MOL M-KS 288. f. 5. cs. 257. őe. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1962. február 6-i ülése.

3 Magyarországon az 1960-as évek elején az egyetemekről kikerülő mérnökök a már dolgozók 4−5%-át tették ki, miközben ez a mutató Csehszlovákiában 8,2, a Szovjetunióban 9,7, Lengyelországban 8,1%-os volt. (MOL M-KS 288 f. 5. cs. 257. őe. A Politikai Bizottság 1962. február 6-i ülése.)

4 MOL M-KS 288. f. 7. cs. 71. őe. Az MSZMP Titkárságának 1960. február 9-i ülése.

5 Az egyes ágazatok igényeinek összesítéséből 99 ezer mérnök, 106 ezer szaktechnikus és 179 ezer technikus képzése következett, amit 1961-ben maguk a tervezők is irreálisnak tartottak. A 77 ezer fős mérnökigény három (minimális, átlagos és maximális) variáció alapján kiszámított 66, 75 és 90 ezer fő átlagából adódott. (MOL XIX-A-16-j Az Országos Tervhivatal elnökeinek iratai, 15. doboz. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság 1965. augusztusi összefoglaló jelentése a magyar népgazdaság 1980. évi műszaki szakemberszükségletéről és ennek fedezetéről.)

egy pedagógiai főiskolát), mégpedig úgy, hogy ezek a felsőoktatási intézmények az 1960-as évek végétől már működjenek. „Mivel a felsőoktatási intézmények kapacitásbővüléséből származó lehetőségeket a második ötéves terv időszakában és a harmadik ötéves terv első éveiben alapjában véve kihasználjuk – olvashatjuk az MSZMP Politikai Bizottságának 1962. február 6-i ülésére készített előterjesztésben –, ahhoz, hogy a főiskolai felvételeket 1969–1970 körül tovább növeljük, a harmadik ötéves terv időszakában szükséges egy új műszaki egyetem megépítése. Az új műszaki egyetem telepítési helyét és szakirányát már most meg kell határozni, egyrészt, mert befolyásolja a jelenlegi műszaki egyetemek folyó rekonstrukciójának rendeltetését, másrészt meg kell kezdeni a beruházás műszaki előkészítését. Több szerv – Országos Tervhivatal, szakminisztériumok stb. – javasolja az új műszaki egyetem helyéül Győrt, azzal, hogy az új egyetemen helyezzük el a meglévő építőipari és közlekedési egyetemet."[6]

Annak ellenére, hogy a Művelődésügyi Minisztérium és a Tudományos és Felsőoktatási Tanács – arra hivatkozva, hogy az egyetemi oktatók nem szívesen költöznek vidékre – az új műszaki egyetemet Budapesten, vagy közvetlen környékén (Érd) akarta felépíteni, a Politikai Bizottság mégis Győr mellett döntött. Ebben minden bizonnyal szerepet játszhatott az a tény, hogy egy évtizeddel korábban, amikor a műszaki felsőfokú oktatást a végletekig vitt szakosítás jellemezte, Győrnek már ígértek egy Könnyűipari Műszaki Egyetemet.[7] Abból az öt új műszaki egyetemből, amelynek a létesítéséről 1951-ben döntött az MDP Titkársága, végül kettő valósult meg. Az Építőipari Műszaki Egyetem 1952-ben a Budapesti Műszaki Egyetem két karának kiválásával jött létre, amelyhez 1955-ben önálló karként odacsatolták a Szegeden induló, majd néhány évig Szolnokon működő, végül Budapestre telepített Közlekedési Műszaki Egyetemet, amely ettől kezdve Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem néven a BME-vel egy helyen, de külön rektorral és hivatali igazgatással, egymás oktatási infrastruktúráját kölcsönösen használva működött, tovább növelve a mérnökképzés hazai központjának egyébként is nagy zsúfoltságát. 1962-ben ennek az egyetemnek a Győrbe történő költöztetéséről volt szó azért, hogy helyet teremtsenek a BME akkor már eldöntött bővítéséhez. Az ÉKME Győrbe telepítése mellett szólt az is, hogy az építész-építőmérnök és közlekedésmérnök szakokon folyó oktatás nem igényelt olyan „bonyolult és drága laboratóriumokat, mint a műszaki oktatás más ágai, így az új egyetem építése kevesebb költséggel megoldható".

Nyomós érv volt az is, hogy a hasonló szerepkörű vidéki városok közül már csak Győrnek nem volt egyeteme, noha gyorsan fejlődő ipara ehhez megfelelő bázist nyújtott. Nyugat-Dunántúl regionális központja jelentős fejlesztés előtt állt, mivel 20 éves távlati tervében a lakosság létszámának a megduplázódásával, 30 ezer új lakás építésével, régi városrészek rekonstrukciójával, házgyár építésével és további iparfejlesztéssel számoltak. Az egyetem vidéki telepítésével csökkenteni akarták Budapest kulturális és tudományos túlsúlyát. Úgy gondolták, hogy a szükséges oktatói létszámot megfelelő számú és minőségű lakás építésével és az új egyetem lépcsőzetes beindításával könnyen meg lehet majd oldani.

A PB végül hozzájárult a két új felsőoktatási intézmény, a Nyíregyházi Pedagógiai Főiskola és a Győri Műszaki Egyetem létesítéséhez és felhatalmazta az Országos Tervhivatalt, hogy az érdekelt szervek bevonásával kezdje el a két beruházás előkészítését.[8]

A későbbi végkifejlet szempontjából korántsem volt biztató jel, hogy a minisztériumok és az új egyetem létesítésében közvetlenül érdekelt egyetemek potentátjai között már az ötlet felmerülésekor heves viták robbantak ki a leendő Győri Műszaki Egyetem képzési profiljáról.[9] Voltak, akik amellett érveltek, hogy az ÉKME-t a vidékre történő „száműzés" helyett egyesíteni kell a BME-vel, a helyszűkén pedig a Petőfi-híd felé történő terjeszkedéssel, új épülettömbök építésével kell segíteni. Ennek az álláspontnak a közlekedési és postaügyi miniszter és az országos vízügyi főigazgató volt a legfőbb pártolója. Csanádi György a budapesti mérnökképzés komplexitásának szükségességére és az egyetemi hagyományokra hivatkozva ellenezte a közlekedésépítő és üzemeltető szakokat magában foglaló Építőmérnöki Kar Győrbe helyezését. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és a Tudományos és Felsőoktatási Tanács a Híradástechnikai és Műszeripari Kar létesítését opponálta, mert Győrött ennek a képzési iránynak nem volt megfelelő ipari bázisa. A BME az Építészmérnöki Karra tartott igényt, és a motorszerkesztést sem szívesen engedte ki a kezéből. (A Művelődésügyi Minisztériumnak volt olyan elképzelése is, hogy az ÉKME Építészmérnöki Kara Budapesten marad és beolvad a BME-be, csak az Építőmérnöki és Közlekedési Kar kerül Győrbe, ahol a képzést gépészmérnöki és villamosmérnöki karok szervezésével teszik teljessé.) A presztízsszempontokon túl a vita mögött az húzódott meg, hogy az ÉKME oktatói „nem szívesen települnének át Győrbe" és az Építészmérnök Kar a maradók munkahelye lett volna.[10]

A győri egyetem körül folyó – és nem csillapodó – viták miatt késett a kivitelezés elindításához szükséges politikai döntés. A Politikai Bizottság végül 1963. február 5-én döntött a Győri Műszaki Egyetem létesítéséről, illetve ezzel egyidejűleg az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem megszüntetéséről, amelynek tanszékei a határozat szerint „Győrött folytatják működésüket, helyet adva a Budapesthez jobban kötött szakok fejlesztésének".[11] A győri egyetem képzési irányával kapcsolatos

6 MOL M-KS 288 f. 5. cs. 257. őe. A Politikai Bizottság 1962. február 6-i ülése.

7 MOL M-KS 276. f. 54. cs. 147. őe. A Titkárság 1951. június 6-i ülése. Lásd még: MOL M-KS 276. f. 54. cs. 158. őe. A Titkárság 1951. augusztus 29-i ülése. Győr a mai Marcalváros I. lakótelep helyét ajánlotta az egyetem számára. A párt- és állami apparátus 1952-ben az egyetemet Győr helyett Sopronba akarta telepíteni, ahol a bánya- és kohómérnöki osztályok Miskolcra tervezett költöztetése miatt oktatásra alkalmas épületek és területek szabadultak fel, így a beruházás költsége kisebb lett volna. Nagy Imre kormányra kerülése után a hallgatói létszám csökkenése miatt a Könnyűipari Műszaki Egyetem végleg lekerült a napirendről.

8 MOL M-KS 288 f. 5. cs. 257. őe. A Politikai Bizottság 1962. február 6-i ülése.

9 Ladányi Andor: Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után. Tankönyvkiadó – Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1989. 161−163. o.

10 MOL M-KS 288 f. 5. cs. 290. őe. A Politikai Bizottság 1963. január 22-i ülése.

11 MOL M-KS 288. f. 5. cs. 257. őe. A Politikai Bizottság 1963. február 6-i ülése.

sokféle, nem egy esetben egymást kioltó partikuláris érdekeket a PB figyelmen kívül hagyta és a KB apparátus által javasolt kari tagozódást emelte határozattá.

Az előterjesztés szerint az új felsőoktatási intézmény gerincét az Építőmérnöki Kar alkotja, ahol 1980/81-ben a tervek szerint a Győri Műszaki Egyetem hallgatóinak 60%-a tanul majd. Az építőiparhoz kapcsolódott volna a Gépészmérnöki Karon folyó oktatás is, ahonnan az építőipar gépesítését, az épületek gépi berendezéseinek tervezését és üzemeltetését végző mérnökök kerülnek ki. A Gépészmérnöki Karhoz sorolt textiltechnológia szakot a város textiliparának a súlya indokolta. A győri Közlekedési Kar létrehozásával egy helyre akarták összpontosítani a közlekedés üzemeltetési és gépészeti feladatait ellátó mérnökök oktatását. (Korábban ugyanis a járműgépészeket a BME-n, az üzemeltetéssel kapcsolatos műszaki szakembereket pedig az ÉKME-n képezték.) Győrött egyébként a járműgyártásnak nagy ipari hagyományai és még inkább biztató távlati kilátásai voltak. A Híradástechnikai és Műszeripari Kar volt az egyetlen, amelynek az egyetemszervezés időpontjában Győrött még egyetlen jelentős ipari bázisa sem volt, de a 20 éves távlati fejlesztési tervekben Győrött és környékén több ilyen jellegű üzem létesítése is helyet kapott. Utasították az Országos Tervhivatalt, hogy gondoskodjék az egyetem képzési irányának megfelelő, az oktatás és tudományos kutatás hátterét biztosító üzemek, tervező- és kutatóintézetek Győrbe költöztetéséről, illetve helyben újak létesítéséről. Az egyetem képzési irányainak kialakításakor az volt a döntő szempont, hogy „a legkevésbé Budapesthez kötött és legkevésbé laboratóriumigényes" mérnöki szakok kerüljenek Győrbe.[12]

Az előzetes kalkulációk szerint az egyetem költsége nem éri el az egy Mrd Ft-ot. Az akkori szokásoknak megfelelően jelentősen alábecsült költségvetés 85%-át az építkezés tette volna ki, gépekre, berendezésekre mindössze 145 millió Ft-ot szántak.

A tényleges döntés a PB-ülésen született, a kormánynak és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának néhány héttel később már csak annyi feladata maradt, hogy jogi formákba öntse a szűk vezetői testület elhatározását. 1963. március 23-án jelent meg a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 5. számú törvényerejű rendelete a Győri Műszaki Egyetem létesítéséről és a budapesti Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem megszüntetéséről.[13] A párt és a kormány döntését ezek után nyíltan természetesen már senki sem merte megkérdőjelezni, így a győri egyetem létesítésével kapcsolatos frontvonalak néhány hónapig egy mellékhadszíntérre, az egyetem helyének kijelölésére terelődtek.

A győri közvélemény az MSZMP VIII. kongresszusának irányelveiből és határozataiból értesült a Győri Műszaki Egyetem tervéről.[14] A kongresszus határozataiból a legtöbb győrinek az a mondat ragadta meg leginkább a figyelmét, hogy új „műegyetem építése kezdődik meg Győrött".[15] A helyi párt- és állami vezetők tisztában voltak az egyetemnek a város és a régió fejlődésére gyakorolt kedvező hatásaival. Nemcsak lobbiztak, hanem hajlandóak voltak áldozatokat is vállalni az új intézményért. Néhány héttel a politikai döntés után, még mielőtt az országos szervek ebben a kérdésben léptek volna, Nádorvárosban a Táncsics szövetkezeti lakótelep mellett mintegy 80 hektáros szabad területet ajánlottak a leendő Győri Műszaki Egyetem megépítésére. Nádorváros déli része (ma Marcalváros I. lakótelep) az 1950-es évek elejétől a várva várt egyetemi város telepítési helyeként szerepelt a város általános rendezési terveiben. Szóba került egy másik alternatíva is, nevezetesen Révfalunak az a része, ahol ma az egyetem áll, vagyis „a Kis-Duna balpartján, a töltés, a Ságvári Endre (ma Hédervári) utca, Vásárhelyi Pál utca által határolt" terület. Ezt a lehetőséget a helyiek gyorsan elvetették, mert az építkezés ezen a helyen a töltés magasításával, a terület feltöltésével és több mint száz lakás, ezzel együtt pedig a virágzó kertkultúra lerombolásával járt volna. Állásfoglalásuk ajánlás volt csupán, határozatot nem hoztak, hiszen tisztában voltak vele, hogy ez a kérdés nem az ő szintjükön fog eldőlni. „A felsőbb szervek foglalkoznak ezzel a kérdéssel" – olvashatjuk az MSZMP Győr Városi Bizottság VB-jének jegyzőkönyvében.[16]

Az Országos Tervhivatal, az Építésügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium, a Győrbe telepítendő Építési és Közlekedési Műszaki Egyetem, Győr város és a megye képviselőiből álló helykijelölő bizottság 1963. május elején a nádorvárosi telephelyet gyorsan elvetette és kétparti telepítés mellett döntött. E szerint „az egyetemet *a révfalui városrészben* építik fel, a Ságvári Endre (ma Hédervári) utca és a Duna-töltés közötti területen. A négyezer személyes kollégium a Duna túlsó oldalára, a Püspökerdőbe kerül, amit külön híd köt majd össze az egyetemi városrésszel." Az egyetemi város tehát a Mosoni-Duna két partján épül majd fel, részben Révfaluban, részben a Duna túlsó partján, a Püspökerdőben.[17]

Nádorváros mint egyetemi helyszín azért került le szinte azonnal a napirendről, mert vétek lett volna a jellegéből adódóan viszonylag laza beépítésű univerzitás érdekében feláldozni a város déli részén jórészt már közművesített, tömeges lakásépítésre kiválóan alkalmas összefüggő beépítetlen területet. Ellenkező esetben az ide tervezett lakásoknak több mint a felét más városrészekben, foghíjtelkeken, drága és emberi konfliktusok özönével járó szanálások után kellett volna felépíteni, sokszor olyan helyeken, ahol a panelek szállítása, a toronydaruk felállítása szinte megoldhatatlan probléma. Nagy luxus lett volna ligetek, sportpályák céljára értékes, jól beépíthető területeket feláldozni, miközben zöldterületet a város más részein olcsóbban ki lehetett alakítani. De városképi szempontból sem tartották célszerűnek az egyetem Nádorvárosba történő telepítését, mert lakótelepek közé szorítva nem érvényesült volna az egyetem városképi jelentősége, másrészt az oktatást is zavarta volna a környező utcák forgalma és zaja.[18]

Az egyetemi város kétparti telepítésének terve „túl

12 MOL M-KS 288. f. 5. cs. 257. őe. A Politikai Bizottság 1963. február 6-i ülése.

13 A NET 1963. évi 5. sz. törvényerejű rendelete. Magyar Közlöny, 1963. március 23. 18. sz.

14 Magyar Nemzet, 1962. augusztus 26.

15 A MSZMP VIII. Kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth, 1963. 454-455. old.

16 MOL Győr-Sopron Megyei Levéltár. Az MSZMP Győr Városi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának1963. április 9-i ülése.

17 Magyar Nemzet, 1963. május 9.

18 MOL XIX-A-16-j. Országos Tervhivatal, elnöki iratok 5. doboz. Műszaki Egyetem Győr területén belül való elhelyezésének kérdése, dátum nélkül (kb. 1963 augusztusa előtt).

korán, jóváhagyás előtt", vagyis Ajtai Miklós tervhivatali elnök szerint „elhamarkodottan, helytelen módon" a sajtó tudomására jutott, amely természetesen a helyszínt azonnal nyilvánosságra hozta és nagy terjedelemben tárgyalta. A döntés – mint ahogyan az várható volt – a kérdéses révfalui háztulajdonosok körében aggodalmat és félelmet váltott ki. Olyannyira, hogy dr. Halmi Dénes, a városrész tanácstagja a városi tanács 1963. május 24-i ülésén interpellált a terület várható kisajátítása miatt. A városatya szerint „nagy nyugtalanságot keltett Révfaluban az egyetem felépítésének híre. A lakosság jelentős részének ki kell költözni a régi, megszokott lakóhelyéről. … Emberi tulajdonság, hogy ragaszkodunk a megszokott helyhez. Kialakultak családi házak, gyömölcsösök. Árvíz által használhatatlanná vált házak lettek újjáépítve. Készek vagyunk áldozatra, de megfelelő humanitást kérünk."

Az interpellációra adott válaszában Csernitzky Gyula városi tanácselnök az „össznépi érdek" elsődlegességével érvelt és ezzel próbálta a tanácstagokat, rajtuk keresztül az érintett lakosságot megnyugtatni. „Eldöntött kérdés – mondta az elnök – az egyetem telepítésének helye. Nem könnyű ez a munka, amit a tanácsnak ezzel kapcsolatban tenni kell. Mindenki számára érthető, hogy emellett a nagy horderejű intézkedés mellett, mely Európa egyik legkorszerűbb egyetemének megvalósítását tűzte ki feladatul, minden egyéb problémának el kell törpülnie. … A tanács a legmesszebbmenőkig igyekszik méltányolni az ottani lakosság kívánságait. Aki Révfaluban akar maradni és ott építkezni, az kap házhelyet. Ha úgy kívánja, a jelenlegi házának bontási anyagait viheti az új ház építéséhez való felhasználás céljából. Az első ütemben kb. 50 ház kerül lebontásra. Amikor ennek konkrét végrehajtására sor kerül, minden esetben tárgyalni fognak az érdekeltekkel." „A város kulturáltsága szempontjából felmérhetetlen jelentősége van a Győrött megépítendő egyetemnek. Ha a Győrből más városok egyetemeire járó tanulóifjúságot vesszük számba, látható, milyen nagy mértékben van érintve ez a város. Ezzel is lehet lecsillapítani a zúgolódásokat."

Úgy tűnik, hogy a város, az Országos Tervhivatal, a tervezésért és kivitelezésért felelős Építésügyi Minisztérium, valamint az Építési és Közlekedési Műszaki Egyetem is a kétparti telepítést pártolta. Ilku Pál művelődésügyi miniszter viszont nem fogadta el a helykijelölő bizottság 1963. májusi döntését, és követelte az egész egyetemi komplexum (tehát a tanulmányi épületek, a diákotthonok és a sportlétesítmények) Püspökerdőben történő felépítését. Több hónapig tartó vitát provokált, amelynek végén sikerült véleményét a többi döntéshozóra kényszeríteni.

Ma már nehéz lenne kideríteni, hogy Ilku álláspontját mennyiben befolyásolta a révfalui lakosok tiltakozása, mindenesetre Bittmann Ernő, az MSZMP városi első titkára 1964 nyarán az ott élő polgárok ellenállásával magyarázta a helyszín megváltoztatását. Szerinte több háztulajdonos levelet írt Kádárnak (ennek eddig semmi nyomát nem találtuk), amelyben azt állították, hogy „európai hírű gyümölcsöst" akarnak megsemmisíteni, és ha lebontják az ott lévő házakat, 4–500 családdal kerül szembe a hatalom. Bittmann szerint végül azért döntöttek a Püspökerdő mellett, hogy a pártvezetők „ne kerüljenek szembe az emberekkel". Ezt erősíti meg az a jelentés is, amelyet a Győri Műszaki Egyetem építésével kapcsolatban 1964. május 28-án készítettek az MSZMP Győr Városi Bizottsága Végrehajtó Bizottsága számára. Ebben az olvasható, hogy Révfalu műszaki adottságai és városszerkezeti elhelyezkedése miatt ugyan alkalmas lett volna az egyetem építésére, de mivel mintegy 120 lakást szanálni kellett volna, ezért „és a lakosság nagyméretű tiltakozása miatt minden előnye ellenére sem jöhetett számításba ez a terület".[19]

A művelődésügyi és az építésügyi miniszter között az egyetem telepítési helyéről kirobbant vita kínos és a korabeli magyar viszonyok között szokatlan volt, ugyanis a közvélemény a sajtóból már előbb értesült a kétparti telepítésről. Ajtai Miklós tervhivatali elnök Ilku Pállal és az Építésügyi Minisztérium képviselőjével 1963 nyarán Győrött próbálták meg tisztázni a vitás kérdést, de a kétparti (a tanulmányi épületek és a laboratóriumok Révfaluba, az egyetem mai helyére, a kollégiumok, sportpályák és egyéb létesítmények a Püspökerdőbe) vagy egyparti (minden építmény a Püspökerdőbe kerül) telepítés ügyében nem sikerült dűlőre jutni. Ajtai javaslatára Ilku Pál egy bizottságot kért fel az egyetem lehetséges telepítési helyének megvizsgálására.[20] A bizottság elnöke, dr. Weichinger Károly egyetemi tanár Győrött született. Bár a Kossuth-díjas tudós életének és munkásságának nagy része a fővároshoz kötődött, a BME Középülettervező Tanszékének vezetője jól ismerte szülővárosát, ugyanis (Dörre Endrével közösen) ő nyerte el Győr 1929-ben kiírt városrendezési pályázatát.[21] A bizottság több alkalommal a helyszínen vizsgálódott, a Püspökerdőben geológiai vizsgálatot végeztetett, majd az 1963. augusztus 14-i szakértői jelentésében határozottan az egyparti telepítés mellett foglalt állást.

Legfőbb érvük az volt, hogy ha Révfaluban is építenek, akkor le kell bontani 96 lakóépületet kb. 240 lakással, ami 70 millió Ft-tal növelné a beruházás költségét. A gazdasági szempontoknál is súlyosabbnak tartották azonban a városrész felszámolásából adódó politikai és morális következményeket. Szerintük ugyanis semmiféle érdekre hivatkozva nem szabad több mint kétszáz lakást lerombolni akkor, amikor az építőipar úgyszólván semmilyen átadási határidőt nem tart be, holott Győrött közismerten nagy a lakáshiány. Ha sikerülne is az ott lakók elégedetlenségét elfogadható anyagi kárpótlással és politikai meggyőzéssel leszerelni, a szanálás akkora időveszteséggel járna, hogy késleltetné az építkezés megkezdését, ez pedig veszélyeztetné az egyetem tervezett határidőre történő átadását.

Kétparti telepítés esetén az egyetemi város két része között egy új, legalább négysávos és nem csak gyalogosforgalmat lebonyolító Duna-hidat kell építeni, mert a kollégium és kampusz közötti mintegy egy kilométeres távolságot a bizottság szerint nem tudja majd mindenki naponta többször csak gyalogosan megtenni. Ráadásul a 40 millió Ft-ba kerülő új híd közel sem oldja meg teljesen az egyetemi városrész megközelítési gondjait. Abban az időben Győr forgalmának kereken fele a Belvároson

19 MOL Győr-Sopron Megyei Levéltár. Az MSZMP Győr Városi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának 1964. június 23-i ülése.

20 MOL XIX-A-16-j. 7. doboz. Ajtai Miklós 1963. szeptember 21-i levele Kállai Gyula miniszterelnök-helyettesnek.

21 MOL XIX-A-16-j Országos Tervhivatal, elnöki iratok 7. doboz. A Művelődési Minisztérium Műszaki Felsőoktatási Főosztály Műszaki Egyetemi Osztály feljegyzése Ilku Pál részére a Győri Műszaki Egyetem helykijelöléséről, 1963. augusztus 14.

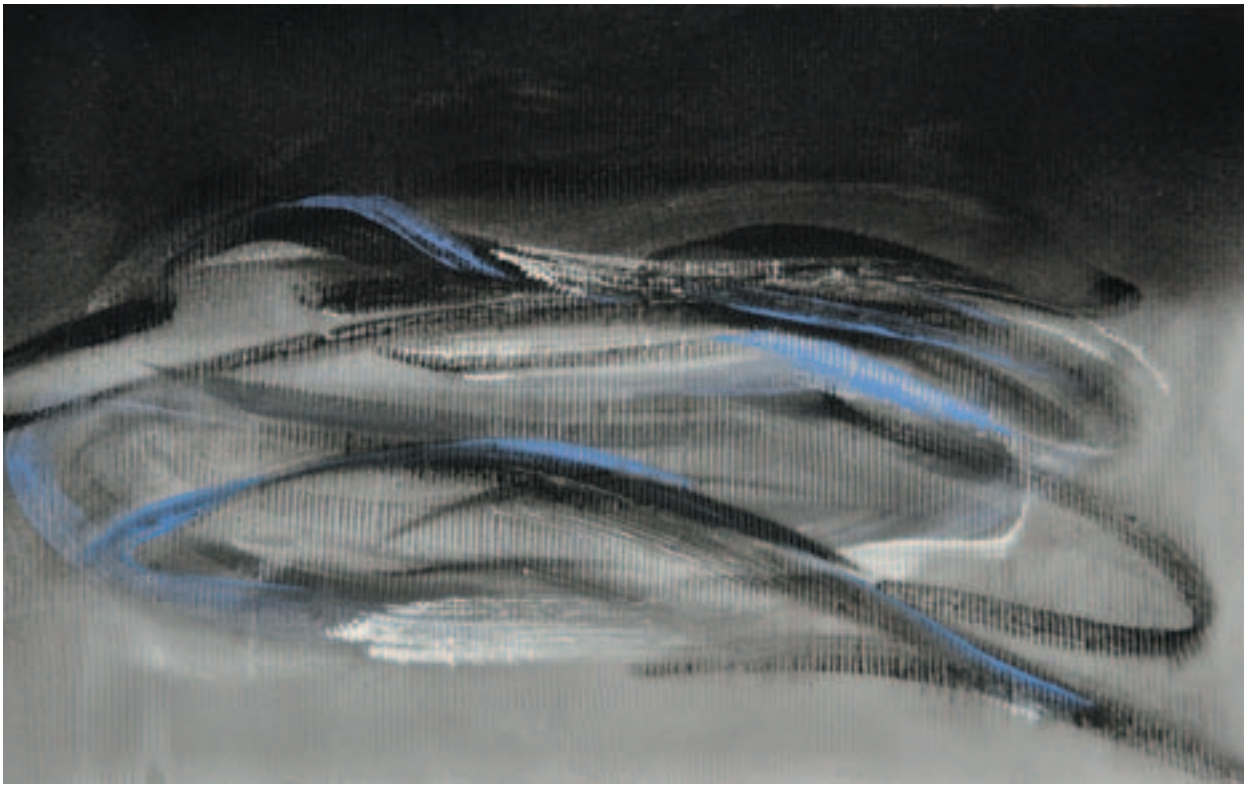

Radosza Attila festménye

keresztül bonyolódott. Északról a történelmi városmagba a Mosoni-Duna fölött átívelő Kossuth-hídon, délről pedig a vasúton átvezető Baross-hídon és a győriek által repülőhídnak nevezett két gyalogos felüljárón keresztül lehetett eljutni. Ezek az átkelőpontok már a város 1950-es évek elején készített általános rendezési tervének tanúsága szerint is zsúfoltak voltak, márpedig kétparti telepítés esetén az oktatók, hallgatók, egyetemi dolgozók tömege a Kossuth-híd forgalmát a reggeli csúcsban becslések szerint mintegy 50%-kal emelné. A dugókat a Kossuth-híd tervezett szélesítése, de még egy új híd építése sem oldja meg, mert az akkor még a Belváros magján keresztülhaladó forgalom számára a történelmi városrész útjait nem lehetett kiszélesíteni, ez jelentette a forgalom lebonyolításának szűk keresztmetszetét. Egyparti telepítés esetén az egyetemet Győrszigeten, a Szarvas utcán keresztül a Pinnyédi-hídon átkelve lehet majd megközelíteni, ami csökkenti a belvárosi torlódást. A püspökerdei telepítés mellett szólt az is, hogy Győrt a távlati területfejlesztési tervekben önálló életet élő városi alrendszerek együttműködéseként képzelték el. Ebbe az elképzelt városszerkezeti képbe jól illeszkedett a hallgatók minden igényét egy helyen, egy egységben, parkosított környezetben kielégítő püspökerdei telepítés. Mindezek alapján a bizottság a két lehetőség közül *„egyértelműen az egyparti, püspökerdei telepítést”* javasolta.[22] A másik lehetőség irányában hajlottak egy apró kompromisszumra, azt ugyanis elfogadták, hogy az egyetem telepítésével kapcsolatban Győrbe kerülő tervező- és kutatóintézetek „fokozatos szanálással és építéssel, az egyetem céljára igényeltnél kisebb terület felhasználásával” Révfaluba települjenek.[23] (Csak valószínűsíteni lehet, hogy a bizottság „ráérzett” Ilku Pál óhajára, így születhetett a megbízói elvárásnak mindenben megfelelő szakértői állásfoglalás.)

Két héttel az Ilku által felkért szakértői bizottság jelentése után az Országos Tervhivatalban a Győri Műszaki Egyetem tervezésében, létesítésében közvetlenül érintett szervek vezetői újabb értekezletet tartottak.[24] A győri egyetem helyéről folyó vitában a két álláspont jottányit sem közeledett. Ilku és famulusai – anélkül, hogy újabb érveket találtak volna – megismételték a művelődésügyi miniszter által felkért bizottság fentebb már ismertetett argumentációját. Ezen a megbeszélésen a kétparti telepítés hívei is kifejthették a véleményüket. Az ÉKME rektorhelyettese, Lux László arra hivatkozott, hogy kétparti telepítés esetén Püspökerdőnek csak a magasabban fekvő részein építkeznének, egyébként „a bizonytalan mélyebb részeket is igénybe kell venni”, ami tetemesen megnöveli a feltöltés költségét. Szanálni – tromfolta Lux az egyparti építést pártolók legfőbb érvét – akkor is kell, ha az egész egyetem a Püspökerdőbe kerül, mert ebben az esetben a Szarvas utcát – hogy az a megnövekedett forgalmat le tudja vezetni – az egyik oldalon lévő összes ház

22 MOL XIX-A-16-j Országos Tervhivatal, elnöki iratok 7. doboz. A Győri Műszaki Egyetem helykijelölésével kapcsolatban felkért szakértő bizottság összefoglaló jelentése, 1963. augusztus 14.

23 MOL XIX-A-16-j Országos Tervhivatal, elnöki iratok 7. doboz. A Győri Műszaki Egyetem helykijelölésével kapcsolatban felkért szakértő bizottság összefoglaló jelentése, 1963. augusztus 14.

24 Az Országos Tervhivatal székházában tartott értekezleten Ilku Pál művelődési, dr. Trautmann Rezső építési, dr. Csanádi György közlekedési és postaügyi miniszter, dr. Ajtai Miklós tervhivatali elnök, Molnár János művelődésügyi miniszterhelyettes, Osztrovszki György OT elnökhelyettes, Perényi Imre, az Építési és Közlekedési Egyetem rektora vett rész. A vezetők tekintélyes számú szakértői gárdát vittek magukkal a megbeszélésre. (MOL XIX-A-16-j Országos Tervhivatal, elnöki iratok 7. doboz. Feljegyzés az 1963. augusztus 29-én az OT székházában – a Győri Műszaki Egyetem területbiztosítása ügyében – tartott értekezletről.)

lebontásával ki kell szélesíteni. A magyar városépítészet egyik korabeli reprezentánsaként jól látta, hogy kétparti telepítés esetén az egyetem szervesebben kapcsolódna a városhoz, különösen annak centrumához, a Belvároshoz. Lux professzor álláspontját támogatta az Építésügyi Minisztérium, Győr városa és a megye is. Nagy Gyula MSZMP megyei másodtitkár személyesen „garantálta", hogy a szanálást Révfaluban határidőre végrehajtják, ez „politikailag zavart nem okoz".[25] Trautmann Rezső építésügyi miniszter is a jó városszerkezet kialakítása miatt támogatta a kétparti telepítést. Ilku Pál viszont kijelentette, hogy neki „a tárca érdekeit kell néznie" és nem az egyetem építése kapcsán kell a „városszerkezet problémáit" megoldani.[26] A vita itt ismét holtpontra jutott. Ajtai Miklós a két miniszterrel szeptember 21-én újra egyeztetett, de az Országos Tervhivatal elnöke képtelen volt Ilku Pál és Trautmann Rezső teljesen megmerevedett álláspontját egymáshoz közelíteni.[27]

Ajtai ekkor az oktatásért és a gazdaságért felelős miniszterelnök-helyettesekhez, Kállai Gyulához és Fock Jenőhöz fordult. Levélben számolt be nekik a telepítés ügyében tartott meddő értekezletekről és a két miniszterrel folytatott, ugyancsak kudarcba fulladt egyeztetésekről.[28] „A Művelődésügyi Minisztérium és maga Ilku elvtárs határozottan az egyparti püspökerdei telepítés mellett foglalt állást. Az Építésügyi Minisztérium és annak megfelelő szakszervei a kétparti telepítést tartanák helyesnek. Az Országos Tervhivatal szakszervei és magam is az Építésügyi (sic!) véleménnyel egyetértve a kétparti telepítést javaslom. A megyei és helyi párt- és tanácsi szervek a kétparti telepítést tartanák helyesnek."[29]

Ajtai szerint Ilku legfőbb problémája az, hogy kétparti telepítés esetén a Révfaluban szükségessé váló szanálás veszélyezteti az építkezés kezdését, így az egyetemi oktatás 1968-as indulását is. „A Művelődésügyi Minisztériumot e kérdésben erősen befolyásolják azok a kellemetlen tapasztalatok, amelyeket szanálási kérdésekben a veszprémi és a miskolci egyetem esetében tapasztaltak." Az OT elnöke szerint ha Ilkut sikerül meggyőzni arról, hogy a kétparti telepítés és az ezzel együtt járó szanálás nem veszélyezteti az egyetem határidőre történő felépítését, akkor mindenki számára elfogadható lesz a kétparti telepítés, amely városrendezési szempontból mindenképpen jobb megoldás lenne.[30] Bittmann Ernő Győr városi MSZMP első titkár szerint a helykijelölés körüli „gáncsoskodás" arra vezethető vissza, hogy „bizonyos erők" nem értettek egyet az ÉKME Budapestről történő kitelepítésével, és mivel a PB-határozatot megmásítani nem tudják, ezért most ily módon igyekeznek az egyetem győri építését megnehezíteni.[31]

Az OT-elnök egy nagyon fontos szubjektív szempontra is felhívta a miniszterelnök-helyettesek figyelmét. „Mint ismeretes, a budapesti építőipari egyetemet igen nehéz volt meggyőzni a győri telepítés helyességéről. Ma már a határozatot tudomásul vették, és egyre nagyobb ambícióval készülnek arra, hogy mint közvetlen beruházók, az egyetemet létrehozzák. Ez természetes is, hiszen maguk is építészek. Az építőipari egyetem vezető kollektívája a kétparti telepítést javasolja és ezt kívánja megvalósítani. Mint az egyetem rektora kijelentette, természetesen más döntést is végre fognak hajtani és becsülettel fognak dolgozni, de ha az ő véleményük mérvadó, úgy mindenképpen a kétparti telepítést tartanák helyesnek."[32]

Ajtai azt javasolta, hogy a beruházás megindítása miatt immár feltétlenül szükségessé váló helykijelölést az OT elnöke és az illetékes miniszterek a két miniszterelnök-helyettes jelenlétében, szűk körben hozzák meg. Kállai Gyula szerint viszont ebben a „szenvedélyessé vált" vitában a Gazdasági Bizottságnak kell döntenie.[33]

Egyelőre nem tudjuk, hogy a győri egyetem telephelyének ügye szerepelt-e a Gazdasági Bizottság előtt vagy sem, az viszont biztos, hogy 1963. szeptember 27-én az OT elnöke, a művelődésügyi és az építésügyi miniszter egyetértésben döntött arról, hogy a Győri Műszaki Egyetem tanulmányi épületei, kollégiumai, sportpályái, tehát az egész „egyetemi város" a Püspökerdőbe települ. Azt sem tudjuk, hogy Ilku Pálnak, aki az egyparti telepítés ötletével mindvégig kisebbségben volt az OT-val, az ÉM-mel, az ÉKME-vel és Győr városával szemben, hogyan sikerült az álláspontját érvényre juttatni. Mindenesetre a helykijelölési huzavona miatt féléves késéssel ugyan, de immár hozzá lehetett látni a beruházás előkészítéséhez.[34]

A beruházási célt 1963 decemberében hagyták jóvá, az építkezés költsége ekkorra az induló kevesebb mint egy Mrd-ról már 1392 millió Ft-ra növekedett. A beruházási program elkészítésének határidejét 1965. június 30-ában határozták meg. A tervezéssel megbízott Középület Tervező Iroda 1964 májusára három koncepciót dolgozott ki az egyetem Püspökerdőben történő elhelyezésére. Az első variáció szerint az épületegyüttest a Duna utca környékén épített új hídon lehet megközelíteni. A híd és az arról levezető út tengelyként osztotta volna ketté az építési területet, amelynek Sziget felőli oldalára kerülnének a kollégiumok és a sportlétesítmények, a másik oldalára a kampusz épületei. Az egyetemet a pinnyédi híd felől is meg lehet közelíteni, amelyet azonban a Szarvas utca tengelyből kimozdítanának és átépítenének. (A jelenlegi mesterséges csatorna, amellyel a Mosoni-Duna patkó alakú kanyarulatát 1985-ben átvágták, akkor még nem létezett.) Ennek a variációnak az volt a legnagyobb hátránya, hogy az építési terület több mint egy méter vastagon történő feltöltéséhez távolról kellett volna a több millió köbméter anyagot odahordani.

A második variáció annyiban különbözött az elsőtől, hogy a terület feltöltéséhez a Kis-Duna kotrásából, illetve egy mesterséges csatornából nyerték volna az anyagot.

25 MOL XIX-A-16-j Országos Tervhivatal, elnöki iratok 7. doboz. Feljegyzés, az 1963. augusztus 29-én az OT székházában – a Győri Műszaki Egyetem területbiztosítása ügyében – tartott értekezletről.

26 MOL XIX-A-16-j Feljegyzés, az 1963. augusztus 29-én az OT székházában – a Győri Műszaki Egyetem területbiztosítása ügyében – tartott értekezletről.

27 MOL XIX-A-16-j 7. doboz. Ajtai Miklós 1963. szeptember 21-i levele Kállai Gyula miniszterelnök-helyettesnek.

28 A levelet természetesen eljuttatta Ilku Pálnak és Trautmann Rezsőnek is.

29 MOL XIX-A-16-j 7. doboz. Ajtai Miklós 1963. szeptember 21-i levele Kállai Gyula miniszterelnök-helyettesnek.

30 MOL XIX-A-16-j 7. doboz. Ajtai Miklós 1963. szeptember 21-i levele Kállai Gyula miniszterelnök-helyettesnek.

31 MOL Győr-Sopron Megyei Levéltár. Az MSZMP Győr Városi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának1964. június 23-i ülése.

32 MOL XIX-A-16-j 7. doboz. Ajtai Miklós 1963. szeptember 21-i levele Kállai Gyula miniszterelnök-helyettesnek.

33 MOL XIX-A-16-j 7. doboz. Ajtai Miklós 1963. szeptember 21-i levele Kállai Gyula miniszterelnök-helyettesnek.

34 Ilku Pál művelődési, dr. Trautmann Rezső építésügyi miniszter és dr. Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnöke 1963. szeptember 27-i megállapodása. Az iratot lásd: Egyetemi levéltár, iktatatlan.

Radosza Attila festménye

A harmadik változat tűnt a leginkább elfogadhatónak. A Mosoni-Dunát, amely az egyetem tervezett helyszínét patkó alakban fogta körbe, a Szunyog-szigettől a Rábca torkolatáig mesterséges csatornával átvágják, és az innen nyert 2 millió köbméter anyaggal feltöltik az egyetem helyét. (Ez a sokat vitatott csatorna 1985-ben megépült.) A Mosoni-Duna eredeti ága holtággá válik, biztonságos védművet az új csatorna mellett építenek, így a régi Duna-ág melletti töltést el lehet bontani. A mesterséges csatorna az árvízvédelmet is szolgálja, ugyanis így nem kellett volna a patkóalakban kanyargó eredeti Dunameder jobb oldalán, a Püspökerdő felől csak nyári gáttal védett öt kilométeres partszakaszt megerősíteni.[35] Az egyetemet Révfalu felől ebben az esetben is új hídon lehet majd megközelíteni, de ennél a variációnál új hidat kellett volna építeni a mesterséges csatornán is, valamint itt sem lehetett elkerülni a pinnyédi híd átépítését sem. Az egyetemi várost ebben az esetben is kétfelől lehetett volna megközelíteni.[36]

Az egyetem tervének kidolgozása a beruházási cél elfogadása után, valamikor 1964 elején *dr. Gádoros Lajos*[37] irányításával kezdődött. A grandiózus projekt megvalósítására nagyjából egy évtizedet szántak. Az épületkomplexumot szakaszosan akarták használóinak átadni. „Először a diákotthont és az egyszerűbb szerkezetű tanulmányi épületeket építik fel, mert csak így tudják biztosítani a megnyitást 1968-ra. Az egyetem működésének megkezdése után építik majd meg a *laboratóriumokat*, a *műhelycsarnokokat*, az igényesebb központi épületeket."[38] 1968 őszén az építészmérnöki, a szerkezetépítőmérnöki és földmérő szakok első évfolyamain akarták az oktatást megkezdeni. Az épületegyüttes teljes és végleges befejezésének időpontja 1973. augusztus 31. volt.

A 457 ezer légköbméteres kampusz főépületébe került volna az ezer négyzetméteres aula, a 800 négyzetméteres díszterem, az egyetem vezetése és a központi tanszékek. Minden kart (tanszékestől, tantermestől) önálló tanulmányi épületekbe akartak elhelyezni. A nappali tagozatos hallgatókat a 16 szállodai szintből és 2 közösségi szintből álló, 4500 főre tervezett diákotthonok kétágyas szobáiba, az esti-levelező hallgatókat a 400 fős diákszállóba helyezték volna el. Az oktatók átmeneti elhelyezésére egy 100 fős oktatói szállást terveztek. Egyébként a város 600, az akkori átlagos alapterületet meghaladó nagyságú lakást akart építeni az ide költöző oktatók letelepítésére. Ezzel az oktatói kar 65%-ának tudtak volna lakást adni. Az épületkomplexumhoz tartozott még a 6000 fő étkeztetésére alkalmas konyha és étterem, a 17 szakorvost foglalkoztató rendelőintézet, trafikok, papír-, élelmiszer- és könyvüzletek, posta, női-férfi fodrászat és büfék sora, valamint a kiszolgáló egységek épületei.

A Vásárhelyi-híd építése kapcsán lebontott Káldy-villa helyén állt volna a 600 fős lelátóval rendelkező fedett sportcsarnok, mellette 4 tornaterem a vívók, a birkózók, a bokszolók, a súlyemelők és az asztaliteniszezők számára, nyitott uszoda 50x20 méteres medencével, vízi sporttelep,

35 Magyar Nemzet, 1964. február 21.

36 MOL Győr-Sopron Megyei Levéltár. Az MSZMP Győr Városi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának1964. június 23-i ülése. Jelentés a Győri Műszaki Egyetem építésével kapcsolatban, 1964. május 28.

37 A nemzetközileg is ismert építész, belsőépítész tervezte a Pécsi Orvostudományi Egyetem épületét, amely – a győri egyetemmel szemben – meg is valósult. Olyan híres épületeket tervezett (kollégáival együtt), mint pl. a MÉMOSZ-székház, illetve a Jászai Mari-téri képviselőház, közismert nevén a „fehérház". Nemzetközi építészeti körökben legismertebb munkája az 1958. évi brüsszeli világkiállítás magyar pavilonja.

38 Népszabadság, 1963. november 22.

három labdarúgó-, két atlétikai, négy-négy kosár- és röplabdapálya, 12 teniszpálya, az ehhez szükséges öltözőkkel és mosdókkal szerepelt még a beruházási tervben.[39]

Az 50−60 tanszékkel működő egyetemet 863 oktatóra, 4938 nappali, 4440 esti és levelező hallgatóra tervezték. Az oktatási és gazdasági ügyintézőkkel együtt kereken 2700 főnek adott volna munkát Győr egyeteme. A geodéziai, geológiai, hídépítési gyakorlatok helyszíni végzéséhez, ill. az oktatók „továbbképzésére és a nyugodt környezetet kívánó tudományos tevékenység folytatására" Balatonalmádi-Káptalanfüreden 200 férőhelyes, egész évben üzemelő alkotó-, üdülő- és gyakorlótelepet akartak építeni.

A nagy munka a Püspökerdő geodéziai felmérésével valamikor 1964 legelején kezdetét vette. Csaknem 80 kutatófúrás alapján állapították meg a talaj rétegződését és teherbírását, ettől függött ugyanis az épületek alapozása. Megkezdték a terület feltöltésének és árvízvédelmi munkálatainak felmérését is.

Bár egyes nyilatkozatok és újságcikkek még 1965 közepén is megpróbálták a győri egyetem ügyét napirenden tartani, a helyi lakosság a Püspökerdőben hirtelen abbamaradt előmunkálatokból azt a helytálló következtetést vonta le, hogy a győri egyetem ügye zsákutcába jutott. Dr. Révai Zoltán országgyűlési képviselő az országgyűlés 1965. évi őszi ülésszakán a városban lábra kapott elégedetlenségnek és aggodalomnak adott hangot. Hivatkozott az akkor még hatályban lévő törvényerejű rendeletre, amelynek alapján Győrött, „ebben a nagy múltú munkásvárosban" műszaki egyetemet kell létesíteni. Az egyetem tervezése „nagy iramban" megindult, újabban azonban egyre több választó teszi fel a kérdést: mi van az egyetemmel? A győri honatya is arra a kérdésre akart határozott választ kapni, hogy „lesz-e egyetem Győrben, vagy sem".[40]

A képviselő tapssal fogadott felszólalására a művelődésügyi miniszter kurta és kioktató hangvételű választ adott. „Röviden azt tudom válaszolni, hogy a harmadik ötéves terv tárgyalása során lesz szó a szakemberszükségletről …és akkor történik ebben a kérdésben állásfoglalás. Kérem képviselőtársamat, hogy ezt fogadja el. Többet most nem tudok mondani."[41] Pedig Ilkunak ennél sokkal több információja volt. Már 1964 elején közölték vele, hogy a budapesti és a miskolci műegyetemi beruházásokon kívül „a művelődés egész területén az 1964. évi tervben szereplő új beruházást kezdeni csak a terv áprilisi felülvizsgálatát követőn lehet".[42] Természetesen arról is tudott, hogy az OT újabb számításai alapján lényegesen csökkent az ország távlati szakemberszükséglete és megváltozott ennek a belső szerkezete is, ezért 1965 februárjában a PB elé már olyan előterjesztés került, hogy a 70 ezerről kevesebb mint 50 ezerre csökkent mérnökigény „a már működő műszaki egyetemek tervezett bővítésével nagyobb részben kielégíthető".[43] Ez volt az oka annak, hogy a III. ötéves tervidőszakra a műszaki egyetemek fejlesztésére előirányzott 700 millió Ft-ból a Győri Műszaki Egyetem építésére egyetlen fillért sem terveztek, sőt világosan leszögezték, hogy a szűkülő beruházási keretek „nem teszik lehetővé a győri műszaki egyetem 1970-ig történő megkezdését"[44]

A győri egyetemre vonatkozó képviselői kérdéssel kapcsolatban Ilkunak arról is tudnia kellett, hogy a kormány 1965. október 28-i ülésére az OT olyan javaslatot hozott, miszerint „részletesen megvizsgálandó a Győrbe tervezett felsőoktatási objektum jellege és nagysága. A felülvizsgálat szükségességét a távlati felsőfokú szakemberigények változása tette indokolttá."[45] Az OMFB ugyanis 1965-ben újra felmérte az ország szakemberszükségletét és arra a megállapításra jutott, hogy mérnökökből a korábban számítotthoz képest kevesebbet (77 000 helyett 49000-et), szaktechnikusból pedig többet (71 ezer helyett 80000-et) kell 1980-ig kiképezni. „*A nagymértékben csökkent mérnökigény kielégítése nem indokolja, hogy 1980-ig új, nagy kapacitású műszaki egyetemet építsünk.*"[46] Ráadásul immár azt prognosztizálták, hogy a mérnökök közül is azoknak a szakmáknak a képviselői iránt csökken leginkább az igény (építészek, közlekedési mérnökök), akiket éppen a győri egyetemen akartak nagy számban képezni. Ezért a fentiek miatt „*elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk, hogy felső szintű döntés történjék a Győri Műszaki Egyetem előkészítésének leállítására*". Ugyanakkor már itt felmerült annak a lehetősége, hogy „*a Győrben tervezett egyetem helyett egy kb. 1000 fős nappali kapacitású felsőfokú technikumot hozzunk létre. E kérdésről véglegesen jelenleg nem lehet dönteni,* mert a következő félév során a szaktárcák bevonásával a Művelődésügyi Minisztérium és az Országos Tervhivatal együttesen felülvizsgálja a jelenleg működő intézményeket. A felülvizsgálat eredményétől függően dönthető csak el, hogy a jelenlegi intézmények közül melyeket kell megszüntetni, illetve mely szakmai csoportokban indokolt új felsőfokú technikumi kapacitást létrehozni."[47] Az OT-ban már tudták, hogy 1966. III. negyedévében kell a kormány elé terjeszteni a felsőfokú technikumok távlati fejlesztési tervét. „Ennek során lehet véglegesen nyilatkozni arról, hogy lehetséges-e és mely tervidőszakban, új felsőfokú technikumot építeni Győrben."[48]

39 Kisalföld, 1964. május 24.
40 Kisalföld, 1965. november 14.
41 Kisalföld, 1965. november 14.
42 MOL XIX-A-16-j OT elnöki iratok, 7. doboz. Ilku Pál művelődésügyi miniszter 1964. február 25-i levele Ajtai Miklóshoz.
43 MOL M-KS 288. f. 5/359. őe. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1965. február 16-i ülése. Az MSZMP KB Tudományos és Közoktatási Osztályának az 1965. február 10-i előterjesztése a Politikai Bizottsághoz a Győri Műszaki Egyetem létesítésével kapcsolatos PB-határozat végrehajtásáról, 1965. február 10.
44 MOL M-KS 288. f. 5/359. őe. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1965. február 16-i ülése. Az MSZMP KB Tudományos és Közoktatási Osztályának az 1965. február 10-i előterjesztése a Politikai Bizottsághoz a Győri Műszaki Egyetem létesítésével kapcsolatos PB-határozat végrehajtásáról, 1965. február 10.
45 MOL XIX-A-16-j 9. doboz. OT elnöki iktatatlan iratok. Az OT Területi és Szociális Kulturális Főosztály 1965. december 21-i feljegyzése dr. Ajtai Miklós elnök elvtárs részére a Győri Műszaki Egyetem létrehozásával kapcsolatos problémákról.
46 MOL XIX-A-16-j 9. doboz. OT elnöki iktatatlan iratok. Az OT Területi és Szociális Kulturális Főosztály1965. december 21-i feljegyzése dr. Ajtai Miklós elnök elvtárs részére a Győri Műszaki Egyetem létrehozásával kapcsolatos problémákról.
47 MOL XIX-A-16-j 9. doboz. OT elnöki iktatatlan iratok. Az OT Területi és Szociális Kulturális Főosztály1965. december 21-i feljegyzése dr. Ajtai Miklós elnök elvtárs részére a Győri Műszaki Egyetem létrehozásával kapcsolatos problémákról.
48 MOL XIX-A-16-j 9. doboz. OT elnöki iktatatlan iratok. Az OT Területi és Szociális Kulturális Főosztály 1965. december 21-i feljegyzése dr. Ajtai Miklós elnök elvtárs részére a Győri Műszaki Egyetem létrehozásával kapcsolatos problémákról.

A Politikai Bizottságot 1965. április 13-án tájékoztatták a III. ötéves terv kidolgozásával kapcsolatos teendőkről. A néhány évvel korábban megfogalmazott euforikus tervek az 1960-as évek közepére elveszítették realitásukat, egy sor kelet-európai országban (köztük Magyarországon is) komoly válságjelenségekkel, a növekedési ütem radikális visszaesésével, tőkés relációban állandósuló passzív külkereskedelmi és fizetési mérleggel, ill. egyre veszélyesebb méretű eladósodással kellett szembenézni. A Kádár-rendszer legitimitását az emelkedő, de legalábbis nem csökkenő életszínvonal jelentette. Ezért a társadalmi elégedetlenség kockázatát magában hordozó restrikció helyett inkább a beruházási összegeket csökkentették. Ezért a győri Műszaki Egyetem megépítését (a Nemzeti Színházzal együtt) kihagyták az 1966–1970-es évekre vonatkozó ötéves tervből.[49]

A Győri Műszaki egyetem ügye 1966 márciusában szerepelt utoljára a Politikai Bizottság ülésén. Az apparátus azt javasolta, hogy hatálytalanítsák az egyetem létesítéséről szóló törvényerejű rendeletet, mert az új helyzetben „megfelelő felsőfokú technikumi, illetve egyetemi esti és levelező oktatás esetén – az egyetem létesítésére nincs szükség". Ugyanakkor nem tartották kizártnak, hogy Győrött szóba jöhet „felsőfokú technikum létesítése", bár az OT és a KB Államgazdasági Osztálya szerint erről még „korai volna határozni".[50]

A Magyar Közlöny 1966. július 17-i számában jelent meg az a törvényerejű rendelet, amely a győri műszaki egyetem létesítését végleg levette a napirendről. A trv. egyetlen paragrafusból állt. „A Győri Műszaki Egyetem létesítéséről szóló 1963. évi 5. sz. törvényerejű rendelet hatályát veszti."[51] Ugyanitt látott napvilágot a győri műszaki főiskola létesítésére vonatkozó 1012/1966. (VII. 17.) Korm. sz. határozat, amely közelebbi konkrétumok megjelölése nélkül csupán annyit mondott ki, hogy Győrött a gyártás és üzemeltetés részegységeinek irányítására alkalmas szakemberek képzését végző műszaki felsőoktatási intézményt kell szervezni, de az intézmény típusának, a képzés irányának, a felügyeleti szerv kijelölésének, a főiskola kapacitásának, a beruházási költség nagyságának a meghatározására az Országos Tervhivatal elnöke a művelődésügyi miniszterrel tesz javaslatot a képzésben érdekelt miniszterekkel egyetértésben.[52]

A kormány 1966. szeptember 8-i ülésén döntött az 1960-as évek elején létrehozott, szétforgácsolt, kis létszámú, a személyi és tárgyi feltételek jelentős részét általában hiányoló felsőfokú technikumok nagyobb, több karú és több szakon oktató főiskolákká történő átszervezéséről vagy azoknak a megszüntetéséről, amelyek a főiskolai feltételeknek nem felelnek meg. A kormányhatározat külön szólt arról, hogy Győrött – a környék ipari bázisát figyelembe véve – több szakkal működő műszaki főiskolát kell létesíteni, amely új intézményként a IV. ötéves tervben – vagyis 1971–1975 között – kezdi meg működését.[53] Itt minden bizonnyal figyelembe vették Győr-Sopron megye vezetőinek óhaját, akik a Politikai Bizottság felé már 1966 januárjában jelezték, hogy a Győri Műszaki Egyetem megépítésének elmaradása által okozott „politikai hátrányokat" egy gépipari, építőipari és textilipari tagozattal rendelkező felsőfokú technikum létrehozásával kellene ellensúlyozni.[54]

Ma már tudjuk, hogy a Győri Műszaki Egyetem túlméretezett, megalomániás és drága koncepciója megalapozatlan, irreális, a valóságtól teljesen elszakadó gazdaságfejlesztési elképzelések talaján született. Ezért ebben a formában eleve kudarcra volt ítélve. Ha az ország és a régió igényeihez méreteiben, képzési szerkezetében és költségeiben jobban igazodott volna, talán Győrnek már a 20. században lehetett volna egyeteme.

49 MOL M-KS 288. f. 5. cs. 363. őe. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1965. április 13-i ülése.

50 MOL M-KS 288. f. 5. cs. 390. őe. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1966. március 22-i ülése.

51 A NET 1966. évi 17. sz. törvényerejű rendelete. Magyar Közlöny, 1966. július 17.

52 A kormány 1012/1966. (VII. 17.) Korm. sz. rendelete a Győri Műszaki Főiskola létesítéséről. Magyar Közlöny, 1966. július 17. Az ötlet, hogy Győrött a műszaki egyetem helyett egy új, „többkarú, illetve többszakú nagy műszaki felsőoktatási intézményt" hozzanak létre, már az OMFB 1965. augusztusi összefoglaló jelentésében is szerepelt. (MOL XIX-A-16-j Az Országos Tervhivatal elnökeinek iratai, 15. doboz. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság 1965. augusztusi összefoglaló jelentése a magyar népgazdaság 1980. évi műszaki szakemberszükségletéről és ennek fedezetéről.)

53 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3319/1966. sz. határozata a felsőfokú technikumok működéséről, fejlesztéséről és a műszaki főiskolák kialakításáról, 1966. szeptember 8. A határozat melléklete tartalmazta a III. ötéves terv során megszűntetésre ítélt felsőfokú technikumok listáját. Az új műszaki főiskolák létesítésére tartalékolt 400 millió Ft-ból 1966−1970 közötti évekre a Győri Műszaki Főiskola építésének előkészítésére 61 millió Ft-ot szántak.

54 MOL M-KS 288. f. 5. cs. 385. őe. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1966. január 21-i ülése.

Radosza Attila festménye

WINKLER CSABA

A győri jogászképzés és térségi hatása

A győri jogászképzés történeti előzménye a Győri Jogakadémia, amely a jezsuita rend fennhatósága alatt, 1718-ban nyitotta meg kapuit, majd Mária Terézia rendelkezése folytán 1776. november 7-től állami intézményként, a Győri Királyi Akadémia részeként működött tovább. Az Akadémia hallgatója volt sok kiváló közéleti személyiség mellett Deák Ferenc, a haza bölcse, Batthyány Lajos, az első felelős kormány miniszterelnöke, a tudós Reguly Antal és Mikszáth Kálmán regényíró. Oktatóként tevékenykedett Győrött Hajnik Imre, Timon Ákos, Karvassy Ágost jogtudós. Az Akadémia egy és háromnegyed évszázados működés után – a jogi képesítési követelmények és ennek folyományaként a jogászképzés reformja következményeként – 1892-ben szűnt meg.

Győri Jogakadémia? címmel Kautz Gusztáv nevének említése nélkül 1907. december 25-én Apponyi Albert kultuszminiszter kijelentését idézi a Győri Hírlap. Figyelemre méltó az indoklás: „Győrött székel hét vármegyének legfelsőbb igazságszolgáltatási fóruma, a nagytekintetű királyi ítélőtábla." A tett, az intézmény visszaállítása elmaradt.

1878-ban és 1883-ban Kautz Gusztáv, a Győri Királyi Jogakadémia akkori igazgatója javasolta a Képviselőház Közoktatási Bizottságának, hogy a harmadik hazai egyetem költséges létesítése helyett az akadémiai városokban, így Győrben is fejlesszék a felsőfokú oktatást, s létesüljön itt egyetem. Az 1908-as, a harmadik hazai tudományegyetem körüli csatározásokban újra felmerült Győr, mint lehetséges helyszín, de a város vezetése nem támogatta az egyetemi képzést sürgető polgárok javaslatát. 1920-ban, a Pozsonyi Egyetem felszerelését szállító szerelvény közel egy évig a győri vasútállomáson tartózkodott, de a város vezetése ismét tartózkodóan válaszolt a polgárok egyetemet óhajtó kérésére. 1963-ban újra felcsillant az egyetemalapítási remény, de kicsinyes városi, ideológiai félelmek miatt Győrnek 1968-ban „csak" jogi-igazgatási képzés nélküli főiskolája lett.

Dr. Szekeres Tamás, a Széchenyi István Főiskola főigazgatója 1992. december 29-én bízta meg dr. Bihari Mihályt a jogászképzés indításának előkészítésével. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Győr városához kötődő vezető tanárainak – dr. Bihari Mihály, dr. Hársfalvi Rezső, dr. Kukorelli István, dr. Nagy Tibor Gyula, majd dr. Horváth Pál és az intézményből dr. Szalay Gyula − bevonásával hatékonyan működött a győri jogászképzés ügyében a fővárosi egyetem vezetőit és vezető testületeit tájékoztató, meggyőző, szervező szakértői csapat.

Felső- és Nyugat-Dunántúl hat megyéjében élt 1990-ben a magyar lakosság mintegy 21%-a. Az itt élő fiatalok közül azonban csak nagyon kevesen folytathattak szűkebb pátriájukban felsőfokú tanulmányokat. A magyar egyetemisták 4%-a, a főiskolások 16%-a tanult csak e tájakon, s közülük is sokan az ország más részeiből jöttek ide, miközben az itt élő fiatalok, a közeli határok túloldalán élő magyarok széles körű, anyanyelven folytatható továbbtanulási lehetőségekben bíztak. A Széchenyi István Főiskola az 1990-es évek közepén a legnagyobb magyar főiskola volt, az oktatott szakok száma és a hallgatói létszám tekintetében egyaránt. Sehol másutt nem volt ilyen igényes infrastruktúra egy leendő egyetem létrehozásához.

A közgazdászképzéshez hasonlóan a Felső- és Nyugat-Dunántúl volt az egyetlen hazai térség, ahol nem képeztek jogászokat. A régió az ország legdinamikusabban fejlődő gazdasági övezeteként igényelte a nyelveket beszélő, modern gondolkodású jogászokat, akik a szűken vett jogászi szakmán túl üzleti, pénzügyi, gazdasági, számítástechnikai, műszaki ismeretekkel is rendelkeznek.

1993. január 20-án hirdette meg a Széchenyi István Főiskola, az Universitas-Győr Alapítvány és Győr Város a Széchenyi István Egyetem koncepcióját, s ennek meghatározó pontja a jogászképzés újbóli meghonosítása, a jogi kar megalapítása volt.

A győri jogászszak indításának alapdokumentuma az ELTE Állam- és Jogtudományi Karával 1995-ben megkötött Együttműködési megállapodás. Ebben a nagy hagyományú fővárosi Kar és az akkori győri főiskola, valamint az Universitas-Győr Alapítvány vezetői kijelentették, hogy kölcsönös érdekük a Széchenyi István Főiskola infrastrukturális bázisán, programkihelyezés formájában Győrött jogászképzést folytatni. Ennek révén csökkenteni lehet az ELTE ÁJK-ra irányuló túljelentkezés mértékét, pótolni a felső-dunántúli térségből hiányzó humán egyetemi képzést, illetve annak egyik fontos szakterületét, a jogászképzést. Az akkor hatályos Felsőoktatási törvény 11. §-ára épülő együttműködés keretében az ELTE ÁJK vállalta a felelősséget az oktatás tartalmi elemeiért, a Széchenyi István Főiskola pedig a szervezési, infrastrukturális és személyi feltételek biztosítására vállalt kötelezettséget. A képzés az ELTE ÁJK tantervei, tantárgyi követelményei, az oktatásban részt vevő vezető oktatók folyamatos kontrollja alatt folyt. Az együttműködés a gyakorlatban bevált, s megalapozta a Széchenyi István Egyetem 2002 őszén saját jogon induló jogászképzését.

2000-ben az első végzős évfolyam hallgatói átvehették – az ELTE ÁJK által kibocsátott – diplomát. A képzés megindulását követő években – az alapítók szándékainak megfelelően – kialakult egy működőképes egyetemi kar struktúrája, s kicsiszolódtak a helyi viszonyoknak megfelelő okta-

tási módszerek, együttműködési formák. A hallgatók beilleszkedtek az intézmény életébe, s – különösen rendkívül aktív kulturális és sporttevékenységük révén – jelentős szerepet vállaltak az oktatókkal együtt a város, a térség közéletében.

A klasszikus bírói, ügyészi és ügyvédi munkahelyek – amelyeknek munkaerő-felszívó ereje véges – mellett a gazdálkodó szervezetek (iparvállalatok, kereskedelmi vállalkozások), önkormányzatok, intézmények és hivatalok jelentős számú jogi végzettségű szakembert igényelnek. A győri jogászképzésben a Gazdaságtudományi Kar oktatói végzik a gazdasági jellegű tárgyak oktatását. A képzés során – elsősorban az alternatív és fakultatív tárgyak keretében – mód van színes, sokoldalú közgazdasági ismeretek átadására. Különösen széles körű kooperáció alakult ki a posztgraduális képzési formákban, ahol a jogászok közgazdasági, a közgazdászok pedig a jogi szakterületen nyerhetnek továbbképzést.

A jogászképzés kiemelt céljaként a közel két évtizeddel ezelőtti induláskor is az Európai Unióhoz való csatlakozás munkaerő-piaci kihívásaihoz való alkalmazkodás szerepelt. Fiatal, mobil, nyelveket beszélő jogászt, szakjogászt igényelnek az európai uniós intézményekhez funkciójuk révén kapcsolódó hazai cégek, intézmények is. A térségben, a Bécs, Pozsony, Győr által fémjelzett „arany háromszög”-ben különösen nagyszámú gazdasági területen működő jogász kiképzését és munkába állását igényli a gazdaság.

Az egyetemi szintű jogászképzés a jogászszakma helyi képviselőinek is lehetőséget ad arra, hogy a szakmai közéletben intenzívebben részt vegyenek, szakmai ismereteiket továbbfejlesszék, s a joghallgatók oktatásába bekapcsolódjanak. Azzal tehát, hogy a jogászképzés a jogtudományt a régióba vonzotta, olyan lehetőségek születtek, amelyek elősegítik a jogtudomány bázisaitól eddig távol élő jogászok képzését és továbbképzését, s az egyetemi oktatás szolgáltatásaiból (konferenciák, speciális képzések, könyvtár) is részesülhetnek.

A jogászképzés a külső környezetre – a térség gazdaságára, a jogászszakma fórumaira, a helyi közéletre – való hatása mellett megnyitotta a továbbtanulási lehetőségeket olyan fiatalok számára is, akiknek családi háttere, a szülők gazdasági lehetőségei tanulmányaiknak a fővárosban, illetve távolabbi városokban való folytatását csak aránytalan áldozatokkal tette volna lehetővé. A jelentkezők, a felvettek kiugróan magas számban származnak lakóhelyük szerint a Nyugat- és a Felső-Dunántúl térségéből (Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-Esztergom, Vas, Veszprém, Zala és Pest megye). A térségből érkezik az összes felvételt nyert hallgató háromnegyede.

A Széchenyi István Egyetem minden szakán kötelező a jogi alapismeretek oktatása, ezen túlmenően azonban szakjogi oktatás is folyik. A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar megközelítőleg félszáz jogi tárgyat (gazdasági jog, iparjogvédelem, szociális jog, családjog, fuvarjog stb.) oktat a közgazdasági, nemzetközi, egészségtudományi, szociális, mérnöki, műszaki pedagógiai, informatikai, zeneművészeti szakokon. Az „átoktatás” nem egyoldalú, mert a társkarok oktatói végzik a joghallgatók közgazdasági, egyes társadalomtudományi, statisztikai, számítástechnikai, idegen nyelvi oktatását.

A győri jogászszakon 2000-től mintegy 700 diplomát adott ki, végzettet avatott jogi doktorrá az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Széchenyi István Egyetem.

Az Egyetem első Doktori Iskolája 2004 februárjában a „Gazdaság, jog, regionalitás és társadalom az integrálódó Közép-Európában” címmel indult. A mutidiszciplináris társadalomtudományi doktori iskola a közép-európai regionális együttműködési lehetőségek, az ösztönző és a gátló tényezők, a gazdasági, a társadalmi és az intézményi kapcsolatok, az ezeket körülvevő – tágabb értelemben vett – jogi és politikai környezet megismerésére és tudományos igényű vizsgálatára vállalkozott. 2007. január 1-jén a Jog- és Gazdaságtudományi Kar funkcióit két önálló szervezeti egység – a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar és a Deák Ferenc Állam- és Jogtudomány Kar – vette át. A multidiszciplináris keretek között folytatott oktatási és kutatási tevékenység három éve sikeres volt, a karok szétválását követően mindkét részről felmerült a saját doktori képzés kialakításának igénye. Az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola alapítóinak célkitűzése szerint a doktori iskola nyitott a gyakorlat felé is, hogy a tudományos kutatás eredményeként felhalmozott tudás széleskörűen hasznosítható legyen. Az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolában eddig 12 PhD (a jogelődben 4) fokozatszerzés és 4 habilitáció volt.

Jelentős az a hatás is, amelyet a jogászképzés kiteljesedése az eredetileg kizárólag mérnöki szakokat gondozó intézmény jellegének alakításában, megváltozásában hozott. Ma már az intézmény hallgatói létszámának közel fele nem mérnökhallgató, s az oktatói kar is jelentősen átalakult azzal, hogy a humán területek oktatói egyre nagyobb szerepet kapnak az oktatásban. Ez a tény az intézmény külső arculatában, s a humán kultúra területén a városra, illetve a térségre kifejtett hatásában jól látható.

A jogászképzés győri meggyökeresedését és értékeit jelzi, hogy 2009-ben a Heti Világgazdaság és az Országos Felsőoktatási Információs Központ által jegyzett felsőoktatási rangsorban a Széchenyi István Egyetem jogász szakja lett a legjobb, az I. helyezett.

Matusz Károly felvételei

RECHNITZER JÁNOS

A „győri modell”

Egy kutatási program alapjai és koncepciója[1]

Bevezetés

A társadalom területi szerkezetének kutatása az elmúlt 30 esztendőben megerősödött hazánkban. A regionális tudomány néven összegzett új tudományág intézményi keretei kialakultak, így oktatási, kutatási bázisa, publikációs keretei, széles nemzetközi kapcsolatai és beágyazottsága, valamint a humánerőforrásai, amelyek a doktori iskoláktól az akadémiai minősítésig terjednek.

Ennek az új tudományágnak a megjelenése a Széchenyi István Egyetemen a kilencvenes évek elejére tehető. Első fázisban önálló szakirányként, majd mesterszakként és a tudományos képzés profiljaként regisztrálhattuk, de a tízes évek elejétől fogva érzékelhető, a témában induló tudományos kutatások is az egyetem keretein belül szerveződtek.

A hely szelleme hatott a kutatási programokra, hiszen magának az egyetemnek a tudományos profilja, amely a járműiparhoz és közlekedési rendszerek kutatása köré szerveződött, természetesen fogadta be, sőt megkövetelte ezen szektorok és tevékenységek térgazdasági elemzését. Az elmúlt évben zárult program (TÁMOP-4.2.1./B-09/KONV-2010-0003 „Mobilitás és környezet: Járműipari, energetikai és környezeti kutatások a Közép- és Nyugatdunántúli régióban”) keretében éppen a járműipar telepítési tényezőit tekintettük át Kelet-Közép-Európában, keresve a magyar és térségi pozíciókat, s elemezve a beszállítói hálózatok sajátosságait, szervezeti és működési tényezőiket (Rechnitzer–Smahó 2012a; 2012b). Ezek a kutatások vezették el a kutatócsoportot ahhoz a tudományos kérdéshez, hogy miként szerveződik egy járműiparra épülő körzet, térség, annak milyen gazdasági, társadalmi és intézményi, hálózatszervező sajátosságai írhatók le, s miként lehet fejlődését különféle eszközökkel befolyásolni, alakítani.

A tudományos kérdések a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” című kutatási programban kerültek kidolgozásra és sikeres pályázat után 2012 őszén indultak el a kutatások, amelyek befejezése 2014 nyarára várható.

Tanulmányunk célja, hogy elsőként az ipari, gazdasági körzetek elméleti alapjait villantsuk fel, jelezve ezzel, hogy a gazdaságfejlesztésben a térségi tényezők szerepe nem elhanyagolható. A továbbiakban arra keresünk választ, hogy miért Győrre és térségére fókuszáltuk vizsgálatainkat. S végül a kutatási program fontosabb elemeit mutatjuk be, ezzel is jelezve a területi elemzések komplex szemléletét, módszereinek összetettségét, s várható eredményeit.

1. A növekedési pólustól az ipari körzetig – elméleti kitekintés

A nagyvárosokhoz kapcsolódó növekedési pólusok elmélete a francia *Boudeville* (1966) művében jelenik meg elsőként. Abból indult ki, hogy az ágazati polarizáció a gazdaságban egyúttal *regionális polarizációhoz* is vezet, azaz a dinamikus ágazatokat tömörítő központok, nagyvárosok lényegében a *terület növekedési csomópontjaiként funkcionálnak*. Értelmezése szerint a fejlesztési pólus olyan centrumtelepülés, ahol a dinamikus ágazatok egész rendszere megtalálható. Ezek az ágazatok a gazdasági potenciállal rendelkező régió centrumában helyezkednek el, s onnan éppen az agglomerációs kapcsolatok révén növekedési hatásokat bocsátanak ki a hierarchia alacsonyabb szintjén lévő központokra, településekre. A növekedési régiók a központi helyekre vonatkozó elvek alapján kerülhetnek meghatározásra, míg a *pólus gazdasági hatótávolságát a gravitációs és potenciamodellek segítségével jelölhetjük ki*, ahol az egyes települések tömegét éppen az áru- és kommunikációs áramlások mennyiségével ragadhatjuk meg.

A *növekedési póluselmélet további kiterjesztésével Lasuén* (1969) munkásságában találkozunk. Kutatásaiban a *gazdasági növekedést és az urbanizáció kérdéskörét* egy *dinamikus területi rendszerben* kapcsolta össze, és a következő megállapításokat tette:

1. A növekedési pólusban a gazdasági egységeknek egy ágazati és egyben *regionális klaszterei* (fürt, csoport) találhatók, amelyeket éppen a regionális szinten jelentkező exporttevékenységek kapcsolnak össze.

2. A növekedési pólus fejlődése azoktól az impulzusoktól függ, amelyeket a *nemzetgazdaságban* jelentkező *kereslet* vált ki. Ezek a hatások végigvonulnak egyrészt az ágazati klasztereken, azokban újabb effektusokat gerjesztenek, másrészt pedig *eloszlanak a pólusok között* is, azok versenyképességének megfelelően.

3. A regionális növekedés a pólusokból indul ki részben az ágazati, részben a földrajzi perifériák irányába, amiket a piaci kapcsolatok rendszere közvetít a *telephelyek hálózatán* keresztül.

Lasuén (1969) az *innovációkban* jelöli meg az *ágazati és regionális klaszterek* kialakulásának és egymás közötti kapcsolatainak okát. Azt feltételezte, hogy egy országban a városhálózat fejlettsége lényegében az innovációk adaptálásának időbeli és térbeli lenyomata, s ezek szakaszosan jelennek meg, azaz ágazati és regionális klaszterekben érvényesülnek.

Az innovációk terjedésében tehát a *városhálózatnak*, annak felszereltségét kifejező tényezőknek (gazdasági szerkezet, intézményi ellátottság, a városi terek használata, az életkörülmények minősége) meghatározó szerepe van. Ha feltételezzük, hogy az újdonságok a magasan fejlett országok kisszámú centrumából indulnak ki, akkor az innovációk nemzetközi terjedésére, így azoknak a fej-

[1] Készült a TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” című kutatási programban.

lődő, átmeneti országokban való megtelepedésére is az a jellemző, hogy elsőként a fejlett, vagy kellően felszerelt centrumok veszik át a növekedést hordozó elemeket. A perifériák irányába történő terjedés időtartama nagyobb, mint két nemzetközi innovációs fázis között eltelt időszak, így a *fejlődő és az átmeneti országok* előtt két lehetőség áll:

− A centrumaik adaptálhatnak (befogadhatnak) egy-egy új innovációt, azt megtestesítő vállalkozásokat, még mielőtt az az egész országban elterjedne. Ennek következtében *kettős gazdaság* alakul ki, amelyben a centrumok és a perifériák között egyre nagyobbak a területi különbségek, s azok feloldása nagy távlatokban is kérdéses.

− A centrumok mindaddig halogatják az innovációk adaptációját, amíg az *összes országrész megbirkózik az előző innováció befogadásával*. Ebben a modellben még nagyobb lesz a polarizáció a fejlett és a fejlődő, átmeneti országok között, így aztán kénytelenek korszerűtlen technológiával folytatni termelésüket.

Lasuén (1973) *további vizsgálatai* megállapítják, hogy a fejlődő vagy átmeneti országok regionális rendszerei az *elsőként ismertetett megoldás alapján működnek*, azaz kisszámú centrumban koncentrálódnak az újdonságok, a gazdasági növekedés hatására a területi különbségek nem csökkennek, hanem nőnek, miközben a városhálózat hierarchikus jellege tovább erősödik. Az újdonságok viszont a meglévő regionális szerkezeten futnak végig, így a *kialakult térszerkezet hosszú távon rögződik*, ami a regionális egyenlőtlenségek tartós fennmaradását eredményezi.

A növekedési pólusok elmélete erősen kötődik az ipar koncentrációjához, az ipari bázisoknak egy-egy központba való tömörüléséhez, valamint ahhoz a termelési rendszerhez, amelyet a fordista tömegtermeléssel jellemezhetünk (Dusek 1999). A vállalati rendszerek működése és szervezése ebben a struktúrában a vertikális integrációra épült, a teljes termelési rendszert magába foglalta, s azoknak csak elkülönült, döntően termékközpontú elemeit telepítette ki más központokba vagy telephelyekre. A múlt század kilencvenes éveiben a fogyasztási igények megváltozása, a globalizáció előretörése, a technikai, technológiai újítások látványos megjelenése, az új piacok felfutása, valamint a termelési költségek szükségszerű csökkentése alapvetően átalakítja a termelési rendszereket. A posztfordista termelés és egyben vállalatirányítás már hálózatokban gondolkodik, már kitelepíti a termelés egyre nagyobb hányadát, s a központok csak összeszerelik, építik a terméket, s egyben rendelkeznek annak fejlesztési eszközeivel és intézményeivel. A posztfordista termelés átalakítja a növekedési pólusokat is, hiszen a termelési tényezők egyértelmű koncentrációja helyett magának a termelésnek az irányítása, annak fejlesztése, jövőbeli irányainak meghatározása már a centrumok feladata, s azokhoz, azok mellett, az esetek többségében térben is közel létrejön a beszállítói hálózatok rendszere (Begg 1994; Benko 1997; Grosz 2000). Már a tudás, az ismeretek válnak a centrumszervezés alapelveivé, s az ezekhez kapcsolódó intézmények (egyetemek, kutató-fejlesztő intézmények, innovációs közvetítő és támogató rendszerek és szervezetek, speciális szolgáltatásokat nyújtó gazdasági egységek stb.) felerősödnek (Buzás 2000).

A hálózati jelleg fokozatosan kialakul, megteremtődnek az együttműködések és egymásra épülések új formái, amelyeknek egységei a globalizált rendszerek révén egymástól nagyon távol kerülhetnek, de folyamatos kapcsolatban állnak egymással, kölcsönösen igénylik egymás működési tereit (Castells 2005). Míg mások, éppen a helyi adottságok (földrajzi helyzet, felhalmozott ismeretek és munkakultúra, speciális infrastruktúra, termelési, szolgáltatói miliő, fejlesztést segítő intézményi és támogatási környezet) kedvező volta miatt bizonyos földrajzi terekben koncentrálódnak, vagy éppen a meglévő központokat újítják meg, azok funkcióit szélesítik, teremtik meg számukra a térbeli együttműködés új formáit.

Az ipari körzetek tehát már egy szélesebb gazdasági profilra épülnek, amelynek a tudás és az ismeretek jelentik az alapját, a térbeli kapcsolatok többszintűek, távoli centrumokkal, termelési központokkal éppen úgy együttműködnek, mint a közelükbe vonzott, megtelepített, vagy éppen funkciókat váltó gazdasági és szolgáltatói egységekkel (Becattini–Bellandi–De Propris 2009). A körzet magában hordozza a globalizáció és a lokalitás dialektikáját, hiszen a helyi erőforrások felhasználásához sikerrel használja a világrendszerek nyújtotta lehetőségeket, s közben azokba visszahelyezi vagy integrálja a helyi tényezőket, azok folyamatos megújítása mellett.

2. Elméletek a gyakorlatban – bukások és újrakezdések

A növekedési póluselmélet képezte alapját a francia regionális politikának a hatvanas és hetvenes években (Rechnitzer 1998). Ennek hatására alakult ki a franciaországi nagyvárosok tudás- és gazdasági bázisa (egyetemi hálózat, tudományos parkok, kutatóintézetek telepítése, korszerű technológiát működtető vállalkozások letelepedésének támogatása, városrehabilitációs programok). A francia modell sikeresnek volt mondható, hiszen elérték, hogy közel két évtized alatt (lényegében a kilencvenes évek elejére) a nagyvárosi hálózat megerősödjön, annak versenyképessége emelkedjen, egyben a regionális szervező funkciók is létrejöjjenek.

A magyar területi politika is kísérletet tett a növekedési pólusok kialakítására (Rechnitzer–Smahó 2011). Az 1971-ben elfogadott, majd csak egy évtizedig funkcionáló Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban fogalmazódott meg a főváros, Budapest mellett az öt nagyváros (Győr, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc) kiemelt felsőfokú központi szerepe, s az ahhoz kapcsolódó intézményrendszer meghatározása. Ezek a fejlesztések részben jártak sikerrel, a gazdasági környezetben bekövetkezett változások, a politikai rendszer átalakulása, s magának az önkormányzatiságnak a megjelenése, de az újabb központok felzárkózása (Székesfehérvár, Kecskemét, Nyíregyháza) is egy differenciáltabb nagyvárosi szerkezetet alakított ki az ezredfordulóra (Rechnitzer 2002).

A nagyvárosok szerepe felértékelődik az ezredforduló után, hiszen a fejlesztéspolitika új utakat keresett, s ebben érdemleges kitörési irány lehetett volna a regionális központok célirányos fejlesztése.[2] Nincs új a nap alatt, hiszen harmincöt évvel a régi koncepció után ismét a hazai regionális központokra irányult a figyelem. Már korszerűbb

[2] A Magyar Tudomány 2007. évi 6. számában szerkesztésem alapján ezen fejlesztési rendszerről és a központokról tematikus szám jelent meg.

alapokra épülve, az ipari körzetek elméletéhez kapcsolódó hálózati elvet érvényesítő nagyvárosi komplex stratégiák kidolgozását és megvalósítását szorgalmazták, s azok finanszírozási alapját az Európai Unió kohéziós forrásaiban látták a tervezők. A kidolgozott hét fejlesztési koncepció (Győr, Pécs, Szeged, Miskolc, Debrecen, Veszprém–Székesfehérvár, Budapest) a tudásra helyezte volna a megújítás irányait, így egy-egy nagyváros specialitásait erősítette volna meg, keresve a kitörési pontokat részben a gazdasági bázis tartós fejlesztéséhez, részben pedig a térségszervező (körzetszervező) funkciók kiépítésével, azok megerősítésével vagy újraépítésével. A „pólusfejlesztés" hirtelen fellobbanó lángja (2004–2005) gyorsan elaludt, más elvek alapján történt a 2007–2013 közötti uniós időszak forrásainak tervezése és felhasználása.[3]

A város, a nagyváros szerepe az európai fejlesztési politikában nem gyengült, sőt az elmúlt évtizedben folytatott kutatások egyértelműen igazolták, hogy a városi rendszerek és terek azok, amelyek nélkül nincs jövő, csak ezen központokra épülve lehet a kohéziós politikát megújítani (Helyünk és jövőnk Európában 2011; Iván 2011). A 2014–2020-as időszakban az európai fejlesztési politika fókuszába került tehát a város, a nagyvárosok, ezekre a centrumokra kell és lehet új programokat kidolgozni, amelyekkel az erőforrásaik teljesebb hasznosítását lehet elérni, egyben európai szintű, de a világversenyben is érvényesülő adottságaikat kiemelten fejleszteni.

A kör bezárult, a növekedési pólusok, majd azokra épülő ipari körzetek ismét a kutatás és a fejlesztés középpontjába kerültek, így nemcsak Európa sikeresebb felében, hanem nálunk is nagyobb figyelmet és koncentrált kutatási kapacitásokat kell ezen központok és térségeik vizsgálatára fordítani.

3. Miért Győr?

Győr és térsége[4] Magyarország legdinamikusabban fejlődő övezete. Győr megyei jogú város, egyben Győr-Moson-Sopron megye székhelye. A város mind Budapesttől, mind Bécstől 120 kilométerre fekszik, a szlovák fővárostól pedig 80 km-re. Győr és a térség fővárosai (Bécs, Pozsony és Budapest) gyorsforgalmi közúti, vasúti és vízi közlekedési kapcsolattal rendelkeznek. A város közelében két nemzetközi repülőtér (Bécs, Pozsony) és kikötő (Rév-Komárom) is található.

A város közlekedési kapcsolatai kiválóak. A település két (IV., VII.) európai közlekedési folyosóban helyezkedik el. Az Észak-Dunántúl gazdasági életét meghatározó közlekedési főútvonalak a városból indulnak ki, illetve érintik azt. Győr rendelkezik regionális repülőtérrel (Pér) és kikötővel (Gönyű).

A rendszerváltoztatás gazdasági traumái viszonylag kedvező helyzetben érték a várost; előnyös földrajzi pozíciójának és sokrétű gazdasági szerkezetének köszönhetően gyors fejlődésnek indulhatott a kilencvenes években. Győr a külföldi tőke kedvelt célállomásává vált, ami új iparágak megjelenésével tovább diverzifikálta a város gazdaságszerkezetét. Világcégek telepedtek meg a városban, kapcsolódva az Audihoz beszállítóként, de jelen vannak a fejlett technológiai szintet képviselő külföldi és hazai kis- és középvállalkozások is.

Az iskolavárosi jelleg erős, Győr a Dunántúl egyik középiskolai központja. Az 1977-ben megalakult Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola képzési kínálata az elmúlt évtizedekben folyamatosan bővült, 2002-ben pedig létrejött a Széchenyi István Egyetem. Az egyetemen a meghatározó műszaki tudományok mellett gazdaságtudományi, jogi, zene- és egészségtudományi oktatás is zajlik, jelenleg 22 alap- és 18 mesterszakon, három doktori iskolában. A győri felsőoktatási intézmények hallgatóinak létszáma megközelíti a tizenhétezer főt.

Győr és a Nyugat-Dunántúl régió másik négy nagyvárosának hasonló mutatókkal történő összevetésénél egyértelmű Győr vezető helyzete, az ellátottsági mutatói szinte minden szférában magasabbak, mint a többi régióbeli megyei jogú, vagy felsőoktatással is rendelkező város esetében. Egyedül a vezető oktatók arányában és az MTA köztestületi tagok (tudományos minősítéssel rendelkezők) esetében van enyhe lemaradása Soprontól, de az összes megújítást hordozó tényezőben Győr előnye már kiugró, a többi hazai regionális központhoz, fejlesztési pólushoz hasonlóak az értékei.

Egyértelműen leszögezhető, hogy Győr felzárkózott a tradicionális magyarországi regionális központokhoz, az erős gazdasági potenciálja megindította a felsőoktatás és a kutatásfejlesztés új rendszereinek kiépülését. Mindezt ösztönzi, hogy a gyakorlati innovációs folyamatot szervező és alakító, egyben az új technológiákat képviselő gazdasági és fejlesztő szervezetek nagy számban megtalálhatók a városban.

Győr fejlesztésének célja, hogy a Bécs–Pozsony–Budapest kelet-közép-európai fejlődési övezet alközpontjaként olyan regionális centrummá váljon, amelyben a tudást szolgáló intézményrendszer egyre teljesebb kiépítésével folyamatos megújításra kerülnek a meglévő ipari, technikai adottságai. Cél, hogy a város intézményrendszere képes legyen segíteni az Észak-Dunántúl térségének integrációját az új európai fejlődési övezetbe, s ezt az integrációt egy, a városi környezetet fenntartó, egyben adottságait növelő fejlesztés teremtse meg, aminek révén vonzó életkörülmények biztosíthatók a városban és a térségében élőknek.

Az innovációt a fejlődés fókuszába helyező várospolitika iránya, hogy megteremtődjenek az ipar és a szolgáltatások folyamatos megújításának feltételei. Ehhez kedvező feltételeket nyújt a városban koncentrálódó, ezen szektorokhoz erősen kötődő tudásbázis, egyetemi képzés és kutatásfejlesztési potenciál. A fejlesztéspolitika eredményei révén egy olyan növekedési centrum alakulhat ki az Észak-Dunántúl térségében, amely alkotó része lehet az európai regionális központok hálózatának, s képes egyben a régió egészében további dinamikus fejlődést indukálni.

Győr tradicionális ipari központ, amely a kilencvenes években képes volt önerejéből modernizálni a gaz-

[3] Hozadékok azért keletkeztek. Mindegyik nagyvárosnak, majd később városnak is el kellett készítenie az Integrált Városfejlesztési Tervét, amelyben a városi rendszerek komplex értelmezésére törekedtek a tervezők, s több nagyvárosban, köztük Győrben is ezen terv alapján történt a fejlesztések megindítása.

[4] Térség alatt a város körül kialakult 60–100 km-es vonzáskörzetet értjük, ennek súlyponti városai: Komárom, Tatabánya, Veszprém, Pápa, Kapuvár, Mosonmagyaróvár, s az országhatáron túl kiterjedően Dunaszerdahely, Rév-Komárom. A térség pontosabb lehatárolása az elemzés első fázisában megtörténik.

daság szerkezetét. A korábban is meghatározó járműipari szerkezet megújításra került azáltal, hogy a német Audi AG tulajdonában lévő Audi Hungaria Motor Kft. 1994-ben motorgyárat létesített a városban. A gyár napjainkban kettőmillió gépjárműmotort állít elő, hamarosan 100 ezer gépjármű összeszerelése történik meg, s ennek révén is egyre több korszerű ipari és szolgáltató egység telepszik meg a városban és térségében. Győr folyamatosan építette ki regionális szolgáltató funkcióit, ami felölelte az egyetemi szintű oktatást, az egészségügyet, a kereskedelmet, a magas szintű üzleti és technológiai szolgáltatásokat, valamint a kulturális kínálatot és a sporttevékenységeket.

A város jövőbeli fejlődésében új súlypontok alakultak ki. Az első, hogy az egyre látványosabban szerveződő Bécs–Pozsony–Győr fejlődési övezet részének tekinthető, ahol új típusú hálózati együttműködések jöhetnek létre. Csak Győr képes a maga logisztikai bázisával, intézményi adottságaival és koncentrálódó tudásszintjével, egyre látványosabban formálódó felsőoktatásával és kutatásfejlesztési bázisaival integrálni Észak-Dunántúlt, annak gazdaságát és településhálózatát ebbe az új európai fejlődési övezetbe.

A másik fejlődési súlypont, hogy az egyre szélesebb kapcsolatokkal rendelkező lokális és regionális gazdaság újabb és újabb igényeket fogalmaz meg a szellemi erőforrások iránt, ezért azok működési feltételeinek – mind a szakképzés, mind pedig a felsőfokú képzés, valamint a kutatás–fejlesztés–innováció – javítása tehát elkerülhetetlen.

Harmadik súlypont, hogy megnőtt az igény a városi környezet átalakítására, annak felzárkóztatására, részben az európai regionális központok szintjére, részben pedig új elemek megjelentetésével (kulturális szolgáltatások fejlesztése) az életminőség javítására.

A város tehát egy új innovációs pályához érkezett, amelyben a fejlesztés irányai az alábbiakban határozhatók meg:

- a tudásbázisok és a tudás intézményrendszereinek kiépítése;
- a technikai bázist szolgáló új szolgáltatások fejlesztése;
- a regionális együttműködések skáláinak szélesítése;
- és a városi miliő és környezet új elemeinek megteremtése.

A fejlesztés a fenti négy alrendszerhez kapcsolódó vezérprojektekben valósul meg, amelyek természetesen egymásra is jelentős hatással vannak, ennek következtében kölcsönös szinergiát nyújtanak a város jövőjéhez.

4. A program – kutatási irányok és várható eredmények

Az európai fejlesztési trendek (Területi Agenda 2020), a hazai fejlesztési irányok (Új Széchenyi Terv, Széll Kálmán Terv 1 és 2, Magyar Növekedési Terv), továbbá a város és régiója által generált folyamatok együttesen lehetőséget nyújthatnak arra, hogy alapkutatás igényével feltárásra kerüljön hazánkban egy gazdasági, ipari – kiemelten járműipari – orientációjú növekedési központ működése, annak fejlesztését és térbeli hatásait alakító tényezők rendszere. A kutatás éppen egy sikeres, funkcióiban gazdag, termelési bázisában haladó, térségi kapcsolataiban szerteágazó – járműipari – ipari körzet elemzésen keresztül kínálhat új közelítéseket a hazai és nemzetközi fejlesztési politikának, annak elméletéhez és gyakorlatához.

A kutatás két szinten valósul meg, így a célok is ezekben a dimenziókban érvényesülnek.

Az elméleti szinten cél a növekedési központ, majd ipari körzet, mint új térségformáló és fejlesztő rendszer elméleti modelljének alapos, szakszerű leírása. Ennek a leírásnak tartalmaznia kell azokat a sajátosságokat, amelyek a közép-európai térségben érvényesülnek, kiemelten a gazdasági szerkezetre és városhálózat adottságaira, valamint a terület- és településfejlesztés eszköz- és intézményrendszerére.

Az elméleti kutatásoknak választ kell adni a növekedési pólusok fejlődési folyamataira, azok belső tartalmainak változására, arra, hogy azok kialakulását, majd növekedését milyen tényezők motiválják, miként határozhatóak meg a fejlődési szintek. Az átmenet a növekedési pólus és az ipari körzet között milyen tényezőkre vezethető vissza, s ebben milyen nemzetközi sajátosságok ismerhetők fel.

Kimutatható volt a korábbi kutatásokban, hogy az állam szerepet játszhat a pólusok, majd a körzetek szerveződésében, ezeknek a beavatkozásoknak a kutatása szintén az elméleti blokk része. Felmerül annak kérdése, hogy milyen szabályozási modellek alkalmazhatóak, s hol jelenik meg a lokális szintek szerepe, azokban a governance (kormányzás) jellegű beavatkozások keretei, de intézményi bázisait is vizsgálni szükséges.

Az európai városhálózatban át kell tekinteni a kelet-közép-európai nagytérség városi szerkezetét, keresve a fejlődési azonosságokat és különbözőségeket. Egyben elemezni a kelet-közép-európai városhálózatban az ipari bázisra épülő nagyközpontok helyzetét, összehasonlítva azok adottságait, értékelve versenyképességüket, meghatározva azokat az ipari potenciálokat, amelyek a jelenben és a jövőben (következő 10–15 évben) meghatározhatják fejlődésüket.

Az elméleti kutatások között vizsgáljuk a gazdasági fejlődés és a növekedési pólusok, ipari körzetek kapcsolatát, annak egymásrautaltságát, kölcsönös determinizmusait. Modelleket állítunk fel a városfejlődést mozgató tényezők rendszerére, azok függőségi viszonyaira, belső kapcsolataik rendszerére, illetve az egymás közötti függőségi viszonyok ábrázolására. A modellekkel fejlesztési szcenáriók kidolgozására is törekszünk, hogy egzakt módon levezethetők legyenek a kutatás más szegmenseiben meghatározott beavatkozások hatásai, eredményességük, vagy éppen negatív következményeik.

A kutatás tehát egy magyar nagyváros példáján modellezi az ipari – járműipari – orientált fejlesztés lehetséges irányait és akciótereit. Ezzel a fejlesztéspolitika rádiuszát tágíthatja, annak új megoldásokat, technikákat kínálva. Itt kell megemlíteni várható tudományos eredményként a területi együttműködés – városi, térségi kormányzás – új intézményi modelljeinek bemutatását, amelyek vonatkozhatnak a közszolgáltatások szervezésétől kezdve a térségi erőforrások újszerű hasznosításán át egészen a tervezési és fejlesztési rendszer intézményi keretéig. A kutatás több térségi együttműködési modellt dolgoz ki, amelyek segíthetik a fejlesztés – ezen belül a terület- és városfejlesztés – hatékonyságának növelését, s ezzel az elaprózott források, intézmények kedvezőbb felhasználását.

Az elemzések bázisul szolgálhatnak a 2014–2020-as európai uniós tervezési időszak tudományos megalapozásához, éppen ennek az új területi szerveződési formának a feltárásával, működésének és fejlesztési orientációjának

leírásával. Alkalmasak lehetnek a kutatási eredmények arra, hogy a térség egészére, annak belső (intraregionális), valamint határon belüli és kívüli (interregionális) kapcsolatairól olyan megállapításokat, ajánlásokat tegyenek, amelyek hozzájárulnak a tervezés megalapozásához, annak részben módszertani, részben tartalmi kiszélesítéséhez.

A kutatás empirikus – a győri járműipari körzetre irányuló – szintjének céljai három dimenzióban foglalhatóak össze.

Az első az ipari – járműipari – körzet, valamint az ahhoz kapcsolódó növekedési póluskutatás és az arra épülő fejlesztések módszertanának kidolgozása. Tekintettel arra, hogy hazai regionális tudományi alapkutatások még nem foglalkoztak komplex közelítésben a növekedési pólusokkal és azokra épülő ipari nagycentrumok szerkezetével és térségi hatásaival, így kidolgozásra kerül ezen területi szerkezetek elemzési rendszere, valamint annak tesztelése révén más nagyvárosok esetében is alkalmazható vizsgálati eljárások.

Ebben a blokkban kell megemlíteni azokat a kutatásokat, amelyek Győr és térségének feltárására vonatkoznak. A modern, ipari Győrre vonatkozó történeti kutatások, így döntően a 20. századi fejlődési folyamatok elemzése inkább mozaikszerű volt, mint rendszerezett. Rendelkezünk ugyan ismeretekkel a város és térsége történeti trendjét alakító tényezőkről, azonban ezek alaposabb, igényesebb feltárása nem történt meg. Csak közelítően ismertek a belső erőforrásokat mozgató tényezők történeti gyökerei, így a tudástermelés és -átadás rendszerei, az ipari, gazdasági kultúra terjedésének technikái és azok közvetítői, vagy a megújítást ösztönző magatartások jellege és mozgatórúgói. Ezek nélkül a „győri modell" nem érthető meg és nem dolgozható ki alakításának iránya és menete.

Nagy jelentőséget tulajdonítunk a város és térsége társadalmi szerkezete vizsgálatának. Az elmúlt harminc évben nem végeztek mélyreható társadalomszerkezeti elemzéseket ebben a régióban, így a kutatás nemcsak egy hiátust pótol, hanem egy átalakuló, a gazdasági és társadalmi folyamatokra gyorsan és hatékonyan reagáló térség szerkezeti keresztmetszetét készíti el a megfelelő mélységű felmérésekkel, vizsgálatokkal.

A második cél magának a Győri Járműipari Körzetnek a feltárása, tudományos leírása, erőforrásainak értékelése, a város és térsége kapcsolatrendszerének meghatározása, az együttműködések szervezeti, intézményi és finanszírozási kereteinek kijelölése, s végül egy új típusú – térségi szintű – tervezési és fejlesztési rendszer sarokpontjainak kidolgozása.

Ebben a kutatási metszetben kiemelten kell kezelni azokat a vizsgálatokat, amelyek az ipari körzet lehatárolására vonatkoznak, kiterjedve a gazdasági funkcióktól kezdve a szociális és közszolgáltatási szerepkörökön át egészen a képzés és az oktatás funkcióinak térségalakításáig. Mind módszertani vonatkozásban várunk új eredményeket, mind pedig a konkrét térség vonatkozásában, hiszen az elemzések bármelyik szintje, dimenziója arra is szolgál, hogy bővítse a regionális tudomány eszköztárát, de más központok, s azok térségeinek esetében is sikerrel alkalmazhatóak legyenek.

Az empirikus kutatások harmadik célja térségi szintű kutatási és oktatási együttműködések tesztelése, majd ezek alapján azok tartalmi, intézményi kereteinek megteremtése. A kutatás lehetővé teszi, hogy a térségben a kutatási, felsőoktatási, önkormányzati, gazdasági, szakmai és tudományos szervezetek témában érintett szereplői határon belül és kívül folyamatosan kommunikáljanak, új együttműködéseket generáljanak. Ezzel kívánjuk megteremteni az alapját egy társadalomtudományi kutatóműhely-hálózatnak, amely jelenleg is hiányzik a térségben.

Az egyetem alapvető missziója a tudományok művelése és fejlesztése, egyben a tudományos bázisok kiépítése, azok működtetése, a közöttük lévő kapcsolatok erősítése és folyamatos életben tartása. A program kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy a Széchenyi István Egyetem bázisán a társadalomtudományokban is érdemleges eredmények szülessenek, s létrejöjjön egy nemzetközi és hazai szinten is minősített kutatási potenciál.

Irodalomjegyzék

Becattini, Giacomo; Bellandi, Marco; De Propris, Lisa (szerk.) (2009) A Handbook of Industrial Districts. Edward Elgar, Cheltenham.

Begg, Iain; Lamsbury, Melanie (1994) Decentralizált iparpolitika és a regionális fejlődés. Tér és Társadalom 1–2. sz. 167–185. o.

Benko, George (1997) A regionális fejlődés útjai: globalizációtól a lokalizációig. Tér és Társadalom 2. sz. 1−16. o.

Boudville, Jacques (1966) Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Buzás Norbert (2000) Klaszterek: kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. Tér és Társadalom 4. sz. 109–123. o.

Castells, Manuel (2005) A hálózati társadalom kialakulása. Gondolat-Infonia, Budapest.

Dusek Tamás (1999) A területfejlesztés megújítási iránya, az ipari körzet. Tér és Társadalom 1–2. sz. 89–109. o.

Grosz András (2000) Ipari klaszterek. Tér és Társadalom 2–3. sz. 43–52. o.

Iván Andrea (2011) A magyar EU elnökség eredményei a városfejlesztés területén. Falu Város Régió 1. sz. 34–39. o.

Lasuén, José Ramon (1969) On Growth Poles. Urban Studies, 2. 137–161. o.

Lasuén, José Ramon (1973) Urbanization and Development. The Temporal Interaction between Geographical and Sectoral Clusters. Urban Studies, 2. 163–188. o.

Rechnitzer János, Smahó Melinda (szerk.) (2012a) Járműipar és a regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben. Széchenyi University Press. Győr.

Rechnitzer János, Smahó Melinda (szerk.) (2012b) A járműipar beszállítói hálózata Kelet-Közép-Európában és Magyarországon. Széchenyi University Press. Győr.

Rechnitzer János (1998) Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Pécs−Budapest.

Rechnitzer János (2002) Városhálózat az átmenetben. Tér és Társadalom 3. sz. 165–183.o.

Rechnitzer János, Smahó Melinda (2011) Területi politika. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sütő Attila (szerk.) (2011) Helyünk és jövőnk Európában. ESPON eredmények magyar szemmel. VÁTI, Belügyminisztérium, Budapest.

Kronológia

1967. január 9. Miniszterhelyettesi értekezlet Győrben a főiskola szervezetéről, szakjairól, a főiskola győri építési helyéről.

1968. június 4. A főiskola alapításának dokumentuma, az Elnöki Tanács 1968. évi 16. sz. törvényerejű rendelete.

1970. július 1. A KTMF beruházásának indítása.

1970. október. A Közlekedésépítési Kar keretében műszaki oktató szak indult levelező tagozaton. A szak vezetője Szekeres Tamás főiskolai adjunktus volt.

1971. június 1. A KTMF építésének kezdete.

1971. július 23. Dr. Csanádi György közlekedési és postaügyi miniszter elhelyezte a főiskola alapkövét.

1974. szeptember 13. Az első győri tanévnyitó. A szegedi Vasúti Közlekedési Tagozat az áttelepülés után Győrben Közlekedés- és Postaüzemi Intézetként megkezdte működését.

1977. október 28. A főiskola épületeinek ünnepélyes átadása, kialakult a teljes szervezet.

1979. november. Varga Imre „Sárkányrepülő" című szobrának avatása.

1984. november 4. A Főiskolai Tanács javasolta a Művelődési Minisztériumnak, hogy intézményünket Széchenyi Istvánról nevezzék el.

1986. szeptember 1. Gróf Széchenyi Istvánról nevezték el az intézményt. Neve: Széchenyi István Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola.

1989. február 20. A Főiskolai Tanács a SZIKTMF önálló egyetemmé szervezéséről tárgyalt. A javaslatot a Művelődési Minisztériumhoz továbbította a főiskola vezetése.

1989. április 7. A művelődési miniszter – a Főiskolai Tanács javaslatát megvizsgálva – a SZIKTMF egyetemmé válását nem tartotta időszerűnek.

1990. június 6. Az Universitas–Győr Alapítvány alapító okiratának aláírása.

1991. május 13. A Főiskolai Tanács döntése szerint megalakult az Informatikai és a Közgazdasági Intézet.

1993. január 20. A Széchenyi István Egyetem koncepciójának ismertetése a helyi társadalom és a felsőoktatási szakma meghatározó személyiségeinek közreműködésével. „A jövendő győri egyetem nem létezhet a helyi társadalmi, gazdasági elit támogatása nélkül" – fogalmazták meg a koncepciót kidolgozó egyetemi vezetők, a meghívott vendégek.

1993. február 11. Győr Megyei Jogú Város Közgyűlése 200 millió Ft-os támogatást szavazott meg az Universitas–Győr Alapítvány részére, hogy a Széchenyi Egyetem szervezése a tervezett ütemben haladjon.

1993. szeptember 29. Az MKM vezetői a SZIF-en tartott tanácskozáson megerősítették, hogy indokolt a város törekvése egy egyetem létrehozására.

1995. szeptember 21. 103 évvel a Győri Királyi Jogakadémia megszűnése után, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar programkihelyezéseként újra indul Győrben a jogászképzés.

1995. december 18. A Petz Aladár Megyei Oktató Kórház és intézményünk megalapítja az Egészségügyi és Szociális Intézetet.

1996. Az Audi Hungaria Motor Kft., az Opel Szentgotthárd Kft. és a Rába Járműipari Holding Nyrt. járműipari képzési szakterületen practing gyakorlatorientált mérnökképzési programot indít.

1996. augusztus 1. Az intézmény új szervezeti egysége a Zeneművészeti Intézet.

1999. május 4. A Magyar Országgyűlés – a felsőoktatási törvényben meghatározott feltételek 2002. június 30-ig történő teljesülése esetén – támogatja, hogy Győrben egyetem legyen.

2001. december 11. A Magyar Országgyűlés e napon hozott döntésével 2002. január 1-jével megalapította a Széchenyi István Egyetemet.

2004. szeptember. A doktori képzés kezdete. Megkezdte működését a Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola.

2004. szeptember. Intézményünk rendezte a XV. Asztalitenisz Egyetemi Világbajnokságot.

2006. szeptember 1. Megkezdte működését az Egyetemi Hangversenyterem az egykori zsinagógában.

2007. december 11. Együttműködési megállapodás az Audi Hungaria Motor Kft.-vel a Belső Égésű Motorok Tanszék megalapításáról, a kapcsolatok kiszélesítéséről és intenzitásának fokozásáról.

2009. október 31. Az INNO-Share és az Új Tudástér projektek indítása, ünnepélyes alapkőletétel. Az egyetem EU-s forrásból 15 milliárdos, a cégekkel való együttműködés keretében további 10 milliárdos programot valósított meg 2012 végéig.

Számunk szerzői

Czigány Tamás építész 1955-ben született Győrött. 1985-től a Magyar Építőművészek Szövetségének, majd a Magyar Építészek Kamarájának és Szövetségének tagja. 1980-tól 1986-ig az Észak-dunántúli Tervező Vállalat (GYŐRITERV) építész tervezője. 1986-tól 1995-ig a DIMENZIÓ Tervező Kft. alapító tagja és vezető tervezője. 1993-tól a Széchenyi István Főiskola külsős oktatója. 1995-től a CZITA Építész Iroda Kft. alapítója és cégvezetője. 1995-től a Széchenyi István Főiskola tudományos főmunkatársa. 1997-től a Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara tagja. 1999-ben DLA mesterfokozatot ért el. 2000-től az Építész Mesteriskola mestere. 2003-tól egyetemi docens, 2008-tól tanszékvezető a Széchenyi István Egyetem Épülettervezési Tanszékén. Díjai: Pro Architectura-díj (1994, 2005, 2012); Ybl-díj (1999); „A Megye Építészetéért" díj (2008); Média Építészeti Díj (2009 és 2011); Kotsis Iván Emlékérem (2009); AIT Award 2012 (2012). Főbb megvalósult munkái: Apor Vilmos Katolikus Iskolaközpont, Győr, Marcalváros, 1992−93; Szent Anna Otthon, Győr, Marcalváros, 1998; Diákkápolna, Pannonhalmi Bencés Gimnázium, 1997; Garzonház, Győr, Zöld utca, 1998; Kápolna, Tihanyi Bencés Apátság, 1998; Idősek Otthona, Mosonmagyaróvár, 2000; Pannonhalma, Bazilika előtti tér rendezése, 2000; 2x44 lakásos lakóépület, Győr, Zöld utca, 2001; Bartók Béla Megyei Művelődési Központ rekonstrukciója, Győr, 2002; DATACON irodaépület és gyártócsarnok, Győr, Ipari Park, 2002; 70 lakásos garzonház, Győr, Marcalváros, 2002; Szent Imre-templom urnakert, Győr, 2003; Borászat, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2003; Műemléki rekonstrukció és lakóépület, Mosonmagyaróvár, 2004; Idősek otthona, Veszprém, 2005; Többfunkciós kulturális és közösségi tér, Győrszentiván, 2007; A Szent Imre-templom liturgikus terének átalakítása, Győr, 2007; Széchenyi István Egyetem Építész Műteremház, Győr, 2008; Széchenyi tér, komplex térrendezés, Győr, 2009; Biomassza fűtőmű, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2009; Zarándokház és erdei kápolna, Pannonhalma, Cseider-völgy, 2010; Turisztikai fogadóépület, Tihanyi Bencés Apátság, 2011.

Honvári János történész 1953-ban született a Nyírségben. 1976-ban közgazdász, 1980-ban bölcsészdiplomát szerzett. Egyetemi tanulmányainak befejezése óta megszakítás nélkül a felsőoktatásban dolgozik. Közgazdász doktor, a történelemtudomány kandidátusa, történelemtudományokból habilitált a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Tanít a Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában. Több évtizede kutatja a 20. századi magyar gazdaság történetét, és foglalkozik Győr két világháború közötti és II. világháború utáni történetével is. Öt monográfia szerzője, társszerzője, szerkesztője, nevéhez több mint száz tudományos közlemény fűződik. Mestertanár, két alkalommal egyetemi publikációs nívódíjat kapott, a gazdálkodási szakos hallgatók 2002-ben és 2003-ban az év oktatójának választották, 2003-ban Kari-díjban részesült. Fontosabb munkái: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Aula Kiadó, Budapest, 2006; Európa gazdaságtörténete, elektronikus jegyzet, Győr, 2006; Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó, Budapest, 2005; A gépállomások története 1947–1964 (A gépállomások és a magyar mezőgazdaság gépesítésének története 1947–1964) Távtan, Budapest, 2003; Kis magyar ipartörténet. A győri szeszgyár története. 2. átdolgozott kiadás. Glória Kiadó, Budapest, 1995; Győr és vidékének munkásmozgalma a gazdasági világválság idején. 1929–1933. Győr, 1981 (Gecsényi Lajossal közösen).

Ittzés Gergely fuvolaművész 1969-ben született Győrött. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen diplomázott 1992-ben, ezután a nemzetközi Prágai Mozart Akadémián tanult, majd a kanadai Banff Centre for the Arts ösztöndíjasa volt. Legmeghatározóbb mestereinek Matuz Istvánt, Auréle Nicolet-t, Rados Ferencet és Kurtág Györgyöt tekinti. Számos mesterkurzuson vett részt, hazai és nemzetközi versenyek díjazottja. 2001-ben Liszt-díjjal tüntették ki. 2009-ben „A többszólamú gondolkodás szerepe a fuvolajátékban" c. disszertációjával doktorált. Koncertjei és mesterkurzusai mellett lemezfelvételeket készít, kottákat publikál, tk. saját kísérleti fuvolaműveit. A kétszólamú fuvolajáték fejlesztésében elért eredményeit Flouble néven, szoftverformában tette közzé 2012-ben. Európa legtöbb országában, valamint Kanadában, Amerikában, Brazíliában és a Távol-Keleten is vendégszerepelt, nemzetközi fuvolafesztiválok gyakori vendége. A kortárs zenét játszó UMZE kamaraegyüttes alapító tagja, a hagyományos és modern fuvolarepertoáron kívül improvizációval is foglalkozik. A német Lexikon der Flöte külön szócikkben foglalkozik munkásságával. 1996 óta tanít a Széchenyi István Egyetemen.

Koppány Attila festőművész 1947-ben született Enyingen. Diákéveit Székesfehérváron töltötte, ahol a Derkovits Képzőművészeti Körben ismerkedett meg a festészet alapjaival. Első mestere Ballagó Imre festőművész, aki korábban a Képzőművészeti Főiskolán Szőnyi István tanársegédje volt. Alapos képzőművészeti képzést a Műegyetem Építészmérnöki Karának Rajz- és Formaismeretek Tanszékén és annak műtermeiben kapott 1966–1971 között. Mesterei Boross Géza és Máriási (Masznyik) Iván festőművészek voltak. Első önálló tárlatát Budapesten dr. Pogány Frigyes professzor, az Iparművészeti Főiskola főigazgatója nyitotta meg. 1973 óta tagja a Képzőművészeti Alapnak (ma MAOE). A Széchenyi István Egyetemen – ahol jelenleg is egyetemi tanárként oktat – ő szervezte meg és alakította ki az építészhallgatók művészeti képzését, amely hat féléven keresztül folyik a Rajz és kompozíció tantárgycsoport keretében. Összesen 45 önálló tárlaton mutatta be műveit, legutóbb Franciaországban Sochaux-ban. Legjelentősebb szakmai sikere az „In Memoriam 1956" 2. Országos Képzőművészeti Kiállítás fődíja volt. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének, a Magyar Festők Társaságának, a Magyar Vízfestők Társaságának, a Művésztanár Társaságnak és a Székesfehérvári Művészek Társaságának. Művei számos közés magángyűjteményben megtalálhatók. A Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében négy alkotása van.

Kottmayer Tibor 1964-ben született Győrben. A Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. Magyar–néprajz szakon diplomázott 1989-ben, majd 1998-ban a BME műemléki szakmérnöki képzését végezte el. 2000 óta főállásban népi építészetet, építészettörténetet és műemlékvédelmet tanít a győri Széchenyi István Egyetemen.

Radosza Attila képzőművész 1965-ben született Győrött. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán diplomázott sokszorosító grafika szakon 1987-ben. Ezt követően itthon posztgraduális képzésen, a göteborgi egyetemen pedig művészeti kurzuson vett részt. 1987-ben Kondor Béla-díjat kapott, 1989–92-ben Derkovits-ösztöndíjban részesült. 1990-től 2004-ig a Magyar Alkotóművészek Egyesületének választmányi tagja volt. 1998-ban a Raabart csoport egyik alapítója. 1992-től a Győri Tánc- és Képzőművészeti Szakközépiskolában tanított, a képzőművészeti tagozatot vezette. 2003-ban a „Szabadság és korlátok a nonfiguratív festészetben" c. disszertációjával doktorált a Pécsi Tudományegyetemen. Önálló és csoportos kiállítások résztvevője Európa-szerte. 2008 óta docens a Széchenyi István Egyetemen.

Rechnitzer János közgazdász 1952-ben született Hédervár on. A Széchenyi István Egyetem egyetemi tanára, általános és tudományos rektorhelyettes. Egyetemi tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán végezte (1971–1975). Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetében kezdett dolgozni, kutatásai a térbeli gazdasági folyamatok elemzésére irányultak. Egyetemi doktor (1979), majd a közgazdaságtudomány kandidátusa (1984). 1986-ban megalapította az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetét, amelynek igazgatója volt 2006-ig. Az MTA doktora címet 1994-ben nyerte el az innovációk térbeli terjedésének vizsgálatával. 1996–2008 között az MTA Regionális Tudományos Bizottsága elnöke, 1993–2010 között a Tér és Társadalom főszerkesztője volt. 2009-ben a Miskolci Egyetem tiszteletbeli doktorává avatták. Jelenleg az MTA közgyűlési képviselője (2009–2012). Többször jelölték az MTA levelező tagjának.

2002–2008 között dékán a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karán, majd 2008-tól rektorhelyettes. 2004-ben megalapítja a Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskoláját, amelynek jelenleg is vezetője.

Kutatási területe a gazdaság térbeli összefüggéseinek tanulmányozása, az innovációk terjedésének gazdasági, társadalmi, intézményi feltételei, a területi tervezés rendszere, valamint a területi politika elméleti alapjai, gyakorlati megvalósítása. Az elmúlt években fordult a figyelme a felsőoktatás és a területi fejlődés összefüggései felé. Újabban a járműipar területi összefüggéseit vizsgálja, jelenleg a győri járműipari körzet sajátosságait elemző kutatócsoportot vezeti. Eddigi tudományos munkássága során 350 közleménye jelent meg, publikációra több mint 2000 hivatkozást regisztrált. Hobbija a műgyűjtés, különösen a geometrikus és absztrakt képzőművészeti alkotások magyar és külföldi művészektől. A műgyűjtésről mint szenvedélyről egy könyvet jelentetett meg. Könyvei: Területi stratégiák, 1998; Regionális gazdaságtan (Lengyel Imrével) 2004, 2009; Területi politika (Smahó Melindával), 2011; Régiók és a nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon. (Szerk. Grosz Andrással), 2005; Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk, 1993; Járműipar és a regionális versenyképesség (Szerk. Smahó Melindával), 2012; Járműipari beszállítói hálózat Kelet-Közép-Európában és Magyarországon, 2012; Unirégió. Egyetemek a határ menti együttműködésben, (Szerk. Smahó Melindával) 2007; Szerkezeti változások a regionális gazdaságban, 2001; Dialógus a regionális tudományról. (Szerk. Rácz Szilárddal), 2012; Nyugat-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói (szerk.) 2007; A regionális tudomány két évtizede Magyarországon, (Szerk. Lengyel Imrével), 2008; (Mű) gyűjteni, de hogyan? Egy csodálatos szenvedély anatómiája és technológiája, 2002; Die Charakteristiken des Übergangs in der Regionalstruktur Ungarns, 1999.

Ruppert István orgonaművész 1954-ben született Balatoncsicsón. Szülei 1962-ben Győrbe költöztek, hogy zenét tanulhasson. Zongoratanulmányait magánúton végezte, a győri Bencés Gimnáziumban érettségizett. 1980-ban a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán végzett, utána 3 évig kezdő mérnökként dolgozott a Győri Állami Építőipari Vállalatnál. Az orgonával a műegyetemi évek alatt találkozott. Gergely Ferenc tanácsára jelentkezett a Zeneakadémiára. 1987-ben orgonaművészi, valamint zeneelmélet-szolfézstanári diplomát szerzett. A Zeneakadémia elvégzése után párhuzamosan kezdett tanítani a ZTI Győri Tagozatán zeneelméletet és szolfézst, valamint a Zeneakadémián orgona főtárgyat. 1998-tól a Széchenyi István Egyetemen dolgozik egész állásban és Budapesten mellékállásban. Győrött 1995-től, az orgonaszak elindítása óta orgona főtárgyat is tanít. 2004-ben előadóművészi DLA fokozatot szerzett. Rendszeresen részt vesz a hazai koncertéletben, elsősorban kortárs hazai zeneszerzők műveinek tolmácsolásával. Számos kortárs magyar orgona- és orgonakíséretes mű bemutatóján játszott. Több alkalommal fellépett a „Korunk zenéje" kortárs művészeti fesztiválon. Lemezfelvételei jelentős hányadát is a kortárs művek teszik ki. 16 CD-felvételen játszott szólistaként és kamarapartnerként. 1990 óta nagy gyakorisággal szerepel Európa jelentős hangversenysorozatain, az Ibériai-félsziget és a Balkán államain kívül valamennyi országban fellépett. Sokszor koncertezik az Amerikai Egyesült Államokban, de játszott Brazíliában, Oroszországban és Japánban is. Angol és német nyelven több neves külföldi (Finnország, Németország, Dánia, Japán, Brazília, USA) egyetemen tartott előadásokat a magyar orgonaépítészet- és orgonazene történetéről, valamint Liszt Ferenc orgonaműveiről. Előadóként és vizsgáztatóként részt vesz az LFZE-n folyó DLA-képzésben. Szervezője volt 1993-ban és 1999-ben a budapesti, 1997-ben a győri nemzetközi orgonaversenyeknek. A Széchenyi István Egyetem Varga Tibor Zeneművészeti Intézetében 2006 óta látja el az igazgatói teendőket. Több zenei verseny és fesztivál zsürijébe hívták meg (1993 – Szekszárd, 1995 – Győr, 1997 – Győr, 1999 – Salgótarján, 2005 – Hannover, Szakközépiskolai Országos Orgonatalálkozó 2007, 2010, 2013). 1996 óta szervezi a győri Szentlélek-templom orgonahangverseny-sorozatát. Tanári munkájának elismeréseként 1994-ben a Zeneakadémián Rektori dicséretet kapott, 2003-ban a Szerzői Jogvédő Hivatal a kortárs magyar zene itthoni és külföldi terjesztéséért Artisjus-díjban részesítette. A magyar orgona-

kultúra amerikai terjesztéséért és koncertjeiért, előadásainak sikere eredményeként az Amerikai Orgonista Társaság New Jersey-i szervezete „Performer of the Year 2004" elismerést adományozott neki. Művészi és zenei közéleti munkája elismeréseként 2005-ben Győr város vezetése ezüst emlékérméjével tüntette ki. 2007–12 között tagja volt a Magyar Akkreditációs Bizottság Művészeti Szakbizottságának. 2012-ben habilitált a Zeneakadémián, egyetemi tanári kinevezést kapott.

Szabó Balázs muzikológus 1970-ben született Székesfehérváron. Zenei tanulmányait a helyi zeneiskolában, majd 1985–89 között a veszprémi Zeneművészeti Szakközépiskolában folytatta hegedűszakon, ahol Kováts Péter és Káté István növendéke volt. Az érettségit követően 1989-től 1993-ig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola (ma: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem) Győri tagozatán Pothof Csaba osztályába járt, 1993-ban itt szerezte meg „Hegedűtanár és kamaraművész" diplomáját. Ugyanebben az évben Székesfehérvárra visszatérve a Hermann László Zeneiskola és Zeneművészeti Szakközépiskola először szerződéses, majd 1994-től kinevezett tanára lett, valamint 1993–1995 között az Alba Regia Szimfonikus Zenekar tagja. 1995-ben felvételt nyert a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi szakára, ahol többek között Kroó György, Somfai László, Tallián Tibor és Dobszay László voltak tanárai. 2000-ben summa cum laude minősítéssel védte meg muzikológus és zeneirodalom-tanári diplomáját Bartók Hegedűversenyéről írott szakdolgozatával. Fő kutatási területe Bartók életműve, emellett zeneesztétikai és egyházzenei témákkal is foglalkozik. Kutatási programjainak támogatására 2001–2003-ban három alkalommal nyerte el a Kodály Zoltán Zenei és Alkotói Ösztöndíjat. Zeneakadémiai diplomája megszerzése után 2000–2001-ben a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolában tanított zeneirodalmat. 2002 szeptemberében meghívást kapott a győri Széchenyi István Egyetem Varga Tibor Zeneművészeti Intézetébe, ahol zenetörténetet, magyar zenetörténetet és esztétikát oktat és speciális kollégiumokat (opera- és oratóriumtörténet, jazztörténet) vezet. A székesfehérvári Hermann László Zeneiskolában és Zeneművészeti Szakközépiskolában jelenleg a szakközépiskolai osztályok zeneirodalom-tanára, valamint a 2000-ben általa alapított Musica Bella Vonószenekar művészeti vezetője. 1994 óta a székesfehérvári Református Egyházközség kántoraként a Budai úti református templomban folyamatos egyházzenei szolgálatot végez. A Fejér megyei Hírlap zenekritikusa, 2002 februárjától rendszeresen publikál kritikákat és beszámolókat zenekari és kamarazenei hangversenyekről, operaelőadásokról. 2007 óta a Sukorói Zenei Nyár fesztivál művészeti vezetője.

Szakál Gyula történész, politológus 1957-ben született Győrben. Egyetemi tanulmányait a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Történettudományból 2001-ben szerzett PhD fokozatot. Négy évig tanított a Hild József Építőipari Szakközépiskolában, majd 1987-től a Széchenyi István Főiskola, majd a Széchenyi István Egyetem tanára. Főbb kutatási területe a vállalkozástörténet és annak győri vonatkozásai, a politikai magatartás és értékek, valamint legújabban a társadalmi tőke különböző aspektusai. Mindezek összegzéseként a társadalmi konfliktusokkal és azok megoldási módjaival kezdett foglalkozni a középkortól egészen napjainkig. Kutatásaiba sok hallgatót von be, és az eredményeket több kurzuson ismertette a Kautz Gyula Közgazdasági Szakkollégiumban. 1990-től a Műhely folyóirat szerkesztője, ahol elsősorban a történettudományi tanulmányokat gondozza. Tevékenysége sikereként a periodikára felfigyeltek a történésztársadalom képviselői. Több különszám és tanulmány került fel a vezető egyetemek tananyagainak soraba. Vezető szerkesztőként tevékenykedett és tanulmányt írt a *„Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában"* (1993) és a *„Magyarország Európában"* (1996) tematikus összeállításban. Szerkesztőként, illetve tanulmányíróként támogatta a „Gyermek" (1999) és „Az otthonos város" (2006) tematikus számokat. 1988-ban az Országos Egyesülettörténeti pályázaton első helyezést ért el. 2006-tól a Hannah Arendt Egyesület ösztöndíjasaként több alkalommal dolgozott a berlini Wann-See kutató- és oktatási intézetben. 2007-ben Izrael állam ösztöndíjasaként a jeruzsálemi Yad-Vashem Intézetben dolgozott. A közelmúltban a város két ünnepi közgyűlésén szerepelt előadásaival. 2010-ben a település máig tisztelt és ismert polgármesteréről, Zechmeister Károlyról emlékeztek meg. (A tisztelgő előadás címe: A város és polgárai Zechmeister Károly polgármester tevékenysége idején). 2011-ben Győr szabad királyi várossá válásának ünneplésekor a település modellváltási sikereiről beszélt. Tevékenységének méltatásaként több városi és megyei elismerésben részesült (Dr. Kovács Pál-emlékplakett, Bisinger József-emlékérem, Deák Ferenc-emlékérem. Kötetei: Túlélési stratégiák, hatalmi manipulációk a szlovákiai magyarság körében (1997); Vállalkozó győri polgárok (2002); Karrierek és életstratégiák… (2003); A civil szektor szerepe a társadalmi tőke képződésében (2006). Díjai: A Veszprémi Akadémiai Bizottság „Az év kutatója" díja (1998); Széchenyi István Egyetem Publikációs nívódíja (2002).

Szoboszlai-Kiss Katalin filozófiatudós 1973-ban született Szilágysomlyón. 1994−2001 között végezte filozófiai tanulmányait: latinszak, ógörög specializáció (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar). 2001–2004 között doktori képzésen vett részt az Eötvös Loránd Tudományegyetem Filozófiatudományi Doktori Iskolájában. 2001-től a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar (és elődintézménye, a Jog- és Gazdaságtudományi Kar) Jogelméleti Tanszékének, 2004-től Jogtörténeti Tanszékének megbízott óraadója, 2010-től egyetemi adjunktusa, 2012-től docens. 2004–2010 között a Pannon Egyetem Antropológia és Etika Tanszékének egyetemi tanársegéde volt. Tudományos fokozata: PhD, filozófiatudomány, 2008. Kutatási területe: hellenisztikus kor kultúrája és filozófiája, állam- és jogbölcselet, etika. A Magyar Filozófiai Társaság, az Ókortudományi Társaság, az MTA II. Történelem- és Filozófiatudományi Osztály köztestületi tagja. A Jog – Állam – Politika c. folyóirat felelős szerkesztője. A hellenizmus és a kései antikvitás filozófiája és vallástörténete program pályázatának első helyezett ösztöndíjasa volt 2000-ben. A Magyar Filozófiai Társaság Cogito-díját 2008-ban kapta meg, az év legjobb filozófiai disszertációjáért. Önálló kötete: Poszeidónosz – Töredékek és kommentár (2009)

Tolnay Imre képzőművész, művészeti író 1968-ban született Győrben. A budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola tervezőgrafikus szakán végzett, majd a Magyar Képzőművészeti Egyetem képgrafikaszakán diplomázott 1992-ben. Mesterei Baranyay András, Kocsis Imre és Pásztor Gábor voltak. 1997–2000 között a Pécsi Tudományegyetemen Keserű Ilona festőosztályán DLA-(doktori) képzésre járt, fokozatát 2003-ban szerezte. 1991 óta vesz részt a hazai és külföldi kiállításokon, szimpóziumokon (Ausztria, Csehország, Egyiptom, Finnország, Franciaország, Hollandia, Horvátország, Japán, Korea, Lengyelország, Németország, Macedónia, Olaszország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Svájc, Taiwan, USA), eddig több mint száz csoportos és mintegy negyven egyéni kiállításon szerepelt munkáival, és húsznál több nemzetközi szimpóziumon vett részt itthon és külföldön. Festészettel, grafikával, fotográfiával, művészeti publicisztikával és tervezőgrafikával is foglalkozik. Egyetemi docens. A Széchenyi István Egyetem építészképzésén és a Győri Tánc- és Képzőművészeti Középiskolában tanít. Művei megtalálhatók több hazai és külföldi köz- és magángyűjteményben.

Varga Balázs történész 1977-ben született Győrben. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2000-ben okleveles történelemszakos középiskolai tanár, míg 2001-ben szociológusdiplomát szerzett. 2009-ben doktorált az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskolájában. Disszertációjának címe: Az 1945–1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg társadalmi összetétele és életútjai. Fő kutatási területei: társadalomtörténet, ifjúságszociológia, médiaszociológia és a szegénységvizsgálat. Számos publikációval rendelkezik az említett diszciplínákban. Az elmúlt években több nemzetközi projektben és kutatásban, illetve pályázatíró képzéseken vett részt. Jelenleg a Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Karának adjunktusa, a Drámapedagógia szakirányú továbbképzési szak szakfelelőse, az MTA VEAB Szociológiai Munkabizottság tagja. 2012-től vesz részt a Széchenyi István Egyetem által elnyert pályázati projektben, melynek címe: Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze. Az Alapok a múltból című részterület egyik kutatója, kidolgozója.

Winkler Csaba 1956-ban született Veszprémvarsányban. A győri Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. A Szombathelyi Tanárképző Főiskolán, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom, oktatástechnológia, közművelődés szakokon szerzett diplomát. 1981-től a Széchenyi István Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola, majd a Széchenyi István Egyetem munkatársa. 1990-től sajtó-, majd kommunikációs titkár, a Marketing és Menedzsment Tanszék óraadó tanára. A Széchenyi István Egyetem történetének dokumentátora, kutatója.

Winkler Gábor építész 1941-ben született Szombathelyen. Sopronban nevelkedett, építészmérnöki diplomáját 1964-ben a Budapesti Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán szerezte. 1964–1967 között Győrben a Bartók Béla út, Szabolcska utca és Ipar utca építésvezetője, majd 1967–1981-ig a Győri Tervező Vállalat építész tervezője. 1981–1989 között a Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Vállalat, majd a Hungaro Austro Tervező Kft. vezető tervezője és városrendezője. 1964-ben kandidátusi, 2004-ben MTA doktori fokozatot szerez. 1995-től a Soproni Egyetem, 2006-tól a Széchenyi István Egyetem habilitált egyetemi tanára. Vendégoktató Erdélyben, Lengyelországban, Horvátországban és Szlovákiában, Győrben francia, spanyol, litván és török építészhallgatókat tanít. 1991-től Pápa város főépítésze. Pápa műemléki belváros helyreállításának terve az 1970-es évektől történeti szemléletet hozott a magyar urbanisztikába. Megírta Sopron 19. századi építészettörténetét: munkája példaként szolgál e korszak hazai építészeti értékeinek felkutatásában. Építészettörténeti kutatásai kapcsán javaslatot tett a 19. század építészetének újszerű periodizációjára. A legújabb kor építészeti emlékeinek védelmére kidolgozta a „helyi védelem" módszerét, melyet 1998-ban belefoglaltak „az épített környezet alakításáról és védelméről" szóló törvénybe. Munkatársaival kiemelkedő fontosságú történelmi együttesek, műemlékek helyreállítását tervezte Győrben, Sopronban, Pápán és Mosonmagyaróváron. Félszáz városrendezési terve mellett közel száz épülete és nagyszámú műemléki helyreállítása valósult meg. Pápa belvárosának helyreállítási tervét 1980-ban Ybl Miklós-díjjal, tudományos és oktatói munkáját számos szakmai kitüntetéssel jutalmazták. Sok tanítványa van, közülük eddig tizenketten szereztek PhD fokozatot. A Magyar Tudományos Akadémia Építészettörténeti és Elméleti Bizottságának tagja, 2000-től 2006-ig elnöke. 2003-tól három évig az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke, máig a Város- és Faluvédő Szövetség alelnöke. Huszonöt könyvet, közel száz könyvfejezetet, háromszázötven tudományos cikket publikált magyar, angol, német és spanyol nyelven. Grafikáit folyóiratok közlik, Ausztráliában készített fényképfelvételeivel nemzetközi pályázatot nyert. A hazai és európai szakmai közélet aktív résztvevője. Sikeresen képviseli hazánkat a világ építészeti életében, az Alpok-Adria Munkaközösségben és az Europa Nostra-ban. 2012-ben Párizsban, az UNESCO palotájában az ICOMOS tiszteletbeli tagjává választották. Eredményesen működik közre országhatárokon átívelő kutatások szervezésében, javaslatára eddig huszonhét hazai műemlék-helyreállítás részesült Europa Nostra-díjban. Hat földrész harminchat országát látogatta meg, tapasztalatait előadásokban népszerűsíti és tanulmányokban dolgozza fel.

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:
Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:
Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Gondolat Könyvesház (Károlyi Mihály u. 16.)

Debrecen:
Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:
Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:
Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:
Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:
Cédrus Art Klub (Fő tér 6.),
Fekete Cédrus Könyvkereskedés
(Bünker Rajnárd köz 2.),
Vörös Cédrus Könyvkereskedés
(Mátyás király u. 34/F.)

Szeged:
Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli Pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Őrs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY
KULTURÁLIS FOLYÓIRAT
Megjelenik kéthavonta
2013. XXXVI. évfolyam, 2. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

TÁMOGATÓK:

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Tarandus Kiadó

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Hungaro-Len Kft., Komárom

Hotel Klastrom, Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138–922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknél kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.
Előfizetési díj 2013. évre: 2400,– Ft
Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr
Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

Nemzeti Kulturális Alap

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

500,- Ft

9 770138 922000 13002